

Міністерство освіти і науки України

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

Факультет психології та соціальної роботи

**Кафедра педагогіки, початкової освіти
та освітнього менеджменту**

**Початкова освіта
013 Початкова освіта**

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня магістр

**ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНИХ ПОЧУТТІВ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
У ТРУДОВОМУ НАВЧАННІ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ**

студентки Данько Ірини Сергіївни

Науковий керівник: **Шевчук Марина Олександрівна**
кандидат педагогічних наук

Рецензент: **Тонконог І.В.** канд. пед. наук, доцент кафедри іноземної філології та перекладу Київського Національного торговельно-економічного університету

Рецензент: **Новгородська Ю.Г.** канд. пед. наук, доцент кафедри педагогіки, початкової освіти та освітнього менеджменту Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Допущено до захисту протокол № 4 від 03 грудня 2019 року
Завідувач кафедри проф. **Коваленко Є.І.**

АНОТАЦІЯ

У магістерському дослідженні розглянуто проблему формування естетичних почуттів молодших школярів у трудовому навчанні в початковій школі. Сьогодні у суспільстві підвищується роль естетичних цінностей як носіїв культурних традицій. Тому формування естетичних ідеалів, естетичних смаків, естетичних почуттів набуває особливого значення для становлення та розвитку особистості. У вирішенні питання формування естетичних почуттів учнів молодшого шкільного віку важливого значення набуває трудове навчання, яке спирається на традиції та основи українського декоративно-ужиткового мистецтва. Автор пропонує комплексну програму формування естетичних почуттів учнів початкових класів загальноосвітньої школи та визначає педагогічні умови ефективної дії даної програми в сучасному освітньому просторі.

Ключові слова: естетичні почуття, трудове навчання, молодші школярі.

ANNOTATION

In a master's degree research is considered problem of forming of aesthetically beautiful senses of junior schoolboys in labour studies at initial school. Today in society the role of aesthetically beautiful values rises as transmitters of cultural traditions. Therefore forming of aesthetically beautiful ideals, aesthetically beautiful tastes, aesthetically beautiful senses, takes on the special significance for becoming and development of personality. In addressing the issue of forming the aesthetic feelings of young schoolchildren, the importance of a vocational training is based on the traditions and foundations of Ukrainian decorative and applied art. The author proposes a comprehensive program for the formation of aesthetic feelings of elementary school students of primary school and defines the pedagogical conditions for the effective action of this program in the modern educational space.

Keywords: aesthetic feelings, work training, junior high school students.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ I. ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНИХ ПОЧУТТІВ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ТРУДОВОМУ НАВЧАННІ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ ЯК ПРОБЛЕМА ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ	10
1.1. Аналіз стану теоретичної розробленості проблеми формування естетичних почуттів молодших школярів у трудовому навчанні.....	10
1.2. Трудове навчання як засіб формування естетичних почуттів учнів початкових класів загальноосвітньої школи.....	19
1.3. Шляхи формування естетичних почуттів учнів молодшого шкільного віку у трудовому навчанні.....	30
Висновки до першого розділу.....	40
РОЗДІЛ II. ХАРАКТЕРИСТИКА ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ РОБОТИ ЩОДО ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНИХ ПОЧУТТІВ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У ТРУДОВОМУ НАВЧАННІ	43
2.1. Критерії та рівні сформованості естетичних почуттів молодших школярів у трудовому навчанні.....	43
2.2. Сучасний стан сформованості естетичних почуттів учнів молодшого шкільного віку у трудовому навчанні.....	50
Висновки до другого розділу.....	59
РОЗДІЛ III. ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНИХ ПОЧУТТІВ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ТРУДОВОМУ НАВЧАННІ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ	61
3.1. Педагогічні умови формування естетичних почуттів учнів молодшого шкільного віку у трудовому навчанні.....	61
3.2. Комплексна програма формування естетичних почуттів учнів початкових класів загальноосвітньої школи у трудовому	

навчанні.....	71
Висновки до третього розділу.....	80
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	83
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	87
ДОДАТКИ.....	91

ВСТУП

У світі конкуренції, боротьби за ринки збуту, політичних та економічних криз особливої актуальності набувають ідеї добра і краси. Сьогодні в особистості цінуються не тільки інтелектуальні здібності, здатність якісно виконувати професійну діяльність, але й вміння сприймати, цінувати та примножувати матеріальні та духовні цінності. У сучасному суспільстві підвищується роль естетичних цінностей як носіїв культурних традицій. Тому формування естетичних ідеалів, естетичних смаків, естетичних почуттів набуває особливого значення для становлення та розвитку особистості.

З погляду сучасної педагогіки та практики питання формування в молодших школярів естетичних почуттів є актуальним і пов'язані з подальшим пошуком шляхів, які б утверджували в житті школярів духовні цінності, збагачували їх зміст та функціональну активність.

У вирішенні питання формування естетичних почуттів учнів молодшого шкільного віку важливого значення набуває трудове навчання, яке спирається на традиції та основи українського декоративно-ужиткового мистецтва. Завдяки цьому трудове навчання спроможне впливати на естетичні почуття, збагачувати та розвивати їх.

Пріоритети духовного розвитку особистості відображені у законодавчо-правовій базі нашої держави. Про свідчать такі документи як Національна стратегія розвитку освіти на період до 2021 року, Закони України «Про освіту», «Про початкову освіту», Державний стандарт загальної початкової освіти (2018 року).

У Національній стратегії розвитку освіти України на період до 2021 року наголошується, що пріоритетним завданням національної освіти є забезпечення фізичного, морального та духовного розвитку творчої особистості.

Проблему естетичного виховання досліджували вітчизняні педагоги Е. Водовозова, Е. Михеева, С. Русова, К. Ушинський. Філософсько-естетичні питання розглядаються в наукових працях В. Андрущенко, Ю. Борева, І. Гончарова, М. Киященко, В. Ядова. Естетичне виховання привертає увагу

таких соціологів як Л. Аза, С. Войтович, М. Горлач, В. Тарасенко та культурологів П. Гнатенко, З. Гіптерс, Є. Семенюк. Психологічні аспекти естетичного виховання розкриваються такими вченими як Б. Ананьєв, Л. Божович, Л. Виготський, І. Кон, Б. Теплов та інші.

Теоретичний аналіз науково-методичної літератури та емпіричного досвіду виявив деякі суперечності, які об'єктивно мають місце в освітній практиці, а саме: 1) між запитом суспільства на духовну особистість та відсутністю відповідних механізмів її формування; 2) між високим рівнем усвідомлення потреби формування естетичних почуттів особистості в умовах гуманізації суспільства та традиційною системою їх формування; 3) між важливістю формування естетичних почуттів молодших школярів та низьким методичним забезпеченням даного процесу.

Отже, актуальність проблеми формування естетичних почуттів молодших школярів засобами трудового навчання, її недостатня розробленість, а також об'єктивна потреба розв'язання означених суперечностей зумовили вибір теми дослідження **«Формування естетичних почуттів молодших школярів у трудовому навчанні в початковій школі»**.

Об'єкт дослідження – процес формування естетичних почуттів учнів молодшого шкільного віку.

Предмет дослідження – формування естетичних почуттів учнів початкової школи у трудовому навчанні.

Мета дослідження – розробка та наукове обґрунтування комплексної програми формування естетичних почуттів молодших школярів у трудовому навчанні.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз проблеми формування естетичних почуттів учнів молодшого шкільного віку в трудовому навчанні.
2. Визначити критерії та рівні формування естетичних почуттів молодших школярів у трудовому навчанні.

3. Вивчити сучасний стан формування естетичних почуттів учнів початкової школи в трудовому навчанні.
4. Виділити та науково обґрунтувати педагогічні умови формування естетичних почуттів учнів молодшого шкільного віку в трудовому навчанні.
5. Розробити комплексну програму формування естетичних почуттів молодших школярів у трудовому навчанні та перевірити її ефективність на практиці.

Гіпотеза дослідження базується на припущенні, що трудове навчання здатне впливати на результативність процесу формування естетичних почуттів учнів молодшого шкільного віку.

У дослідженні були використані наступні методи:

Теоретичні – аналіз наукових джерел з філософії, психології, педагогіки, методики з проблеми формування естетичних почуттів молодших школярів у трудовому навчанні для порівняння, зіставлення різних поглядів на досліджувану проблему, вивчення законодавчої та нормативної документації та теоретико-методологічних підходів дослідження з метою з'ясування стану розробленості досліджуваної проблеми, узагальнення вітчизняного та зарубіжного досвіду з означеної проблеми; знаходження можливих способів її розв'язання, визначення понятійно-категоріального апарату та уточнення основних дефініцій проблеми дослідження, визначення нормативної бази дослідження й упровадження його результатів, визначення та обґрунтування педагогічних умов формування естетичних почуттів учнів початкових класів загальноосвітньої школи в трудовому навчанні.

Емпіричні методи – педагогічне анкетування, тестування, усне опитування, спостереження за процесом формування естетичних почуттів молодших школярів у трудовому навчанні; бесіди, аналіз продуктів діяльності суб'єктів освітнього процесу; локальний педагогічний експеримент для виявлення сучасного стану формування естетичних почуттів учнів молодшого шкільного віку в трудовому навчанні.

Експериментальна база дослідження: Бахмацька ЗОШ I-III ст. № 5 та Бахмацька ЗОШ I-III ст. № 4. Експериментальною роботою було охоплено 43 учня 4-х класів.

Організація дослідження. Дослідження здійснювалося упродовж 2018-2019 років і охоплювало три етапи науково-педагогічного пошуку.

На першому етапі робота полягала у визначенні наукового апарату дослідження, аналізі стану теоретичної розробленості проблеми формування естетичних почуттів молодших школярів у трудовому навчанні, плануванні програми дослідно-експериментальної роботи.

Другий етап характеризувався проведенням дослідно-експериментальної роботи з фіксацією діагностично-аналітичних матеріалів, узагальненням результатів дослідження, формулюванням висновків.

Під час третього етапу було розроблено педагогічні умови формування естетичних почуттів учнів молодшого шкільного віку в трудовому навчанні та комплексну програму роботи з удосконалення означеного процесу, оброблено результати експерименту, відбувалося написання тексту магістерської роботи з оформленням загальних висновків, визначено перспективи подальших наукових розвідок даної проблеми.

Теоретичне значення отриманих результатів: *проаналізовано та узагальнено* погляди науковців на сутність понять «почуття», «естетика», «естетичні почуття», «педагогічна умова»; *визначено* термін «формування естетичних почуттів» як процес цілеспрямованого розвитку здатності особистості до повноцінного сприйняття і правильного розуміння прекрасного у мистецтві та дійсності; та *обґрунтовано* педагогічні умови, які сприяють ефективності процесу формування естетичних почуттів молодших школярів у трудовому навчанні; *розроблено* комплексну програму формування естетичних почуттів учнів початкової школи у трудовому навчанні.

Практична значущість результатів дослідження полягає у вивченні стану формування естетичних почуттів учнів початкових класів загальноосвітньої школи у трудовому навчанні. Основні результати та

висновки даного дослідження можуть бути використані при написанні наукових статей даної проблематики. Розроблена комплексна програма формування естетичних почуттів молодших школярів у трудовому навчанні сприятиме результативності означеного процесу.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати магістерської роботи викладалися й обговорювалися на науково-практичних конференціях різного рівня: I науково-практичної конференції магістрантів кафедри педагогіки початкової освіти та освітнього менеджменту «Початкова освіта: актуальні проблеми та сучасні тенденції» (Ніжин, 2019); Конференція молодих науковців (Ніжин, 2019); II *Всеукраїнська науково-практична інтернет – конференція «Початкова освіта: історія, проблеми перспективи»* (Ніжин, 2019).

Результати дослідження відображено у статті *«Трудове навчання як засіб формування естетичних почуттів молодших школярів»* (Педагогічний альманах: збірник праць молодих науковців / відп. ред. Є.І. Коваленко. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2019. – вип. 1. – С. 52 – 55.); у тезах *«Педагогічні умови формування естетичних почуттів учнів молодшого шкільного віку у трудовому навчанні»* (Початкова освіта: історія, проблеми, перспективи. Матеріали II-ї Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, м. Ніжин, 17 жовтня 2019 р. / за заг. ред. Є.І. Коваленко, упоряд. Т.В. Гордієнко. – Ніжин : НДУ ім. М.Гоголя, 2019. - С. 63-65).

Структура та обсяг роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел з 41 найменування, додатків.

Основний зміст магістерської роботи викладено на 86 сторінках. Загальний обсяг роботи складає 138 сторінки.

РОЗДІЛ І.
ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНИХ ПОЧУТТІВ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
У ТРУДОВОМУ НАВЧАННІ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ
ЯК ПРОБЛЕМА ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

1.1. Аналіз стану теоретичної розробленості проблеми формування естетичних почуттів молодших школярів у трудовому навчанні.

Рух України в європейський простір вимагає концентрації уваги всіх освітніх інституцій на формуванні духовно зрілої особистості для майбутнього суспільства, яке орієнтуватиметься на національні та загальнолюдські цінності. У Національній стратегії розвитку освіти України на період до 2021 року наголошується, що пріоритетним завданням національної освіти є забезпечення фізичного, морального та духовного розвитку творчої особистості [25].

Отже, сучасна соціально-політична ситуація в Україні підвищує вимоги до виховання особистості, формування у неї системи ціннісних орієнтацій та духовно-моральних рис.

Суспільство потребує гармонійно розвинену творчу активну особистість зі сформованими моральними принципами та ідеалами, естетичними смаками та почуттями, ставленням до навколишнього світу за законами краси та гармонії. І завдання естетичного виховання не лише в тому, щоб навчити сприймати красу й переживати її, але й сформувати дійове ставлення до дійсності, прагнення перетворювати її на основі краси. Турбота про красу в праці та в стосунках з оточенням, бережливе ставлення до краси в природі та побуті – усе це повинно бути наслідком естетичного виховання.

Сензитивним періодом формування духовних основ особистості, як зазначають психологи, є молодший шкільний вік, адже на цьому віковому етапі закладаються основи морального, естетичного, вольового удосконалення особистості.

У початковій школі, яка виступає першою ланкою в системі загальноосвітньої підготовки, особливого значення набуває естетичний розвиток молодших школярів. Значна увага приділяється формуванню

естетичних почуттів молодших школярів як необхідної умови естетичного сприйняття навколишнього світу.

Проблему естетичного виховання досліджували вітчизняні педагоги Е. Водовозова, Е. Михеєва, С. Русова, К. Ушинський. Філософсько-естетичні питання розглядаються в наукових працях В. Андрущенко, Ю. Борева, І. Гончарова, М. Киященка, В. Ядова. Естетичне виховання привертає увагу таких соціологів як Л. Аза, С. Войтович, М. Горлач, В. Тарасенко та культурологів П. Гнатенко, З. Гіптерс, Є. Семенюк. Психологічні аспекти естетичного виховання розкриваються такими вченими як Б. Ананьєв, Л. Божович, Л. Виготський, І. Кон, Б. Теплов та інші.

У контексті нашого дослідження доцільним буде розпочати аналіз основних тематичних дефініцій з базових понять, а саме: «почуття», «естетика», «естетичні почуття», «формування естетичних почуттів».

У психологічному словнику поняття «почуття» трактується як одна з найбільш сталих форм переживання людиною свого ставлення до предметів та явищ дійсності. При цьому наголошується, що формування почуттів виступає необхідною умовою розвитку людини як особистості [28, с.445].

Енциклопедичний словник тлумачить почуття як особливий вид стійкого емоційного переживання, яке має чітко визначений предметний характер, тобто пов'язане з уявленнями про певний об'єкт [29, с. 1492].

В. Клименко вважає, що почуття - це наше ставлення до предмета, яке матеріалізується в образах істини, добра й краси або існує у формі установок - готовності діяти так, а не інакше. За словами автора, почуття виникає під час контакту з предметом, процесом, явищем; воно - плинне і майже нескінчене за кількістю інформації, яку людина переживає [27].

За словами Є. Ільїна, сутність даного терміну полягає у специфічних людських, узагальнених переживаннях ставлення до людських потреб. Ступінь задоволення цих потреб і викликає позитивні або негативні емоції [11].

Нам цікава думка В. Кротова. Дослідник розуміє почуття внутрішніми реакціями на зовнішню інформацію. Він виділяє п'ять аспектів формування

таких внутрішніх реакцій: збір інформації за допомогою відчуттів; інтерпретація інформації; виникнення почуттів відносно змісту інформації; формування уявлення про спосіб вираження почуттів; вияв почуттів [18].

Л. Єрмолаєва-Томіна виділяє зовнішні фактори, які впливають на формування почуттів:

- Під впливом виховання і певного соціального середовища - ідеології, політики, засобів масової інформації;
- На основі особистого досвіду - позитивного чи негативного підкріплення спілкування з іншими людьми, поведінки та діяльності;
- На основі інтелектуального і соціального досвіду - формування морально-етичних почуттів.
- На базі спрямованого розвитку почуттів [6].

Ми погоджуємося з висновками К. Платонова, що почуття властиве тільки людині і виступає складною формою відображення, яка узагальнює емоційне переживання й поняття. Почуття відображають ставлення до предметів і явищ, до вищих потреб і стимулів діяльності людини як особистості. Почуття, соціально зумовлене та історично сформоване, відображає певні суспільні відносини і тому загальне для всіх видів діяльності, в тому числі й естетичної [26, с 111].

Отже, *почуття* – це специфічно людські переживання ставлення до предметів, явищ та потреб, які характеризуються достатньою стійкістю, обумовлені певним об'єктом, історично сформовані та відображають суспільні відносини.

Психологи вважають, що почуттям властива полярність, тобто за різних обставин почуття можуть мати протилежний вияв [9, с.329].

Почуття, за словами Витаса Вилюнаса, пов'язані з конкретними ситуаціями та об'єктами, які мають для людини стабільну мотиваційну значущість, що обумовлює їх довгостроковість. Важливо й те, що почуття як стійкі утворення можуть бути як у виявленому, так і потенційному, латентному стані, а тому в даний момент можуть не виявлятися в якому-небудь

конкретному переживанні. На думку дослідника, характерна риса почуттів полягає в тім, що причини, які викликають їх, як правило, зрозумілі для особистості, яка їх переживає [1].

Розрізняють стенічні почуття, які посилюють активність, спонукають до діяльності, мобілізують, і астенічні – ті, що пригнічують людину, послаблюють її активність, демобілізують.

Інтенсивність почуттів залежить від індивідуальних особливостей особистості.

Слід відмітити інтегруючий характер почуттів, оскільки вони не тільки охоплюють всю особистість повністю, але й майже блискавично об'єднують в єдине ціле всі функції організму, сигналізують про корисні або шкідливі впливи на організм.

Таким чином, почуття мають універсальне значення для життя організму.

Природа почуттів, як було зауважено вище, органічно пов'язана з потребами. Задоволення потреб супроводжується варіативно переплетеними позитивними та негативними переживаннями. Характер переживань зумовлюється ставленням особистості до потреб і обставин, які сприяють або не сприяють їх задоволенню.

Потреби людини як вищої істоти не обмежуються біологічними. Велику роль у життєдіяльності людини грають духовні потреби: моральні, естетичні, пізнавальні.

Естетичні потреби узагальнюються поняттям «краса», пов'язані з уявленнями про красу, яке формується з раннього дитинства. Задоволення естетичних потреб викликає естетичні почуття [5].

Таким чином, сфера почуттів формується у людини як сфера не лише практичного, а й духовного зв'язку з навколишнім світом. Естетичне почуття виступає духовним утворенням, що визначає міру соціалізації індивіда, рівень піднесення його потреб до суто людських.

Для з'ясування сутності терміну «естетичні почуття» звернімося до визначення дефініції «естетика».

Поняття «естетика» (з грецької *aisthetikos* – почуттєвий) увійшло до системи філософського знання для означення науки, що досліджує закони емоційно-інтелектуального ставлення людини до дійсності та закономірності його об'єктивації в предметно-практичній, теоретичній і художній діяльності відповідно до мірок виду.

Енциклопедичне тлумачення даного терміну пов'язане з визначенням естетики як філософської науки, що вивчає сферу естетичного як специфічного прояву ціннісного ставлення людини до світу [29, с. 1553].

Сучасна естетика визначає шляхи формування досконалої людської чуттєвості. Вся система чуттєвого, емоційного світу сучасної людини, її поведінка, спілкування – естетизовані.

Група вчених (Т. Левчук, В. Панченко, О. Оніщенко, Д. Кучерюк) дають загальне визначення естетиці як науки про становлення й розвиток чуттєвої сфери людини [21, с. 4].

Об'єктом пізнання естетики є краса предметів, чуттєва даність явищ і думок. Естетика вивчає область смислоутворюючих виражальних форм дійсності, звернених до пізнавальних процедур на основі відчуття краси, а також долі їх художнього втілення та відображення.

Отже, *естетика* — наука про загальні закономірності художнього освоєння дійсності людиною, суть і форми відображення дійсності й перетворення життя за законами краси [8].

Краса є основним компонентом естетики. Вона виявляється у звуках, барвах, формах, але визначається змістом речей та явищ, - вважає О. Гук [3].

Предметна сфера естетики як науки окреслює мету, завдання, зміст естетичного виховання особистості, критерії оцінки її естетичного розвитку.

У словнику з естетики естетичне виховання визначається як формування в особистості здатності сприймати і перетворювати дійсність за законами краси в усіх сферах діяльності; цілеспрямована система дієвого формування людини, здатної з позицій естетичного ідеалу сприймати, оцінювати естетичне в житті, природі та мистецтві, створювати «другу природу» [17].

З погляду Ю. Юцевича естетичне виховання – це виховання здатності цілеспрямовано сприймати, відчувати, правильно розуміти і оцінювати красу навколишньої дійсності: природи, суспільного життя, праці, мистецтва [40].

З наведених визначень бачимо, що краса (її сприйняття, розуміння, оцінювання) є мірилом, основним критерієм та орієнтиром формування здатності особистості перетворювати дійсність, змінювати життя. А відповідно розвиток чуттєвої сфери особистості, а саме естетичних почуттів є одним з аспектів естетичного виховання.

Людина не народжується з естетичними почуттями, вони формуються у процесі сприйняття дійсності, залежно від середовища спілкування, від власних контактів. Розвинуті естетичні почуття дають індивіду можливість орієнтуватися в естетичних властивостях об'єктів природи, соціуму.

Естетичне почуття — це безпосереднє емоційне переживання людиною здатності ставлення до виразних проявів дійсності та закріплення цієї здатності у різних видах естетичної діяльності.

Л. Виготський підкреслював, що відмінність звичайного почуття від естетичного полягає в тому, що останнє вирішується надзвичайно посиленою діяльністю фантазії [2]. У такому разі педагогічний сенс естетичного почуття полягає у тому, що воно виступає живильним джерелом творчості. Бажання бачити предмети та явища приємними для своїх почуттів спонукають людину до перетворення навколишнього середовища за законами краси та гармонії. У цьому виявляється конструктивна функція естетичного почуття.

Розглянемо погляди вчених на сутність поняття «естетичні почуття».

А. Камінський розглядає естетичні почуття як стійку властивість особистості та її важливу характеристику, яка виявляється в емоційному переживанні індивідом свого естетичного відношення до дійсності. На його думку, естетичні почуття зв'язані з минулим досвідом індивіда, з його знаннями про світ і виникають лише при сприйнятті форми та змісту предмета чи явища, а також естетичного процесу [13].

Ю. Крупник вважає, що почуттями людина виявляє себе навколишньому світі. Рівень художньої та загальної культури впливає на те, як реагує людина на все, що її оточує. Одні – переживають нюанси кольорів, милозвучність гармоній, пластичність рухів, витонченість форм; інших більше вражає динамічна різкість, контраст кольорів, незграбність рухів [14].

А за словами В. Личковах, естетичні почуття особистості - це ступінь, рівень опанування себе та оточуючого середовища. Це своєрідна грань загальних людських відносин, міра універсальності та гармонійності особистості. Вміння бачити, відчувати та створювати красу визначає не тільки емоції, але й волю, й розум особистості. Людина з сформованими естетичними почуттями ставиться до себе, до природи, до інших не як сторонній споглядач, а як емпатійна людина, яка відчуває унікальність та неповторність іншого [22].

Естетичні почуття виступають своєрідним комплексом, який поєднує естетичні враження (здатність залишати в свідомості переживання побаченої краси) і естетичні переживання (здатність відчувати красу).

Отже, розуміння естетичного почуття пов'язане з відчуттям краси явищ природи, праці, гармонії барв, звуків, рухів і форм [10, с. 335]. Гармонійність форм, ритмічність рухів, консонанс звуків, симетрія побудови викликають позитивні почуття прекрасного, піднесеного, гармонійного, досконалого.

Таким чином, ми розглядатиме *естетичне почуття* як *суб'єктивну емоційну реакцію людини на об'єктивні форми вираження природної та соціальної реальності, які співвідносяться з уявленнями людини про красу.*

Естетичні почуття, як вважає Л. Анучина, виникають при сприйнятті специфічних об'єктів (творів мистецтва, красивих предметів, явищ природи, архітектурних споруд тощо). До складових естетичних почуттів автор відносить естетичні емоції та естетичні переживання. Естетичні емоції як мимовільний відгук на явища дійсності, характеризуються нестійкістю, швидкоплинністю, мінливістю. Їм властиве суб'єктивне забарвлення, прояв задоволення або незадоволення, які виходять зі ставлення людини до навколишнього світу. Естетичні переживання, за словами науковця,

відображають значущість об'єкту та його змісту для людини. Крім того, позитивні емоції та переживання викликають бажання продовжити спілкування з об'єктом, а негативні — припинити відносини з подібними явищами.

Естетичні почуття характеризуються некорисливою насолодою людини навколишнім середовищем. Вони стимулюють соціальну активність людини, регулюють її поведінку і впливають на формування суспільно-політичних, естетичних, етичних та інших ідеалів особистості [7].

Потягу до краси, довершеності, гармонії залежить від розвиненості естетичного почуття. Саме естетичне почуття особистості визначає характер і якість суспільної діяльності людини, яка накладає відбиток на її духовні переживання, гармонізує зовнішній світ і збагачує внутрішній світ людини, її духовні прагнення, вважають Т. Левчук, В. Панченко, О. Оніщенко, Л. Кучерюк [21, с. 58].

Серед передумов формування естетичного почуття можна назвати такі:

- воно детермінується мірою втілення в індивідуальному досвіді чуттєвості загальнолюдських надбань;
- воно залежить від розвиненості соціальної, культурної, етнічної, демографічної структури суспільства;
- рівень розвитку естетичного почуття обумовлений мірою соціалізації особистості;
- воно зумовлює ступінь тяжіння будь-якого виду діяльності людини до прекрасного, гармонії, досконалості;
- естетичне почуття - основа естетичної свідомості, на якій розвиваються інші, більш складні, елементи естетичного усвідомлення світу;
- головними засобами виховання естетичного почуття є мистецтво, праця, спілкування з природою.

Отже, естетичне почуття - це почуття вищого рівня, що культивується у процесі загально-історичного розвитку.

Л. Анучина визначає характерологічні особливості естетичного почуття:

- оціночно-вибірковий характер (здатність виявляти в навколишньому світі те, що викликає духовну насолоду або духовний дискомфорт);
- амбівалентність (існування протилежного стану одного й того ж об'єкта);
- позитивність (обумовлені красою);
- предметна ситуативність (спрямованість на конкретний об'єкт);
- пов'язані з уявою (уява може викликати естетичні почуття);
- усвідомлення відбувається на різному рівні (несвідомі, рефлексорні);
- спираються на домінанту розвитку;
- виходять за межі задоволення утилітарних потреб і пов'язані з безкорисним ставленням до дійсності [7].

У змістовій структурі естетичного почуття М. Федорова виділяє наступні компоненти: інформаційний (уявлення та знання про зміст основних естетичних категорій, естетична оцінка предметів та явищ оточуючого світу, творів мистецтва); емоційно-ціннісний (емоції та переживання у процесі сприймання предметів та явищ оточуючого світу, творів мистецтва); практичний (естетична поведінка) [35].

Становлення естетичних почуттів відбувається з народження і пов'язане з суспільним (культурним, соціальним) та індивідуальним розвитком особистості. Формування естетичних почуттів відноситься до сфери духовного розвитку особистості.

Враховуючи, що поняття «формування» (від. лат. *formo* – утворюю) у педагогіці розглядається як процес становлення людини як особистості, яке відбувається в результаті розвитку та виховання і має певні ознаки завершеності [20, с. 309], **формування естетичних почуттів** можна розуміти як *процес цілеспрямованого розвитку здатності особистості до повноцінного сприйняття і правильного розуміння прекрасного у мистецтві та дійсності.*

Формування естетичних почуттів здійснюється соціальними інститутами, які безпосередньо або опосередковано забезпечують вплив на почуттєвий світ

людини. Школа як освітній заклад грає важливу роль у формуванні естетичних почуттів школярів.

Цікаву думку з цього приводу висловив сучасний науковець Г. Шевченко. Він вважає, що добре розвинені органи чуття не свідчать про вихованість естетичної чутливості. За його словами, сенсорна культура – це тільки передумова для формування естетичних почуттів і формувати їх треба в процесі своєрідного естетичного тренування, тобто вчити користуватися своєю зоровою чи слуховою чутливістю в естетичних цілях: розвивати звуковисотну, ладову, темброву, звукодинамічну чутливість, відчуття насиченості кольорів, світлотіней, ритмічності в звуках і рухах, симетричності у формах та лініях предметів [38].

На продовження думки науковця слід зауважити, що величезний простір для такого тренування дає трудова діяльність, оскільки саме праця поєднує в собі розмаїття матеріалів різних властивостей, характеристик, структур, систему технік та технологій, велику кількість мистецьких зразків декоративно-прикладної творчості, має можливості втілення творчого задуму в практичній діяльності школярів.

Отже, естетичні почуття як вищий прояв емоційного зворушення людини під впливом естетичних цінностей, розвиваються завдяки різноманітним формам практичної діяльності та спілкування. І одним з видів такої діяльності, яка ефективно впливає на формування естетичних почуттів молодших школярів є трудова діяльність. Тому трудове навчання в початковій школі виступає засобом формування естетичних почуттів учнів молодшого шкільного віку.

1.2. Трудове навчання як засіб формування естетичних почуттів учнів початкових класів загальноосвітньої школи.

У Державному стандарті початкової освіти (2018 р.) зазначено, що метою початкової освіти є всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь відповідно до вікових та індивідуальних

психофізіологічних особливостей і потреб, формування цінностей, розвиток самостійності, творчості та допитливості [4].

Це свідчить про те, що ідеал всебічно гармонійно розвиненої особистості не втратив своєї значущості протягом сторіч і залишається актуальним в сучасному суспільстві. Лише за умови тісного взаємозв'язку розумового, громадянського, морального, фізичного, естетичного та трудового виховання, формування особистості проходитиме успішно.

Трудове виховання в системі всебічного розвитку особистості грає особливу роль, оскільки виховання взагалі неможливо уявити як нетрудове. Людина розвивається духовно тільки в праці. Праця завжди була основою людського життя, створення добробуту. У широкому розумінні праця є способом життєдіяльності людини, але вона не обмежується лише функцією створення предметного світу задля забезпечення необхідних умов існування, а виступає як цілеспрямована діяльність, яка формує людину як особистість та робить її соціальною істотою.

Таким чином, праця виступає творцем дійсного духовного багатства людини. А трудове виховання – це важлива ланка усієї системи всебічного розвитку особистості національної освіти України. У трудовому вихованні школярі залучаються до суспільно корисних видів трудової діяльності з метою опанування ними певним виробничим досвідом, політехнічними знаннями, формування в учнів трудових умінь та навичок, необхідних для їх подальшої життєдіяльності, розвитку творчого мислення у сфері праці, ціннісних орієнтацій професійної діяльності у майбутньому, вироблення ідеалу трудової людини, активної трудової позиції.

Але слід зазначити, що трудове виховання тісно пов'язане з іншими компонентами гармонійного розвитку особистості.

У трудовому вихованні відбувається активний *фізичний розвиток* учнів (особливо молодших школярів). При виконанні таких операцій як різання, ліплення, складання, в'язання удосконалюється дрібна моторика рук, тобто сукупність скоординованих дій м'язової, кісткової і нервової систем у поєднанні із

зоровою системою, набувають рухливості та гнучкості кисті рук, зникає м'язова скутість, розвивається чутливість кінчиків пальців, формується злагодженість роботи кистково-м'язової системи, налагоджується координація і точність рухів усього організму, відпрацьовуються рефлексивні реакції.

Знайомство учнів початкової школи з народними трудовими традиціями, звичками, мистецтвом українського народу, обрядами, святами та культурою українців, народними ремеслами та духовними надбаннями України сприяє формуванню в них *національної свідомості*, почуття відданості рідній країні, любові до рідної землі, потреби приносити користь своїй державі власною працею.

Трудове виховання допомагає включенню учнів молодшого шкільного віку в широку і складну систему *моральних* та міжособистісних *відносин*. У праці відбувається засвоєння принципів колективних стосунків, перетворення їх із зовнішніх у внутрішні. Учні початкової школи поступово відкривають для себе красу колективної праці, навчаються відчувати радість колективних успіхів, при цьому поступово зростають почуття обов'язку та відповідальності перед колективом за результати власної праці, формується вимогливість до себе та інших, позитивне ставлення до фізичної праці, повага до людей праці, установки на успішність трудової діяльності, як одну з вищих цінностей людського життя.

Трудове виховання відкриває широкий простір розвитку *самостійної творчості* дітей та дає змогу відійти від догматично формального підходу в праці. Розвиток творчих здібностей у процесі трудового навчання є важливим завданням щодо прищеплювання учням практичних навичок, формування технологічної майстерності. Розвиткові нестандартності мислення учнів молодшого шкільного віку сприяють використання у трудовому навчанні творчих завдань (досліди, лабораторні роботи, проектування виробів з їх графічним вираженням, використання технологічних карток з пропущеними або неповними даними тощо).

У зв'язку з соціально-економічними перетвореннями в Україні важливою частиною всебічного розвитку особистості стає *економічне виховання*. Знайомство учнів молодшого шкільного віку з економікою у трудовому процесі починається з

ощадного ставлення до обладнання, економної витрати матеріалу. У трудовій діяльності молодші школярі усвідомлюють, що створення продукту праці потребує значних часових та ресурсних затрат. Вже в початкових класах учні отримують поняття про бізнес і цьому сприяють сюжетно-рольові ігри з виготовленими власними руками виробами.

Трудове виховання має тісний зв'язок з *екологічним розвитком* учнів початкової школи. Природа – об'єкт трудової діяльності людини. У роботі з природними матеріалами школярі навчаються берегти й охороняти природу, економити природні ресурси.

Трудове навчання створює сприятливі умови для професійного самовизначення учнів молодшого шкільного віку, сприяє розвитку технічної творчості і конструкторських здібностей, культури праці. У процесі вивчення теорії і на практиці учні ознайомлюються з різними професіями, у них формується інтерес до професійної діяльності, розвиваються інтереси і нахили.

Слід враховувати, що пізнавально-практична діяльність учнів початкової школи у трудовому вихованні ґрунтується на тісному зв'язку з основами наук. Це сприяє розвитку інтересу молодших школярів до вивчення інших шкільних предметів. Вивчаючи загальноосвітні предмети, школярі засвоюють знання з загальних наукових основ сучасного виробництва; створюють уявлення про закономірності і принципи трудових процесів; знайомляться з областями професійної діяльності та деякими конкретними професіями; опановують загальнотрудові знання, уміння і навички, одержують підготовку до осмисленого виконання обов'язкової суспільно корисної продуктивної праці.

Процес засвоєння політехнічних знань учнями початкових класів загальноосвітньої школи впливає на усвідомлення закономірностей розвитку світу природи та суспільства. Поєднання навчання з продуктивною працею забезпечує дієвість їхніх поглядів і переконань, сприяє досягненню єдності світогляду та повсякденної практичної поведінки.

Значну роль трудове виховання грає у *художньо-естетичному* розвитку учнів молодшого шкільного віку. Естетичний аспект трудового виховання – це

формування естетичного ставлення до праці, її умов, суспільної спрямованості її результатів та організації. У праці розвиваються естетичні смаки, естетичні ідеали молодших школярів, почуття прекрасного, бажання робити світ навколо себе красивим і гармонійним. В учнів розвивається почуття красивої та доцільної форми виробу, відбувається знайомство з елементами технічної естетики, формується естетична насолода від краси і витонченості самого процесу праці та її результатів. У власноруч створених виробах школярів виявляється їх естетичне світосприйняття і художньо-творче бачення. В учнів молодшого шкільного віку складається ціннісне ставлення не тільки до праці дорослих, але й до власної роботи.

Отже, у трудовому навчанні учні початкової школи озброюються не лише знаннями, які стосуються сфери праці, але й опановують естетичні знання, уміння та навички творчої діяльності, перед ними розкриваються естетичні особливості праці, вони вчаться створювати красу, у них формуються уміння зберігати результати праці, виховуються погляди на працю як інноваційну діяльність, вони навчаються відчувати красу власноруч створених виробів, отримувати задоволення від творчого процесу трудової діяльності [39, с. 16-17].

Важливо зауважити, що в продуктах праці об'єктивуються як матеріальні, так і духовні потреби особистості.

Трудове навчання в початковій школі входить в систему предметів, які спрямовані на опанування молодшими школярами теоретичними знаннями. Водночас прикладний характер трудового навчання забезпечує формування трудового досвіду учнів молодшого шкільного віку. Таке поєднання академічних знань та практичних умінь відповідає компетентнісному характеру сучасної освіти. Суспільно-корисний характер продуктивної праці молодших школярів створює особливу мотивацію до трудової діяльності. Учні розуміють, що отримання продукту, який має споживчу вартість, потрібно докласти зусилля, проявити соціальну активність, волю до успіху, дисциплінованість, організованість, ініціативу, відповідальність, старанність.

Результати трудової діяльності мають суспільно корисну спрямованість, тобто створені для задоволення суспільних потреб. Виховна цінність суспільно корисної праці в тому, що школярі вчаться безкорисливо робити добрі справи, усвідомлюють необхідність поєднання суспільних та особистих інтересів, розвивають почуття обов'язку перед людьми.

З іншого боку, у трудовому навчанні учні залучаються до безпосередньої, живої праці, яка впливає на формування їх соціальних, культурних, інтелектуальних, моральних, естетичних і психологічних рис.

Створені у трудовій діяльності речі мають естетичну цінність, учні завдяки відгуку на красу цих виробів, утверджують себе в предметному світі. Вони переживають гармонію кольорів і форм, красу ритмічності та нюансів. Школярі навчаються бачити, відчувати і створювати красу.

Отже, у трудовому навчанні в учнів молодшого шкільного віку виникає переживання краси результатів праці. Це свідчить про те, що у праці формуються і розвиваються естетичні почуття.

Оскільки естетичні почуття виникають при сприйнятті специфічних об'єктів (творів мистецтва, художніх витворів тощо), то треба відмітити роль декоративно-ужиткового мистецтва, яке виступає базисом для розробки змісту програм з трудового навчання в початковій школі. Красота, простота, зрозумілість і доступність українського декоративно-ужиткового мистецтва робить його актуальним в освітньому процесі початкової школи.

Виховна роль декоративно-ужиткового мистецтва у формуванні духовного світу молодших школярів є беззаперечною. Воно як невіддільна частина всього народного мистецтва, своїм естетичним потенціалом, образним характером здатне впливати на внутрішній світ молодого покоління, їх настроїв, ставлення до навколишнього середовища, художньо й естетично формувати матеріальне оточення.

Сьогодні, в епоху розбудови України, украй важливо відновити історичну пам'ять, повернути українців до тих начал, які є наріжним каменем національної свідомості.

Бажання жити красивим самостійним і незалежним життям яскраво розкрилося в українському декоративно-ужитковому мистецтві. Речі, які мали практичне застосування і були пов'язані з господарськими особливостями української дійсності, приносили естетичне задоволення, створювалися за законами краси і прикрашали життя українців. Декоративно-ужиткове мистецтво має свою художню особливість, декоративну образність та безпосередній зв'язок з побутовими потребами людей. Це культурний здобуток народу, у якому сфокусоване національне світосприйняття. Культурні надбання, національні, художні і моральні цінності декоративно-ужиткового мистецтва мають емоційно-естетичне й духовне значення і прилучають молоде покоління до скарбів української національної культури.

В основі декоративно-ужиткового мистецтва лежить праця українців. Воно інтегрує в собі естетичне світобачення трудової діяльності, досвід практичної діяльності народу та почуття минулих поколінь. Воно безпосередньо пов'язане з побутом народу і несе на собі відбиток людського досвіду та знань. У виготовленні предметів побуту закладалась не лише турбота про задоволення власних матеріальних потреб, але й зручність у користуванні, привабливий вигляд, ошатність форм та оздоблення. У процесі трудової діяльності людина свідомо ставила перед собою мету: задоволення духовних та естетичних потреб. Так звичайна трудова діяльність поступово переростала у художнє ремесло, яке у свою чергу перетворювалось у мистецтво.

Отже, декоративно-ужиткове мистецтво розв'язує водночас практичні й художні завдання, воно сприяє такій організації предметного середовища, яке відповідає естетичним запитам людини. Твори декоративно-ужиткового мистецтва є надбанням матеріальної культури тієї епохи, за якої вони створюються, й тісно пов'язані з її звичаями, національними та етнічними особливостями, з її класовими й соціальними відмінностями. Естетична цінність виробів декоративно-ужиткового мистецтва, доцільність і виразність їхньої форми досягаються конструктивними й пластичними можливостями матеріалу, різноманітністю прийомів його обробки.

Відомо, що народне декоративно-ужиткове мистецтво завжди було тісно пов'язане з особливостями сучасної життєдіяльності людини і реагувало на всі зміни, а тому повноправно увійшло у нинішній побут, визначаючи у такий спосіб естетичні смаки та уподобання людей. З іншого боку, воно виступає культурним надбанням, національними, художніми і моральними цінностями, які є неповторним індивідуальним мистецтвом. Вироби декоративно-ужиткового мистецтва – це різноманітні предмети побуту, які мають емоційно-естетичне й духовне значення, прилучають покоління до скарбів національної культури.

Ознайомлення молодших школярів з принципами та особливостями декоративно-ужиткового мистецтва на уроках трудового навчання дає змогу відкрити учням молодшого шкільного віку світ духовних переживань українського народу, зафіксований у прекрасних витворах, зроблених руками талановитих майстрів України, багато поколінь яких закладали духовну силу, гармонію та мудрість наших пращурів у свої роботи. А можливість долучитися до процесу творчості через виготовлення власних творів у техніках декоративно-ужиткового мистецтва, розкриває в учнях початкової школи таланти і художні здібності, формуючи незалежну, вільну, яскраву, самобутню особистість.

Отже, продукти декоративно-ужиткового мистецтва відповідають своєю сутністю біплановому характеру потреб людини як речі предметного середовища її життєдіяльності і як художньо-естетичні мистецькі твори. Таке поєднання відображає особливий художній сенс, декоративну образність та безпосередній зв'язок з побутовими потребами людей, тобто розкриває предметно-декоративний світ життя людини. Єдність естетичного й утилітарного є основним принципом цього виду мистецтва.

Таким чином, на сучасному етапі у трудовому навчанні учнів молодшого шкільного віку актуальним є виховання в народних традиціях. Вплив матеріальної й духовної культури рідного народу на розвиток естетичних почуттів молодших школярів є беззаперечним.

Розглянемо деякі види декоративно-ужиткового мистецтва у трудовому навчанні в початковій школі, які здійснюють вплив на формування естетичних почуттів учнів молодшого шкільного віку.

Одним з них є **аплікація**, яка відноситься до стародавніх технік оздоблення одягу, взуття, предметів побуту, житла.

Аплікація є нескладним і цілком доступним для учнів молодшого шкільного віку способом виконання художніх робіт. Заняття аплікацією не тільки цікаве, а й корисне для всебічного розвитку учнів початкової школи (і формування естетичних почуттів у тому числі).

За допомогою аплікації розширюється сфера естетичного сприйняття молодшого школяра і посилюється його здатність до пізнавальної та творчої діяльності. Під час занять учні розвиваються відразу в трьох напрямках:

- вчать висловлювати свої почуття за допомогою інших предметів і пізнають їх якості;
- відчують позитивні емоції від процесу трудової діяльності;
- формують уміння та навички створювати естетичний задум і втілювати його в життя.

Створюючи картини у техніці аплікації молодші школярі навчаються розробляти кольорову палітру виробу, співвідносити розміри об'єктів та їх частин, бачити художню перспективу, опановувати фоновий простір, акцентувати смислові частини, підбирати сюжетні одиниці, гармонізувати естетичні аспекти художнього задуму.

При цьому, слід наголосити, що аплікація вбирає в себе емоційний настрій творця, його естетичні переживання в момент створення картини, відображає його естетичні смаки та естетичні ідеали. Кожен виріб, створений учнями, отримує частинку душі маленького художника, з якої розгорається яскраве полум'я естетичних почуттів майбутньої особистості.

Отже, аплікація розвиває образне мислення учнів молодшого шкільного віку, формує їх ціннісні орієнтації, естетичний смак, почуття прекрасного, стимулює

фантазію та творчість, виробляє художній погляд на світ, навчає виявляти естетичні почуття в процесі трудової діяльності.

Особливої уваги у формуванні естетичних почуттів молодших школярів потребує вид українського декоративно-ужиткового мистецтва – **витинанка**. Це художні прикраси ажурно або силуетно витяті ножицями, вирізані ножом з одно- або багатокольірних аркушів білого або кольорового паперу орнаментованої чи сюжетної композиції.

Витинанки мають широкі виражальні можливості. У них переплітаються явища і події реального та фантастичного світу. Це можуть бути як окремі декоративні композиції із зображенням стилізованих мотивів рослин та тварин, так і сюжети до байок, казок, легенд, пісень, мультфільмів.

Витинанки мають невичерпний потенціал розвитку творчої уяви, фантазії, естетичного світосприйняття учнів початкових класів загальноосвітньої школи. Витинанка це не тільки втілення задуму та композиції за допомогою кольорового паперу, але ще й спосіб через створений образ передавати глядачеві свої думки, емоції, переживання, зробити його своїм однодумцем, співрозмовником.

Важливу роль у формуванні естетичних почуттів учнів молодшого шкільного віку грає знайомство з витинанками видатних майстрів українського декоративно-ужиткового мистецтва. У школярів розвивається здатність емпатійно вживатися в естетичний задум автора, розкодувати емоційну фабулу твору, засвоюються принципи гармонійності, ритмічності, альтернативності в художньому мистецтві витинанки.

Особливе естетичне задоволення приносить молодшим школярам усвідомлення того, як за допомогою елементарних навиків різання з використанням такого матеріалу як папір, можна створити витвір мистецтва, який слугуватиме предметом насолоди багатьом поколінням.

Доступним та цікавим видом мистецтва для молодших школярів є **оригамі**, яке перекладається як «складання паперу». Аркуш паперу має величезний потенціал. В ньому заховалося безліч «невидимих» ліній складання і вибір потрібних дає змогу отримати ту чи іншу форму або елемент. Традиційні оригамі

складають з квадратного тонкого паперу з найменшим використанням ножиць і клею. Головний секрет художнього конструювання в оригамі – навчитися бачити декілька операцій наперед і те, що може вийти в кінцевому результаті.

У процесі складання паперових фігурок у молодших школярів формуються спостережливість, концентрація уваги, просторова уява, образне мислення, відчуття пропорції, логічна та асоціативна пам'ять, зосередженість, кмітливість, фантазія, охайність, інтуїція, а також конструктивно-технічні уміння. Водночас в учнів молодшого шкільного віку виховується любов до природи, естетичні смаки, доброта, чуйність. Створення ігрових ситуацій на заняттях оригамі розширюють комунікативний досвід учнів початкових класів загальноосвітньої школи, формують культуру праці, вміння дбайливо й економно використовувати матеріал.

Фігурки, створені технікою оригамі, слугують основою гри молодших школярів. А гра – це вид діяльності, який завжди приносить дітям задоволення. Позитивні емоції учнів при заняттях оригамі, коли з простих згинань звичайного аркуша паперу створюється красивий виріб, переростають в естетичні почуття як стан стабільного переживання успішного результату трудової діяльності.

У даному випадку естетичне ставлення до праці обумовлене чіткістю, конкретністю, алгоритмічною зрозумілістю дій, коли учні усвідомлюють казкове перетворення звичайного аркуша паперу в дивовижний виріб, який водночас поєднує в собі простоту іграшки, красоту мистецького витвору, гармонійність рухів та конструктивну доцільність естетичного задуму.

Таким чином, декоративно-ужиткове мистецтво України – феномен матеріальної та духовної культури народу. Воно надзвичайно багате своїми художніми традиціями, джерелами, різноманітне за видами. Це давнє і вічно молоде мистецтво завжди було неодмінною рисою життя українського народу, проявом його духовної геніальності, що втілилась навечно у виробках народних майстрів, які володіли високою мистецькою майстерністю, витонченим естетичним і художнім смаком.

Простота у виготовленні виробів, перевірені століттями прийоми обробки матеріалів, а також доступність сировини, створює досить сприятливі умови для використання декоративно-ужиткового мистецтва на уроках трудового навчання, дає змогу досить швидко досягти позитивних результатів у формуванні духовного світу молодших школярів, вивільнити і розвинути естетичні почуття як основу формування їх естетичної свідомості.

1.3. Шляхи формування естетичних почуттів учнів молодшого шкільного віку у трудовому навчанні.

В умовах переходу до ринкових відносин, розбудови самостійної Української держави, потреби здійснення активного соціально-економічного зростання значна увага в освіті приділяється формуванню компетентної, конкурентоспроможної, творчої особистості, здатної ефективно розв'язувати сучасні проблеми життєдіяльності.

Водночас країні потрібна всебічно розвинена особистість, яка має чіткі духовні ціннісні орієнтації, що зумовлюють духовну діяльність, у процесі якої створюються нові духовні цінності.

Розвиток духовності, на думку Ж. Маценко, пов'язаний з позитивними кількісними та якісними змінами, які відбуваються:

- у розумовій сфері дитини (пізнання світу на чуттєвому рівні);
- у почуттєвій сфері (переживання духовних станів);
- у моральній сфері (засвоєння гуманістичних принципів співіснування);
- у вольовій сфері (опанування саморегуляцією);
- в естетичній сфері (формування естетичної свідомості) [23].

Як було зазначено вище формування естетичної свідомості пов'язане з розвитком естетичних почуттів учнів будь-якої вікової категорії (і молодших школярів у тому числі). Розуміння краси навколишнього середовища, гармонійності людських взаємовідносин, бажання перетворювати світ за законами краси формується в учнів молодшого шкільного віку на різних предметах. Значна роль серед них відводиться трудовому навчанню, оскільки

саме на уроках праці у молодших школярів є можливість зустрітися з прекрасними художніми творами народного прикладного мистецтва, сформувати позитивне ставлення до праці як конструктивної діяльності, засвоїти закони та принципи краси у створенні власних виробів, розкрити світ своїх почуттів відповідно процесу та результату трудової діяльності.

Отже, формування естетичних почуттів молодших школярів сьогодні обумовлене потребою підвищення рівня духовності суспільства і трудове навчання грає у цьому процесі важливу роль.

Підтвердження даного висновку знаходимо у Державному стандарті початкової освіти (2018 р.), де метою технологічної галузі визначено формування ключових компетентностей учнів молодшого шкільного віку, здатності перетворювати світ без заповідання йому школи і створення умов для творчої самореалізації школярів, культурного і національного самовираження [4, с. 5].

Відповідно до мети окреслено основні завдання технологічної галузі. Учні початкової школи мають навчитися втілювати творчий задум у готовий виріб, дбати про власний добробут, працювати з природними матеріалами і творчо застосовувати традиційні та сучасні ремесла.

Аналіз мети та завдань технологічної галузі свідчить про те, що трудове навчання в початковій школі спрямоване на формування естетичного ставлення до праці та людей праці, переживання краси у власно створених виробах та творах декоративно-прикладного мистецтва, позитивний відгук на суспільно-корисний результат трудової діяльності та власну успішність в праці, бажання творити за законами краси та гармонії.

У Державному стандарті початкової освіти зазначено, що на виконання поставлених цілей молодші школярі мають виготовляти вироби за власно розробленим задумом. Слід зазначити, що задум передбачає варіативність форм, розмірів, кольорів, конструкційних матеріалів, технік, сюжетів тощо. Задум створюється відповідно власних естетичних ідеалів і у своєму реальному

втіленні викликає позитивні емоції як результат трудової діяльності, який має матеріальну, естетичну та суспільну цінність.

Важливу роль у формування естетичних почуттів молодших школярів має зразок виробу, оскільки саме у ньому учні навчаються бачити певну досконалість, красу та гармонію естетичних засобів художньої виразності, розуміти співвідношення частин і цілого, фонових епізодів і центральних фігур, фантазії та реальності, аналізувати яскравість фарб і різнобарвність нюансів, відчувати співмірність матеріалів та відповідність технік. В учнів розширюється поняття естетичного ідеалу, формується ставлення до декоративно-ужиткового мистецтва як взаємозв'язку краси й праці.

У трудовій діяльності школярі навчаються створювати образ за графічним зображенням та керуватися ним у процесі роботи. Графічне зображення відрізняється певною умовністю та схематичністю. У ньому зафіксовані тільки формоутворюючі елементи. Образи, які виникають в уяві учнів за такими схематичними зображеннями, відрізняються між собою і показують емоційно-чуттєвий досвід школярів. Емпатійне розуміння цих образів відкриває переживання дітей.

Слід зазначити, що у трудовому навчанні учні формують уміння самостійно добирати конструкційні матеріали для свого виробу, підбирати потрібні технології. Вони засвоюють принципи гармонійного поєднання матеріалів, які мають різні властивості та характеристики, навчаються використовувати різноманітні техніки для втілення уявного образу в реальний виріб.

Естетичні враження виникають в учнів і тоді, коли набутий трудовий досвід дає їм змогу розв'язувати практичні завдання у побуті. Красота власноруч створених витинанок виступає основою дизайнерських рішень, різнобарвні аплікації стають у нагоді в якості вітальних листівок, сувенірних подарунків, а в фігурках оригамі міститься емоційний заряд дитячої іграшки і витонченість східної статуетки. Культурно-історичний досвід людства привласнюється школярами у трудовій діяльності, з кожним виготовленим

виробом вони піднімаються вгору шаблями духовного удосконалення, а естетичні переживання розширюють поле естетичного сприйняття мистецтва, праці та життя.

Особливе значення для розвитку естетичних почуттів учнів молодшого шкільного віку має презентація виробів: виставка дитячих робіт, вернісаж дитячої творчості, аукціон витворів дитячої майстерності. Такі заходи вражають різноманітністю сюжетів, гармонійністю втілення, красою задумів.

Окремо слід зазначити роль декоративно-ужиткового мистецтва у формуванні естетичних почуттів молодших школярів. Спілкування з творами народної творчості формує в учнів естетичний смак. Твори народних умільців поєднують в собі красоту форм і пластику рухів, гармонію кольорів і динаміку ритмів, естетику втілення і практичність використання. У такому разі естетичні почуття виникають і відносно краси художнього твору, і краси праці.

Таким чином, естетичні почуття стимулюють подальше спілкування з художніми творами, бажання самому бути творцем прекрасного, перетворювати своє життя за законами краси та гармонії.

В аспекті нашого дослідження розглянемо Типові програми початкової освіти Нової української школи.

В освітній програмі початкової школи, створеної під керівництвом Р. Шияна визначаються чотири змістові лінії: «Технічна творчість і техніка», «Світ технологій», «Світ ремесел», «Побут» [33, с. 37].

Перша змістова лінія «Технічна творчість і техніка» спрямована на залучення учнів до творчої діяльності у процесі конструювання та моделювання під час самостійної або колективної роботи з конструктором. Мета такої діяльності розвиток просторової уваги, творчого мислення через читання малюнків та графічних зображень. Учні мають виконувати макетування об'ємних моделей транспортних засобів, будинків, роботів тощо.

Як було зазначено вище, творча діяльність обов'язково пов'язана з виявом певних емоцій та почуттів. Нові конструкторські об'єкти вибудовуються школярами за вимогами симетричності, співзвучності

кольорових гам, за принципами гармонійного поєднання елементів та деталей конструкції. В уяві учнів вимальовуються образи відповідно їх естетичних ідеалів та естетичних смаків. Результатом такої творчої діяльності стають моделі та об'єкти, які викликають безпосереднє емоційне переживання учнів, що виражається у певному ставленні до продукту творчої праці і базуються на попередньому естетичному досвіді школярів.

Друга змістова лінія «Світ технологій» має на меті формувати в учнів здатність планувати власну діяльність у процесі вивчення конструкційних матеріалів – від розпізнавання їх на дотик до аргументованого добору для створення виробу, виконувати найпростіші способи їх обробки.

Головним завданням даної змістової лінії є набуття технологічного досвіду завдяки опануванню довідникових посібників та книжок з ілюстраціями до творів, наборів малюнків, мультфільмів, відеофільмів про виробництво, здійснення екскурсій на виробництво. Опрацювання переліченої продукції про трудову діяльність акумулює не лише технологічний досвід молодших школярів, але й формує естетичні почуття, які стосуються краси людської праці, естетичного боку результатів трудової діяльності, гармонії людини та природи, співзвучності технічної творчості та комфортності життєдіяльності людей.

У трудовому навчанні учні молодшого шкільного віку знайомляться з властивостями конструкційних матеріалів, їх характеристиками, які дають змогу надалі використати їх для втілення власного естетичного творчого образу. Оволодіння прийомами роботи з різноманітними матеріалами, гармонійного доповнення та поєднання матеріалів розширює простір фантазії учнів початкової школи та викликає в їх уяві нові естетичні образи. Таким чином, завдяки формуванню естетичних почуттів школярі утверджують себе у світі краси. Іншими словами, відбувається естетичне опанування особистістю школяра трудового середовища.

Змістова лінія «Світ ремесел» покликана формувати в учнів ставлення до творів декоративно-ужиткового мистецтва та ремесел як культурної спадщини

українського народу, а також вміння створювати та оздоблювати прості вироби за зразком чи власним задумом із застосуванням традиційних ремесел або технік декоративно-ужиткового мистецтва.

Зміст даної змістової лінії долучає учнів початкових класів загальноосвітньої школи до національної культурної спадщини. Відвідування (реальне чи віртуальне) майстерень народних умільців, музеїв декоративно-ужиткового мистецтва відкриває школярам естетичний простір української культури. Краса народних виробів, довершеність форм і різноманітність кольорів, розмаїття матеріалів та технік, гармонійне з'єднання естетичного й практичного викликає в учнів естетичні переживання. З кожним дотиком до творів народної майстерності школярі навчаються бачити та відчувати красу, що стає новим поштовхом до власної естетичної творчості. Актуалізація їх естетичних почуттів дає змогу відчути унікальність та своєрідність оточуючого середовища.

І остання змістова лінія «Побут» спрямована на перенесення засвоєних трудових умінь у сферу власної життєдіяльності. При чому розв'язання практичних завдань у власному побуті також здійснюється за принципами естетичної діяльності. У такому випадку трудова діяльність дає змогу зробити світ навколо себе естетичним і, як наслідок, насолоджуватися його красою, отримувати естетичні враження від власної праці та її результатів.

Аналіз Типової освітньої програми для закладів загальної середньої освіти, розробленої під керівництвом О. Савченко, дав подібні результати.

Програма також має чотири змістові лінії: «Інформаційно-комунікаційне середовище», «Середовище проектування», «Середовище техніки і технологій» та «Середовище соціалізації».

Змістова лінія «Інформаційно-комунікаційне середовище» охоплює питання гармонійного поєднання функціональності та естетичності у виробках; пошуку та опрацювання тематичної інформації у взаємодії з іншими; дослідження природних, штучних і синтетичних матеріалів; розрізнення та читання графічних зображень; конструювання виробів з готових деталей.

Змістова лінія «Середовище проектування» спрямована на реалізацію творчого потенціалу учнів, створення умов для продукування ідей, вибору особисто привабливих об'єктів праці; дизайнерське проектування– моделювання і конструювання; виконання елементарних графічних зображень; добір матеріалів за їх властивостями; читання інструкційних карток із зображеннями для поетапного виготовлення виробу.

Змістова лінія «Середовище техніки і технологій» передбачає формування навичок організації робочого місця, безпечної праці з ручними інструментами та пристосуваннями; поетапне виготовлення виробів з використанням традиційних та сучасних технологій; раціональне використання матеріалів.

Змістова лінія «Середовище соціалізації» спрямована на формування здатності оцінювати та презентувати результати проектно-технологічної діяльності, обговорювати їх з іншими; ефективно використовувати створені вироби; долучатися до благодійної діяльності; виконувати трудові дії в побуті для самообслуговування та якісного облаштування життєвого простору [34].

Отже, проведений аналіз основних освітніх документів (Державного стандарту початкової освіти та Типових освітніх програм Нової української школи у технологічній галузі) свідчить про те, що *основним шляхом формування естетичних почуттів молодших школярів є трудове навчання в освітньому закладі. У трудовій діяльності в початковій школі в учнів молодшого шкільного віку формується здатність до естетичних переживань у сфері праці, вияву суб'єктивних естетичних почуттів на об'єктивні виражальні форми трудової діяльності, створюються нові естетичні враження під впливом творів декоративно-ужиткового мистецтва українського народу.*

Формування естетичних почуттів молодших школярів у позакласній роботі з трудового навчання є другим і не менш важливим шляхом. Ця робота виступає логічним продовженням процесу розширення і поглиблення уявлень школярів про працю та виробництво, удосконалення трудових умінь і навичок, накопичення досвіду власної творчої трудової діяльності і відповідного

емоційно-ціннісного ставлення до неї. Вона складає вагому частку всього процесу формування особистості учня початкової школи.

Позакласна робота має значні можливості поглиблення не тільки технологічного досвіду учнів, оскільки не пов'язана жорстко з навчальними програмами, але й розширення емоційно-естетичних вражень у сфері праці. Учні мають змогу відчувати на собі, апробувати різні види трудової діяльності, усвідомити тріаду понять: треба-важко-красиво (за В. Сухомлинським).

До системи позакласної роботи з трудового навчання належать позаурочна, власне позакласна та позашкільна ланки.

Позаурочна робота виходить за межі розкладу уроків і спрямована на виконання певних практичних робіт за завданням вчителя: спостереження за трудовою діяльністю людей різних професій, виконання проектних робіт у сфері праці, знайомство з майстрами українського прикладного мистецтва тощо.

Позаурочна робота обмежена контингентом учнів і сприяє виникненню спільного колективного естетичного почуття під час зустрічі з творами декоративно-ужиткового мистецтва, красою праці майстрів своєї справи, довершеністю техніки та гармонійного результату трудової діяльності.

Власне позакласна робота – гуртки, виставки, олімпіади – відбувається на шкільному рівні і характеризується розширенням сфери естетичних почуттів за рахунок участі у праці школярів різних вікових категорій з різним досвідом естетичної діяльності та різним рівнем естетичної свідомості.

Позашкільна робота проводиться в різних культурно-освітніх установах (будинках творчості, будинках школяра), таборах праці та відпочинку, включає міські заходи, присвячені різноманітним подіям. Діяльність таких установ менш регламентована і тому має більше сфер трудової творчості, яка безумовно пов'язана з естетичними аспектами.

Оскільки вся позакласна робота будується за уподобаннями, актуальними потребами та інтересами учнів, вона викликає позитивні емоції щодо трудової діяльності, а відповідно дає і кращий результат, який створено з душею,

натхненням, бажанням отримати високоякісний досконалий продукт і в плані його практичності, і в аспекті його естетичності.

Залучення учнів 1-4 класів до суспільно корисної праці в позаурочній роботі часто проводиться з використанням ігрових форм. Такі трудові операції надають яскравий емоційний заряд, зацікавлюють, мобілізують, стимулюють: «Війна з Королем Сміттям», «Чепурушка», «Бюро добрих послуг», «Фабрика Діда Мороза» тощо. Цінність таких ігор полягає в тому, що учні натхненно створюють неповторні речі, які радують красою, погодженістю форм, гармонійним поєднанням матеріалів, довершеністю будови, співзвучністю кольорів. Школярі співвідносять свої вироби з власними уявленнями про естетичний ідеал, розширюють художній кругозір, відчують насолоду від естетичного результату праці.

Слід зазначити, що формуванню естетичних почуттів учнів початкових класів загальноосвітньої школи сприяє аналізування продуктів трудової діяльності, знаходження цікавих естетичних рішень, причин успіху та невдач, виділення помилок для подальшого їх усунення, порівняння трудових перемог різних учнів з метою позитивного оцінювання їх внеску в досягнення результату.

Дуже важлива ця діяльність для молодших школярів, віковий період яких за психологічними характеристиками сприяє формуванню естетичного ідеалу, виробленню естетичних смаків, розвитку естетичного ставлення до навколишнього світу, усвідомленню значущості естетичного начала у нашому житті.

Отже, у позаурочній роботі з трудового навчання в учнів молодшого шкільного віку розвиваються естетичні і художні смаки, поглиблюються їх знання у сфері праці, розвиваються творчі здібності, виховуються почуття краси. І завдання як вчителів, так і батьків максимально залучати молодших школярів до різноманітних форм позакласної роботи для забезпечення їх всебічного розвитку (і естетичного у тому числі) не тільки під навчальних занять але й в позаурочний час.

Слід зауважити, що формування естетичних почуттів учнів молодшого шкільного віку у трудовому навчанні під керівництвом вчителя початкової школи або вихователя з позакласної роботи не буде достатньо ефективним якщо воно не буде логічно продовжуватися в родині школярів. Тільки його систематичність, послідовність та безперервність виступають запорукою результативності оволодіння законами краси у предметному полі, діяльній площині, сфері взаємовідносин з оточенням.

Отже, третім шляхом формування естетичних почуттів молодших школярів є трудове навчання в сім'ї.

Саме в родині закладаються основи моральності людини, формуються норми поведінки, розкриваються внутрішній світ та індивідуальні якості особистості. Сім'я сприяє самоствердженню дитини, стимулює її соціальну, творчу активність, розкриває індивідуальність і звичайно не залишаються поза увагою питання естетичного виховання.

В родині закладаються основи естетичного ставлення дітей до цілей, процесу та результатів праці. Естетичні аспекти присутні як в самому процесі трудової діяльності (краса дії), так і в її результатах (краса продукту), і вони мають розкриватися батьками всіма можливими педагогічно доцільними засобами. Необхідно допомогти дитині побачити у праці джерело радості, світлого комфортного життя, відчутти насолоду від власноруч створених сімейних цінностей. Для цього треба залучати молодших школярів до благоустрою квартири, розробки та втілення дизайнерських рішень, створення умов повноцінного родинного відпочинку, опанування нових господарських технологій, раціоналізації та вдосконалення трудових операцій у здійсненні сімейних справ.

Батьки мають доручати дитині посильні трудові справи, при цьому важливо спиратися на вміння та навички, що були сформовані під час трудового навчання в школі. Зокрема, опанування дитиною технік роботи з папером та природними матеріалами можна використати у підготовці свята Нового року: виготовлення фігурок технікою оригамі та пап'є маше для

прикрашення ялинки, створення малюнків у площинній та об'ємній аплікації, картини у техніці квілінгу можуть використовуватися для дизайнерських святкових рішень, а сувеніри-подарунки до новорічного свята доцільно підготувати з природних матеріалів (шишок, гілочок, висушеного листа, каштанів тощо). Всі ці вироби посилять естетику свята і, як наслідок, викличуть естетичні переживання ставлення до сімейних традицій.

Значна роль у формуванні естетичних почуттів молодших школярів у трудовому навчанні в родині відводить самообслуговуванню. Учні початкових класів загальноосвітньої школи навчаються пришивати гудзики, чистити та лагодити одяг та взуття, сервірувати стіл, «лікувати» книжки тощо. Батьки мають не тільки роз'яснювати дитині потребу формування цих трудових умінь, але й показувати, що вони сприяють естетиці у зовнішньому вигляді, красоті традиційних сімейних обрядів, гармонійності навколишнього предметного середовища. У такому разі трудова діяльність виступає умовою естетичних переживань різноманітних аспектів життєдіяльності молодшого школяра.

Отже, формування естетичних почуттів учнів молодшого шкільного віку у трудовому навчанні може здійснюватися різними шляхами: 1) у шкільному навчанні на уроках праці; 2) у позакласному навчанні; 3) у родинному колі. Представлені шляхи безперечно мають діяти комплексно, оскільки результати в одній сфері обумовлюють ефективність інших. Тільки у взаємодії визначених шляхів можливо досягнути високого рівня формування естетичних почуттів молодших школярів у трудовому навчанні.

Висновки до першого розділу

1. Теоретичний аналіз науково-методичної літератури показав, що метою сучасної освіти є формування всебічно розвиненої творчої активної особистості, коли оволодіння ключовими компетентностями поєднано з розвитком духовності учнів.
2. Сензитивним періодом формування духовних основ особистості є молодший шкільний вік, коли закладаються основи морального,

естетичного, вольового удосконалення особистості. У початковій школі, яка виступає першою ланкою в системі загальноосвітньої підготовки, особливого значення набуває естетичний розвиток молодших школярів.

3. Завдання естетичного виховання полягає не лише в тому, щоб навчити сприймати красу й переживати її, але й сформувати дійове ставлення до дійсності, прагнення перетворювати її на основі краси. Особливого значення у такому разі набуває формування естетичних почуттів молодших школярів у трудовому навчанні як необхідної умови естетичного сприйняття навколишнього світу та його перебудови за законами краси.
4. На основі аналізу стану теоретичного обґрунтування процесу формування естетичних почуттів учнів початкової школи у трудовому навчанні було з'ясовано сутність понять «почуття», «естетика», «естетичні почуття»; окреслено передумови та характерологічні особливості естетичного почуття; визначено поняття «формування естетичних почуттів» як *процес цілеспрямованого розвитку здатності особистості до повноцінного сприйняття і правильного розуміння прекрасного у мистецтві та дійсності* та виділено змістову структуру естетичного почуття.
5. Розкрито, що трудове навчання є важливою ланкою усієї системи всебічного розвитку особистості національної освіти України і залучення молодших школярів до різноманітних видів суспільно-корисної праці та ознайомлення з творами та техніками декоративно-ужиткового мистецтва не лише сприяє оволодінню виробничим досвідом та удосконаленню технологічної майстерності учнів молодшого шкільного віку, але й розвиває їх творче практичне мислення, формує ціннісні орієнтації, естетичні смаки, естетичні ідеали, почуття прекрасного, викликає бажання робити світ навколо себе красивим і гармонійним.
6. Формування естетичних почуттів молодших школярів сьогодні обумовлене потребою підвищення рівня духовності суспільства і трудове

навчання грає у цьому процесі важливу роль, що підтверджено діючими законодавчо-правовими документами.

7. Формування естетичних почуттів учнів молодшого шкільного віку у трудовому навчанні може здійснюватися різними шляхами: 1) у шкільному навчанні на уроках праці; 2) у позакласному навчанні; 3) у родинному колі.

РОЗДІЛ II.

ХАРАКТЕРИСТИКА ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ РОБОТИ ЩОДО ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНИХ ПОЧУТТІВ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У ТРУДОВОМУ НАВЧАННІ

2.1. Критерії та рівні сформованості естетичних почуттів молодших школярів у трудовому навчанні.

Для проведення педагогічного експерименту з формування естетичних почуттів молодших школярів у трудовому навчанні ми визначили компоненти змістової структури даного процесу: ціннісно-мотиваційний, емоційно-чуттєвий, операційно-діяльнісний та оцінювально-регулятивний.

Розглянемо сутність кожного компоненту.

Ціннісно мотиваційний компонент пов'язаний з формуванням стійкого інтересу учнів молодшого шкільного віку до проявів естетичності у трудовій діяльності та її результатах, розуміння потреби сприймати і перетворювати навколишнє середовище за законами краси, прагнення робити світ навколо себе гармонійним та духовно комфортним. Даний компонент характеризується потягом до довершеності та гармонійності у діяльності та спілкуванні, створенням у молодших школярів уявлень про красу, її принципи та закони, емоційно-ціннісним ставленням до дійсності, розвитком здатності з позиції естетичного ідеалу відчувати та оцінювати естетичне в житті, природі та мистецтві. Особливістю даного компонента виступає формування мотивації до естетичної діяльності, бажання орієнтуватися в естетичних властивостях об'єктів праці, природи та соціуму.

Емоційно-чуттєвий компонент виявляється у розвитку естетичних почуттів молодших школярів, розкритті їх переживань прекрасного у продуктах власної трудової діяльності, творах народного мистецтва, навколишньої дійсності. Даний компонент пов'язаний із здатністю учнів початкової школи відгукуватися на красу, відчувати насолоду від гармонії кольорів, звуків, ритмів, форм та рухів, виявляти радість від зустрічі з красою, переживати естетичні враження від прекрасного, досконалого, гармонійного,

відчувати задоволення від здійснення трудового процесу та втілення в реальному суспільно-корисному продукті власного естетичного задуму.

Операційно-діяльнісний компонент характеризується гармонізацією зовнішнього світу молодшого школяра через естетично-трудова діяльність з внутрішнім світом учня, розвитком сенсорної культури дітей, формуванням умінь користуватися своєю зоровою чи слуховою чутливістю в естетичних цілях, набуттям трудового досвіду створення витворів мистецтва, оволодінням технологією побудови естетичного задуму, здійсненням трудової діяльності за принципами симетричності форм, гармонійності кольорової палітри, доцільності співвідношення об'єктів. Даний компонент розкриває у практичній площині зв'язок трудової діяльності та естетичних почуттів учнів молодшого шкільного віку, виявляє вміння використовувати естетичні знання у праці.

Оцінювально-результативний компонент передбачає здатність молодших школярів оцінювати красу в творах мистецтва, навколишньому житті, результатах власної трудової діяльності, аналізувати співвідношення форм, гармонію кольорів, музичну співзвучність, доцільність обраних елементів, композиційну довершеність. Важливим у даному компоненті виявляється вміння адекватно побачити результат трудової діяльності у площині прекрасного та знайти можливості корегувати його за законами краси та гармонії.

Ми вважаємо, що представлені елементи у своїй діалектичній єдності визначають перспективи успішного формування естетичних почуттів учнів початкових класів загальноосвітньої школи у трудовому навчанні.

Відповідно попередньо охарактеризованим структурним компонентам процесу формування естетичних почуттів молодших школярів у трудовому навчанні ми визначили критерії та показники даного процесу, які є вихідними для виявлення рівнів їх сформованості.

Необхідність визначення критеріїв потребує з'ясування сутності поняття «критерій».

У сучасному тлумачному словнику української мови критерій розглядається як «засіб судження; підстава для оцінки, визначення або класифікації чогось; мірило» [31, с. 588].

За словами С. Іванової, критерії містять найсуттєвіші ознаки досліджуваного явища, а також відображають динаміку вимірюваної якості у просторі та часі. А показники, входячи до складу критеріїв, є їх конкретними стійкими вимірниками, які дають змогу проводити спостереження та облік [12, с. 152].

В. Романчиков визначає критерій як ознаку, на основі якої відбувається оцінка або судження, а показник – те, за чим можна визначати розвиток досліджуваного явища [30].

Отже, у педагогічних дослідженнях за допомогою критерію відбувається порівняльна оцінка досліджуваного явища, ступеня розвитку його у різних обстежених осіб або класифікація вивчених чинників і процесів.

У визначенні критеріїв формування естетичних почуттів молодших школярів у трудовому навчанні ми послуговувалися вимогами об'єктивності, валідності, якісного опису, нейтральності та виходили з того, що кожен критерій має систему показників, яка характеризує якісні зміни критерію.

На нашу думку, критеріями формування естетичних почуттів учнів початкової школи у трудовому навчанні мають бути:

- Сформованість ціннісно-естетичного ставлення до об'єктів та явищ оточуючого світу;
- Вияв естетичних переживань творів мистецтва та об'єктів навколишньої дійсності;
- Здатність адекватно відображати естетичні знання, почуття у власній трудовій діяльності та поведінці;
- Здійснення аналітично-оцінювальної діяльності предметів та явищ в естетичному аспекті.

До обраних критеріїв було визначено показники (табл. 2.1)

Таблиця 2.1

**Критерії та показники сформованості естетичних почуттів
молодших школярів у трудовому навчанні**

Критерії	Показники
Сформованість ціннісно-естетичного ставлення до об'єктів та явищ оточуючого світу	<ul style="list-style-type: none"> – Інтерес до проявів краси у навколишньому світі; – Потреба сприймати та перетворювати навколишнє середовище за законами краси; – Прагнення здійснювати естетичну діяльність.
Вияв естетичних переживань творів мистецтва та об'єктів навколишньої дійсності	<ul style="list-style-type: none"> – Позитивне сприймання прекрасного у продуктах власної трудової діяльності; – Відчуття насолоди від творів народного мистецтва; – Переживання задоволення від втілення власного естетичного задуму.
Здатність адекватно відображати естетичні знання, почуття у власній трудовій діяльності	<ul style="list-style-type: none"> – Усвідомлення естетичного аспекту в трудовій діяльності; – Створення об'єктів трудової діяльності за принципами краси; – Використання технології створення естетичного задуму.
Здійснення аналітико-оцінювальної діяльності предметів та явищ в естетичному аспекті	<ul style="list-style-type: none"> – Оцінювання краси в творах мистецтва, навколишньому житті, результатах власної трудової діяльності; – Аналіз об'єктів та явищ навколишньої дійсності за принципами краси; – Вміння корегувати власну трудову діяльність в естетичному аспекті.

Важливість визначених показників обумовлюється тим, що ефективність формування естетичних почуттів у трудовій діяльності залежить не тільки від потреб і бажань учнів початкової школи спілкуватися з прекрасним в різних ситуаціях особистого життя, але й від застосування принципів та законів краси на практиці, особливо у праці, коли створюються соціально-корисні продукти, які повинні бути не тільки практично важливими для людини, але й викликати духовну насолоду від закладених у них гармонії, довершеності та досконалості.

На основі визначених критеріїв та їх показників нами розроблена гіпотетична модель рівнів сформованості естетичних почуттів учнів молодшого шкільного віку у трудовій діяльності: рівень елементарної сформованості (низький), рівень базової сформованості (середній), рівень досконалої сформованості (високий).

Охарактеризуємо кожен з виділених рівнів.

Рівень елементарної сформованості естетичних почуттів молодших школярів у трудовій діяльності визнається як низький і характеризується незначним потягом до здійснення трудової діяльності з врахуванням законів краси, відсутністю бажання створювати досконалі вироби, в яких гармонійно виявляються естетичні принципи, мінімальним інтересом до естетичного компоненту праці та її результатів, слабкою потребою сприймати і перетворювати навколишнє середовище за законами краси. На даному рівні в учнів початкової школи майже не виявляється емоційно-ціннісне ставлення до дійсності, не розвинена здатність з позиції естетичного ідеалу відчувати та оцінювати естетичне в житті, природі та мистецтві. Особливістю даного рівня виступає мотиваційна слабкість до естетичної діяльності, бажання орієнтуватися в естетичних властивостях об'єктів праці, природи та соціуму. Учні молодшого шкільного рівня не здатні переживати прекрасне у продуктах власної трудової діяльності, творах народного мистецтва, навколишньої дійсності. Вони рідко відчують насолоду від гармонії кольорів, звуків, ритмів, форм та рухів, не виявляють радощів від зустрічі з красою, не відчують задоволення від здійснення трудового процесу та втілення в

реальному суспільно-корисному продукті власного естетичного задуму. Низький рівень сформованості естетичних почуттів молодших школярів відрізняється повільним розвитком сенсорної культури дітей, формуванням умінь користуватися своєю зоровою чи слуховою чутливістю в естетичних цілях. Трудовий досвід учнів зі створення витворів мистецтва, оволодіння технологією побудови естетичного задуму, здійснення трудової діяльності за принципами симетричності форм, гармонійності кольорової палітри, доцільності співвідношення об'єктів виявляється незначним. Молодшим школярам важко оцінювати красу в творах мистецтва, навколишньому житті, результатах власної трудової діяльності, аналізувати співвідношення форм, гармонію кольорів, музичну співзвучність, доцільність обраних елементів, композиційну довершеність, виявляти вміння адекватно бачити результат трудової діяльності у площині прекрасного та знаходити можливості корегувати його за законами краси та гармонії.

Рівень базової сформованості ми визначили як середній. Його характеристиками можуть бути усвідомлення в основному того, що навколишній світ будується за законами краси і його перетворення має здійснюватися за принципами прекрасного, розуміння, що результат трудової діяльності має відрізнятися гармонійністю та досконалістю. Учні початкової школи на даному рівні мають виявляти бажання здійснювати естетичну діяльність, ситуативно проявляти інтерес до прояву естетичності в праці та її продуктах, володіти термінологічним апаратом створення естетичного задуму, але не завжди користуватися ним у власній трудовій діяльності. Молодші школярі рівня базової сформованості естетичних почуттів не вміють достатньо чітко проаналізувати естетичні аспекти створених виробів, дати повноцінну оцінку втілення естетичного ідеалу в готовому продукті праці, їм не вистачає самостійності для корегування трудового процесу для досягнення довершеності результату власної праці. Вони переживають красоту навколишнього середовища, мають вибірковий інтерес до творів мистецтва, намагаються аргументувати власні естетичні ідеали, але виходить це у них не завжди

логічно. Учні в основному засвоїли алгоритм створення естетичного задуму, але не завжди використовуються його на практиці на належному рівні.

Рівень досконалої сформованості (високий) характеризується стійким інтересом до естетичних категорій та усвідомленням необхідності поєднання корисних властивостей речей з їх естетичним оформленням, яскравим бажанням створювати у трудовій діяльності естетично досконалі вироби, значною потребою втілювати власні естетичні ідеали у перетворення навколишнього середовища. Даний рівень виявляється в проявах сформованої мотивації щодо діяти за законами краси у праці, спілкуванні, власному житті. Учні початкових класів загальноосвітньої школи цілковито усвідомлюють сутність технології створення естетичного задуму і активно користуються нею у трудовій діяльності, виявляючи при цьому не тільки у практичних справах, але й під час аналізу творів мистецтва, продуктів праці, життєвих ситуацій. Вони у змозі дати аргументовану оцінку естетичним аспектам оточуючої дійсності, здійснюють контрольні-оцінні дії на відповідному рівні, яскраво переживають прояви гармонічного та досконалого у народному прикладному мистецтві, музичній співзвучності, довершеності форм та рухів. Школярі завжди проектують естетичний задум разом з технологічним втіленням результатів власної трудової діяльності і впевнені, що тільки створена за принципами краси річ здатна викликати почуття насолоди у глядача і задоволення – у творця. Вони активно користуються зоровою, сенсорною та слуховою чуттєвістю для розвитку свого естетичного почуття як необхідної властивості для успішної творчої діяльності, застосовують індивідуальний естетичний досвід для розв'язання проблем власної життєдіяльності.

Ми вважаємо, що визначені критерії, показники та рівні сформованості дадуть змогу провести констатувальний етап дослідження процесу формування естетичних почуттів учнів молодшого шкільного віку в трудовій діяльності.

2.2. Сучасний стан сформованості естетичних почуттів учнів молодшого шкільного віку у трудовому навчанні.

Констатувальний етап педагогічного експерименту здійснювався на базі Бахмацька ЗОШ I-III ст. № 5 та Бахмацька ЗОШ I-III ст. № 4. У ньому взяли участь 43 учня 4-х класів.

Констатувальний етап педагогічного експерименту здійснювався з метою з'ясування стану формування естетичних почуттів учнів молодшого шкільного віку у трудовому навчанні.

Завданнями даного етапу експерименту визначено:

- перевірити сформованість у молодших школярів інтересу до проявів естетичності у трудовій діяльності та її результатах;
- виявити здатність учнів молодшого шкільного віку оцінювати красу в творах мистецтва, навколишньому житті, результатах власної трудової діяльності;
- визначити сформованість умінь користуватися своєю зоровою чи слуховою чутливістю у трудовому навчанні в естетичних цілях;
- виявити здатність учнів початкової школи відгукуватися на красу, відчувати насолоду від гармонії кольорів, звуків, ритмів, форм та рухів;
- діагностувати уміння використовувати естетичні знання у трудовій діяльності.

Для проведення констатувального етапу педагогічного експерименту було визначено наступні методи дослідження:

- 1) усне опитування;
- 2) анкетування;
- 3) тестування;
- 4) спостереження;
- 5) бесіда;
- 6) аналіз навчальної документації;
- 7) вивчення учнівських робіт.

Обчислення результатів констатувального етапу експерименту здійснювалося за допомогою методів математичної обробки (механізм знаходження середнього арифметичного).

Для перевірки здатності учнів початкової школи відгукуватися на красу, відчувати насолоду від гармонії кольорів, звуків, ритмів, форм та рухів ми використали метод спостереження. Метою було виявити здатність молодших школярів виявляти переживання при прослуховуванні музичних творів, перегляду картин відомих художників, реагувати на виконання хореографічних композицій танцювальними колективами, знайомство з витворами декоративно-ужиткового мистецтва.

Об'єкт спостережень: емоційні переживання учнів початкових класів загальноосвітньої школи при зустрічі з мистецькими творами.

Завдання спостережень: зафіксувати емоційний стан учнів молодшого шкільного віку під час перегляду творів музичного, хореографічного, художнього та декоративно-ужиткового мистецтва.

Спостереження проводилися на уроках образотворчого мистецтва (3), музичного мистецтва (2), заняттях з хореографії (2), трудового навчання (4).

Учням було підготовлено презентації, виставки репродукцій, уривки музичних творів, нарізки хореографічних композицій, проведена екскурсія на виставку дитячої творчості, де було представлено роботи учнів в різних техніках.

Спостереження виявило, що 27% школярів активно показували свої емоції під час зустрічі з мистецькими творами. Вони здійснювали ритмічні рухи у такт музики, активно ділилися враженнями з друзями під час перегляду картин відомих художників, дивувалися красі творів, зроблених дитячими руками тощо.

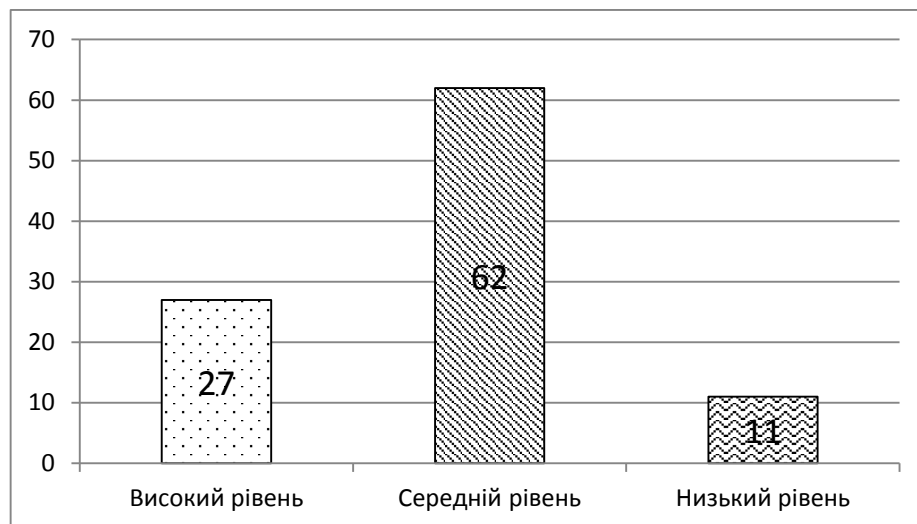
Під час бесіди про враження від почутого та побаченого вони активно включалися в розмову, пригадували твори і розповідали про те, що їм сподобалося найбільше.

11% школярів проявили байдужість і майже не виявляли зацікавленості запропонованими творами. В обговоренні вони практично не брали участі, або відпускали недоречні жарти.

І 62 % учнів помірно виявляли свої емоції та переживання. Їх інтерес диференціювався за видами мистецтва: музика, танці, художнє мистецтво. У бесіді також вони активізувалися лише тоді, коли мова йшла про те, що їм найбільше подобалося. На нашу думку, важливу роль у даному випадку грає відвідування школярами гуртків та мистецьких шкіл певного напрямку.

Це свідчить про те, що більшість учнів не надають достатньої уваги естетичним характеристикам творів, а зосереджені на їх змісті, сюжеті та виконавцях.

Отже, аналіз результатів показав, що високий рівень здатності відгукуватися на красу, відчувати насолоду від гармонії кольорів, звуків, ритмів, форм та рухів показала майже третина учнів (27%). А 73% молодших школярів на середньому та низькому рівні виявляли естетичні переживання (мал.).

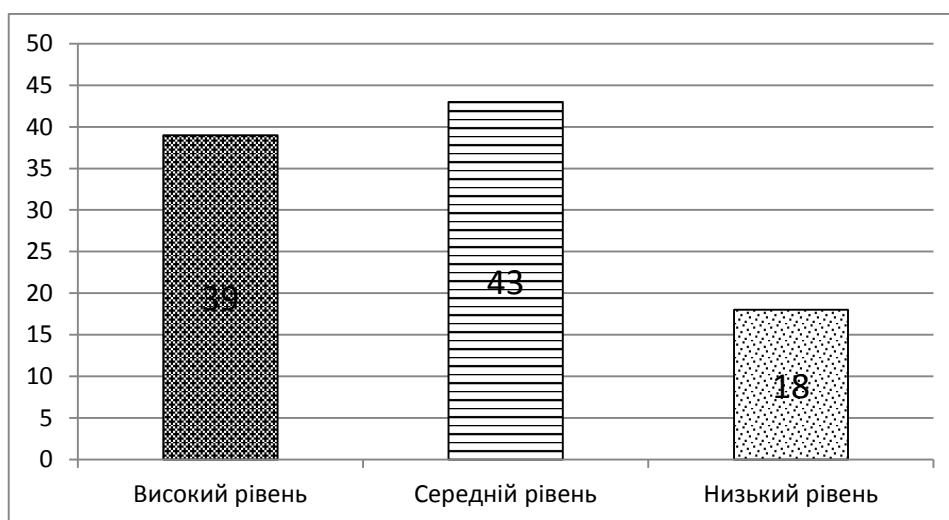

Мал. 1. Рівні вияву естетичних переживань творів мистецтва та об'єктів навколишньої дійсності молодшими школярами

Сформованість ціннісно-естетичного ставлення до об'єктів та явищ оточуючого світу ми перевіряли на екскурсії у парк. Під час походу до місцевого парку ми проводили усне опитування школярів для з'ясування того,

як вони бачать красу осені у природі. Вони розповідали про різнокольоровий наряд дерев та кущів, про розмаїття квітів, блакить неба і тепле осіннє сонце. Цікавими були фантазії учнів щодо форми хмаринок у небі. Уява дітей малювала не лише образи тварин та казкових героїв, а й створювала картини з персонажами, які ніби мають свою історію. При цьому, для нас важливим було й те, як учні бачать втілення цих образів у виробках у трудовому навчанні. У розмові згадувалися різні види аплікації. Діти в уяві створювали свої картини у кольорах, з сюжетами, композиційним розміщенням об'єктів тощо.

Отже, 39% учнів початкових класів із захопленням обговорювали красу навколишнього середовища, підмічали виразні деталі, колоритні пейзажі. 43% учнів відповідали на наші запитання із задоволенням, але відповіді їх були короткими і торкалися лише деяких виразних аспектів оточуючої дійсності. А 18% школярів намагалися уникнути обговорення, були пасивними в опису осінніх картин, більше захоплювалися іграми в телефоні (мал. 2).

Мал. 2. Рівні сформованості ціннісно-естетичного ставлення учнів молодшого шкільного віку до об'єктів та явищ оточуючого світу

Здатність адекватно відображати естетичні знання, почуття у власній трудовій діяльності та поведінці ми перевіряли на уроках трудового навчання. Учням було запропоновано творче завдання: використовуючи засвоєні техніки та засоби виразності виготовити обкладинку для улюбленої книжки.

На попередніх уроках учні виконували подібне завдання. Вчитель пояснював школярам принципи виготовлення книжної обкладинки, показував зразки, обговорював з дітьми засоби втілення естетичного задуму. Роботи зберігалися у вчителя і були використані для порівняльного аналізу з новими виробами учнів.

Результати аналізу довели, що 17% молодших школярів повторили дизайн та зміст обкладинки. Їх роботи майже повністю співпадали з попередніми виготовленими обкладинками і відрізнялися репродуктивним повторенням.

71% учнів намагалися змінити естетичне оформлення обкладинки. Модифікації, внесені маленькими авторами були незначні та стосувалися в основному колірної гами, розміру естетично оформленого поля та в деяких роботах змістових характеристик виробу.

І лише 12% школярів представили суттєво новий виріб, який лише в основних аспектах повторював попередню роботу. Учні створили принципово новий естетичний задум і втілили його у засобах виразності.

Отримані результати були підтверджені тестуванням учнів. Школярам був запропонований тест з наступними запитаннями:

- Чи звертаєте Ви увагу на красоту оточуючої природи?
 - *Завжди;*
 - *Іноді;*
 - *Ніколи.*
- Чи важливо для Вас у яких кольорах буде втілено ваш задум?
 - *Так, я завжди підбираю потрібні кольори.*
 - *Не завжди, іноді мене більше цікавить швидкість виготовлення виробу.*
 - *Ні, я не задумуюсь над цим.*
- Чи вважаєте Ви за необхідне продумувати композицію аплікації?
 - *Так, від цього залежить красаота виробу.*
 - *Я не завжди цим переймаюся.*

- *Ні, роблю як заманеться, це не головне.*
- Що, на Вашу думку, робить виріб красивим?
 - *Співвідношення кольорів;*
 - *Композиційні особливості;*
 - *Охайне виготовлення;*
 - *Змістове втілення;*
 - *Поєднання компонентів.*

Високий рівень здатності адекватно відображати естетичні знання, почуття у власній трудовій діяльності за результатами тестування виявили 11% учнів. Середній рівень було діагностовано у 75% школярів. І 14% опитаних показало високі результати втілення естетичних знань у власній творчій трудовій діяльності.

Отже, загальні результати мають наступний вигляд (табл. 2.2).

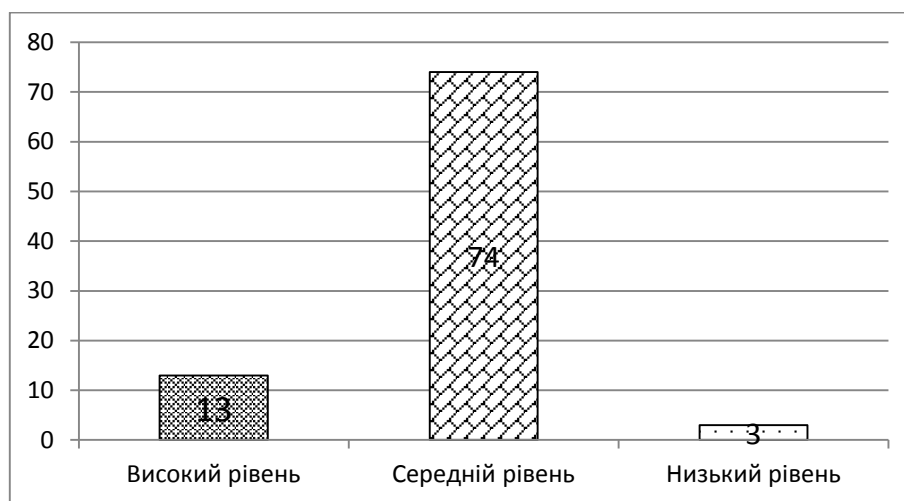
Таблиця 2.2

**Сформованість здатності відображати естетичні знання
у трудовій діяльності**

Рівень	Творче завдання	Тестування	Середній показник
Високий	12	14	13
Середній	71	77	74
Низький	17	11	14

Результати свідчать про те, що учнів початкової школи в основному орієнтуються в естетичних знаннях, усвідомлюють сутність естетичних засобів виразності, але у власній трудовій діяльності не надають їм належної уваги.

У діаграмі отримані результати виглядають наступним чином (мал. 3).

Мал. 3. Рівні сформованості здатності адекватно відображати естетичні знання у власній трудовій діяльності

Ми ознайомилися і з конспектами уроків трудового навчання в 4 класі вчителів. На кожному занятті планувалося набуття молодшими школярами певних естетичних знань, повторення вивчених понять, застосування законів краси у власній трудовій діяльності. Це означає, що робота вчителя у напрямку оволодіння естетичними знаннями учнями молодшого шкільного віку проводиться, але результат засвоєння, а особливо використання у праці потребує удосконалення.

Рівень сформованості здатності здійснювати аналітико-оцінювальної діяльності предметів та явищ в естетичному аспекті ми перевірили методом бесіди на уроках трудового навчання.

Учням було запропоновано репродукції витворів декоративно-ужиткового мистецтва України. У бесіді школярі аналізували виразні особливості представлених робіт, намагалися аргументувати свою думку, оцінити красу та корисні можливості виробів. Під час аналізу увага зверталася на оперування естетичними поняттями, вияв естетичних знань, підкріплення висловленої тези аргументованими судженнями.

У результаті бесіди виявлено, що активно і грунтовно аналізували та оцінювали твори декоративно-ужиткового українського мистецтва 22% учнів.

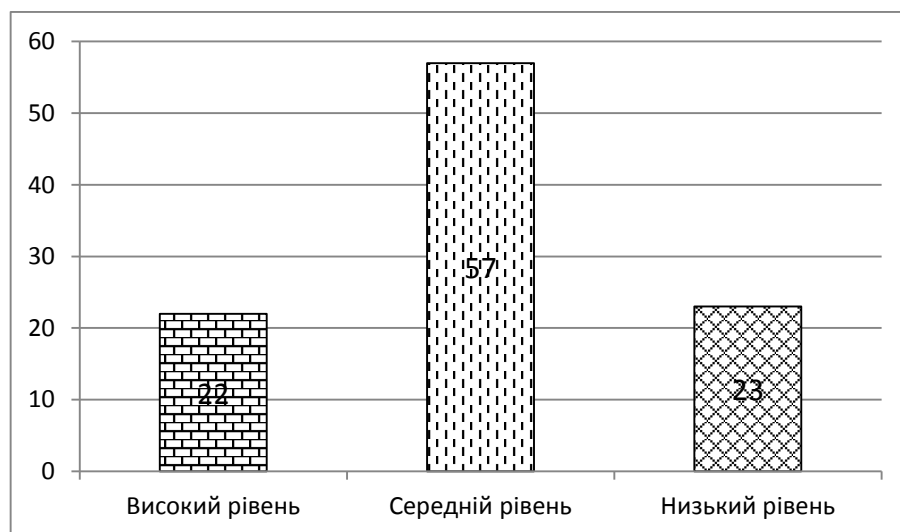
Ці школярі володіли естетичним понятійним апаратом, розуміли засоби естетичної виразності, бачили їх у творах і оцінювали естетичні якості представлених робіт.

57% учнів епізодично здійснювали аналітично-оцінювальну діяльність. Їх судження не відрізнялися ґрунтовністю та змістовністю. У їх оцінках більше привалював емоційний компонент «подобається-не подобається». При цьому на питання «Чому?» не завжди знаходилась доречна відповідь.

І 23% учнів більше залишалися сторонніми спостерігачами. Вони важко входили в обговорення, їх відповіді відрізнялися односкладністю, їм не вистачало термінологічного апарату, щоб описати власні враження від авторського естетичного задуму.

Зрозуміло, що здатність до рефлексивного оцінювання у дітей даної вікової категорії поки що розвинена слабо. Але розвиток цієї здатності позитивно впливає на формування естетичних почуттів молодших школярів.

Результати дослідження даного компоненту представимо у діаграмі (мал. 4).

Мал. 4. Рівні сформованості здатності здійснювати аналітико-оцінювальну діяльність предметів та явищ в естетичному аспекті

Отже, представимо результати діагностики сформованості естетичних почуттів молодших школярів у таблиці (табл. 2.3).

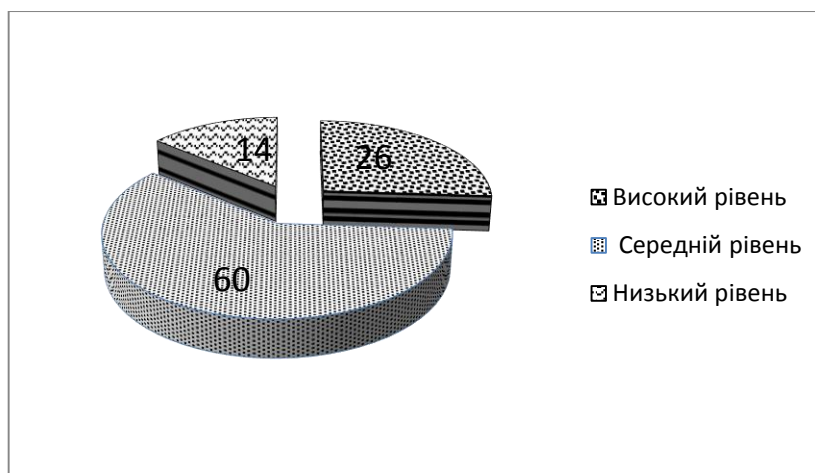
Таблиця 2.3

**Компоненти сформованості естетичних почуттів молодших школярів
у трудовій діяльності**

Компоненти	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Емоційно-чутливий компонент	27	62	11
Ціннісно - мотиваційний компонент	39	43	18
Операційно-діяльнісний компонент	13	74	3
Оцінювально-результативний компонент	22	57	23
Середній показник	26	60	14

Отже, проведене констатувальне дослідження дало підстави зробити висновок про те, що лише у 26 % учнів початкових класів загальноосвітньої школи сформованість естетичних почуттів відповідає високому рівню. А у 74 % молодших школярів зафіксовано середній та низький рівень.

Представимо результати констатувального етапу педагогічного експерименту у вигляді діаграми (Мал. 5).

Мал. 5. Рівні сформованості естетичних почуттів учнів молодшого шкільного віку у трудовому навчанні

Оскільки вище доведено, що трудове навчання має значний потенціал розвитку естетичних почуттів учнів молодшого шкільного, це дало підстави для розроблення комплексної програми формування естетичних почуттів молодших школярів у трудовому навчанні.

Висновки до другого розділу

1. У ході виконання магістерської роботи нами було визначено компоненти змістової структури процесу формування естетичних почуттів молодших школярів у трудовому навчанні: ціннісно-мотиваційний, емоційно-чуттєвий, операційно-діяльнісний та оцінювально-регулятивний.
2. Відповідно охарактеризованих структурних компонентів розроблено критерії діагностики процесу формування естетичних почуттів учнів молодшого шкільного віку у трудовому навчанні, а саме: сформованість ціннісно-естетичного ставлення до об'єктів та явищ оточуючого світу; вияв естетичних переживань творів мистецтва та об'єктів навколишньої дійсності; здатність адекватно відображати естетичні знання, почуття у власній трудовій діяльності та поведінці; здійснення аналітично-оцінювальної діяльності предметів та явищ в естетичному аспекті.
3. Охарактеризовано рівні сформованості естетичних почуттів учнів початкової школи у трудовому навчанні: рівень елементарної сформованості (низький); рівень базової сформованості (середній); рівень досконалої сформованості (високий).
4. Проведено констатувальний етап педагогічного експерименту, який здійснювався з метою з'ясування сучасного стану формування естетичних почуттів молодших школярів у трудовому навчанні. За результатами констатувального етапу нами було виявлено, що сформованість естетичних почуттів учнів молодшого шкільного віку в трудовому навчанні на низькому рівні становить 14 %, на середньому рівні – 60 % і на високому рівні – 26 %. Такий показник високого рівня трудової компетентності вимагає підвищення.

5. Наукові та практичні проблеми, які знижують ефективність формування естетичних почуттів учнів початкових класів загальноосвітньої школи у трудовому навчанні виявили потребу розроблення комплексної програми формування естетичних почуттів молодших школярів у трудовому навчанні.

РОЗДІЛ III.
ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНИХ ПОЧУТТІВ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ТРУДОВОМУ НАВЧАННІ
В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

3.1. Педагогічні умови формування естетичних почуттів учнів молодшого шкільного віку у трудовому навчанні.

Ефективне формування естетичних почуттів молодших школярів у трудовому навчанні, як свідчить аналіз психолого-педагогічної літератури, може відбуватися лише за певних умов, які розкривають сутність та специфіку даного процесу.

З'ясуємо розуміння терміну «педагогічні умови» різними вченими.

У філософському значенні категорія «умова» трактується як відношення предмета до навколишніх явищ, без яких даний предмет існувати не може. [36, с. 497]. Саме умови переводять властивості речей з можливості у дійсність [37, с. 703–704].

Психологи вважають, що це сукупність явищ внутрішнього і зовнішнього середовища, які ймовірно впливають на розвиток конкретного психологічного процесу; причому ці впливи опосередковані активністю особистості [24].

Педагогічне тлумачення має певні розбіжності.

Одні дослідники трактують педагогічні умови, як сукупність об'єктивних можливостей, змісту, форм, методів, педагогічних прийомів і матеріально-просторового середовища, які спрямовані на розв'язання дослідницьких завдань (О. Назарова, А. Найн), інші, як педагогічні обставини, що сприяють (або протидіють) виявам педагогічних закономірностей (Ю. Бабанський) або розглядають як такі, що свідомо створюються і мають забезпечувати найбільш ефективний перебіг освітнього процесу (І. Аксаріна) [32].

У нашому дослідженні *«педагогічними умовами»* ми вважатиме *такі зовнішні та внутрішні чинники, які створюють можливості ефективного*

здійснення процесу формування естетичних почуттів учнів молодшого шкільного віку в трудовому навчанні та сприяють досягненню мети.

У визначенні педагогічних умов формування естетичних почуттів молодших школярів у трудовому навчанні ми спиралися на структуру естетичного світосприйняття школярів, яка містить наступні компоненти: емоційно-естетичний (естетичні потреби та естетичні переживання); когнітивний (естетичні уявлення та переконання); аксіологічний (естетичне оцінювання об'єктів та явищ навколишнього світу); праксіологічний (естетична активність особистості).

На нашу думку, такими педагогічними умовами мають стати:

- Створення у трудовому навчанні естетичного середовища формування естетичних почуттів учнів початкових класів;
- Створення інтелектуального простору поглиблення та систематизації естетичних знань та уявлень у трудовому навчанні;
- Розвиток психофізіологічної чутливості молодших школярів у трудовому навчанні в початковій школі;
- Використання можливостей трудового навчання в початковій школі для формування естетичної активності учнів молодшого шкільного віку.

Розглянемо більш детально визначені педагогічні умови.

Оскільки, як було зауважено вище, людина не народжується з естетичними почуттями, вони формуються під впливом оточуючої дійсності. Естетичні почуття розвиваються як емоційний відгук на естетичне ставлення до навколишніх об'єктів природи, соціуму, художнього мистецтва. Вони виникають при сприйнятті естетичного змісту об'єкта. При цьому важливу роль у розкодуванні естетичної фабули об'єкта грає попередній естетичний досвід людини.

У такому разі, на наш погляд, виникає потреба створити навколо учнів таке естетичне середовище, яке сприяло б розвитку естетичних почуттів і формувало б їх естетичний досвід, накопичення якого позитивно впливало б на глибину та адекватність емоційно-естетичних переживань школярів.

Слід зауважити, що сам термін «середовище» трактується науковцями як комплекс таких умов, взаємодія з якими забезпечує розвиток суб'єкта. Такої думки, зокрема, дотримується Л. Кармазіна [16].

Ми вважаємо, що *середовище* – це система об'єктів у їх взаємозв'язку, які впливають на суб'єкта за умови його взаємодії з ними. Відповідно, естетичним середовищем є цілісний комплекс мистецьких об'єктів, які розвиватимуть естетичне почуття суб'єкта у разі взаємодії з ними. Естетичне середовище як своєрідний мистецький простір народжує в людині почуття краси, пробуджує естетичні переживання і формує естетичний досвід.

До проблеми формування естетичного середовища, комплексного естетичного виховання і міжжанрового зв'язку різних видів мистецтва зверталися філософи, психологи, мистецтвознавці, педагоги Б. Асаф'єв, Т. Крижанівська, Г. Падалка, В. Разумний, В. Сухомлинський та ін.

Доцільність формування цілісного естетичного середовища набуває особливої значущості в сучасних соціокультурних умовах, коли спостерігається нерозвиненість емоційно-почуттєвої сфери, низький рівень естетичної культури школярів, відсутність справжньої духовності з одночасним превалюванням однобічного та спрощеного ставлення до мистецтва як до розваги, що призводить до зниження морально-естетичних критеріїв особистості.

Естетичне середовище у складі освітнього середовища є різноманітним, різнорівневим світом, який оточує школяра, формує його уявлення про цей світ, його ставлення до людей, природи, всієї навколишньої дійсності. У вузчому значенні можна говорити про освітнє середовище навчального закладу та взаємодію суб'єктів цього процесу в певному педагогічному просторі.

Ще К. Ушинський зауважував, що кожен навчальний предмет так чи інакше містить естетичний елемент, передачу якого учням повинен мати на увазі вчитель.

Отже, забезпечення формування цілісного естетичного середовища можна досягти різними засобами, зокрема, значні резерви у даному випадку має трудове навчання.

Відомо, що найбільш ефективно процес формування естетичних почуттів відбувається через різножанрове мистецтво, яке відображає дійсність в художніх образах і перетворює зовнішні культурні цінності в морально-естетичні надбання людини. Трудове навчання, яке спирається на основи, принципи, історію українського декоративно-ужиткового мистецтва, має величезний художній потенціал, який має стати основою створення естетичного середовища в освітньому процесі. А доступність, яскравість і різноманітність народно-прикладного мистецтва України робить його надзвичайно цікавим для учнів початкової школи.

Декоративно-ужиткове мистецтво як невід'ємна частина всього народного мистецтва, своїм естетичним потенціалом, образним характером здатне впливати на духовний світ учнів, їх настрій, ставлення до навколишнього середовища, художньо й естетично формувати матеріальне оточення.

З-поміж інших видів мистецтва, декоративно-ужиткове мистецтво є унікальним у вирішенні завдань естетичного розвитку молодших школярів. Естетичні почуття – це і емоційний відгук на мистецький об'єкт і, одночасно інтелектуальне розуміння втіленого в ньому зовнішнього життєвого змісту. Виховний потенціал декоративно-ужиткового мистецтва міститься у самій його сутності і пояснюється тим, що емоційна сторона свідомості, естетичні ідеали особистості — первинні стосовно інтелекту в формуванні духовних інтересів, ставлення до світу взагалі.

Знайомство з творами народно-прикладного мистецтва розвиває образно-чуттєву сферу молодших школярів. Такі народні художні ремесла, як вишивка, ткацтво, в'язання, писанкарство, плетіння є традиційними видами художньо-трудової діяльності українців, і мають високу цінність для естетичного виховання особистості. Майстерно виконані вироби несуть у собі могутній потенціал духовності, формують естетичні почуття й образну уяву, спонукають молодших школярів до поєднання у практичній діяльності прекрасного й корисного. Мистецтво взагалі і саме декоративно-ужиткове мистецтво є однією

з форм естетичного світу. Використовуючи у житті різні види декоративно-ужиткового мистецтва, учні пізнають навколишній світ, вивчають прекрасне та змінюють його за законами краси.

Під час вивчення зразків виробів декоративно-ужиткового мистецтва, учні початкової школи вчать розкодовувати народну символіку, усвідомлюють найбільш вживані елементи, кольори, властиві певній області, навчаються класифікувати вироби за регіональними особливостями. У творах народних умільців молодші школярі відкривають витонченість, красу, довершеність та логічний зміст мистецьких творів.

Отже, декоративно-ужиткове мистецтво розв'язує водночас практичні й художні завдання, воно сприяє такій організації предметного середовища, яке відповідає естетичним запитам людини. Роль творів декоративно-ужиткового мистецтва в формуванні естетичних почуттів обумовлюється ще й тим, що в них специфічно перетинаються виразні засоби інших видів зображувального мистецтва – живопису, графіки, скульптури, архітектури. В деяких видах декоративно-ужиткового мистецтва – кераміці, художній обробці дерева, каменю, кістки та рогу – переважають скульптурні якості.

Таким чином, декоративно-ужиткове мистецтво - це результат творчості багатьох поколінь майстрів, які з безлічі підручних матеріалів (дерева, тканини, глини, каменю, металу) створювали значні естетичні цінності. Педагогічна роль спілкування з декоративно-ужитковим мистецтвом пояснюється тим, що твори цих видів мистецтва дозволяють виховувати у школярів певну культуру сприйняття матеріального світу, сприяють формуванню естетичного ставлення до дійсності, допомагають глибше пізнати художньо-виразні засоби інших видів зображувального мистецтва.

Форми проведення уроків трудового навчання для ознайомлення учнів з декоративно-прикладним мистецтвом можуть бути різні: подорожі по музеях, знаменитими своїми художніми промислами, перетворення в майстрів-художників, перегляд презентацій, в яких представлені зразки витворів народного мистецтва.

Друга педагогічна умова - *створення інтелектуального простору поглиблення та систематизації естетичних знань та уявлень у трудовому навчанні* – полягає у тому, що формування естетичних почуттів спирається на розуміння законів та принципів краси, способів та засобів її створення.

Дана умова тісно взаємопов'язана з першою. Вже в початковій школі у трудовому навчанні школярі мають отримати естетичні знання: про виразні прийоми розпису, про кольорову гаму різноманітних українських витворів мистецтва, про композиційні особливості узору, про виразні можливості аплікації як елемента організації декору, про ритмічні особливості українського орнаменту, про історію виникнення українських витинанок, про розвиток писанкарства в Україні і, звісно, про неповторність народних ляльок (мотанки, глиняні іграшки тощо).

Вчитель повинен вміти з'єднати розвиток мислення учнів початкових класів з естетичним пізнанням та художнім розвитком. Знайомство молодших школярів навіть із звичайними художніми предметами повинно бути приводом для серйозної розмови про сутність естетичного у мистецтві та дійсності, про становлення сучасного стилю та моди, про специфіку системи зображувально-виразних засобів декоративно-прикладного мистецтва на рівні з іншими видами мистецтва.

Необхідно допомогти учням зрозуміти художній задум твору, пояснити основні принципи декоративно-прикладного мистецтва, яке виявляється по-перше в необхідності взаємозв'язку форми предмету з його функціональним призначенням, по-друге в співвідношенні форми та матеріалу, і по-третє - форми та прикрас.

Приклади орнаментальних композицій, які виконані майстрами в різних матеріалах із застосуванням різної техніки обробки форми предмета дають змогу вчителю просто та зрозуміло познайомити молодших школярів з єдністю естетичного та функціонального в створюванні художньої речі, виділити прийоми декоративного узагальнення, пояснити, що кожна річ створюється для людини і живе в тісному взаємозв'язку з іншими речами. Учні початкової

школи мають навчитися розуміти і цінити стильову єдність предмету, відчувати зв'язок декоративного мистецтва з естетичними вимогами свого часу, або минулих епох. Створюючи вироби на уроках трудового навчання молодші школярі починають усвідомлювати естетичне значення кольору, гармонії кольорів, принципів добору кольорів, домінування кольорів, розуміти сутність композиційного розміщення предметів, основи створення симетричних та асиметричних композицій, вивчати техніки оздоблення виробів, конкретизувати деталі в ліпній орнаментиці.

Трудове навчання в початкових класах характеризується широкими можливостями щодо утвердження у свідомості учнів початкових класів естетичних понять, уявлень та ідеалів. Кожен твір народного мистецтва властивими йому засобами передає відчуття й розуміння краси, яка має безліч відтінків, не має формальних обмежень і відкриває простір трудової діяльності, яка здійснюється за законами краси. Естетичний зміст творів народно-прикладного мистецтва відкриває необмежені можливості для утвердження естетичних понять, ціннісних орієнтацій. Ознайомлення з соціальним, художнім та естетичним змістом творів декоративно-ужиткового мистецтва дає змогу молодшим школярам спиратися на поняття, знання та уявлення про прекрасне у тісному зв'язку з практикою та естетичним освоєнням дійсності.

Отже, у трудовому навчанні необхідно навчити школярів бачити естетичні властивості предметів, розмаїтість і красу форми, сполучення кольорів і відтінків, адже вдивляючись, міркуючи, вони вчаться розуміти, відчувати, любити. Розуміння значення покращення естетичної виразності предметів започатковує естетичну культуру молодших школярів. Розширення і поглиблення знань та уявлень школярів про прекрасне формує емоційно-естетичне ставлення учнів не тільки до витворів декоративно-прикладного мистецтва, але й до результатів власної праці та предметів і явищ навколишнього середовища. Такий досвід набуває статусу інтелектуально-естетичного фонду особистості молодшого школяра, на який вона орієнтується і залучає до процесу естетичного освоєння дійсності.

Третя педагогічна умова - *розвиток психофізіологічної чутливості молодших школярів у трудовому навчанні в початковій школі.*

Дана умова створює підґрунтя дії перших двох умов, оскільки для розвитку естетичних почуттів та формування теоретичних знань щодо краси, її проявів у оточуючої дійсності та трудовій діяльності потрібно розвивати у молодших школярів спостережливість, зорову пам'ять, просторові уявлення, кольоровий зір, художню уяву, образне мислення та тактильні й кінестетичні відчуття.

У дітей молодшого шкільного віку у трудовій діяльності розвивається здатність до здійснення розумових операцій порівняння, узагальнення. Це дає їм змогу аналізувати властивості матеріалів, виділяти їх характерні ознаки, оцінювати доцільність їх використання у творах декоративно-ужиткового мистецтва, визначати їх художньо-естетичну цінність. Процеси оцінювання у молодших школярів відбуваються на основі їх уявлень та понять про прекрасне. І вчитель початкових класів має стимулювати, підтримувати та заохочувати емоційно-ціннісні уподобання учнів, їх почуття, уяву, асоціації, а не нав'язувати їм власну оцінку чи ціннісно-орієнтаційне рішення.

Формуванню естетичних почуттів сприяє розвиток спостережливості молодших школярів. У трудовій діяльності учні навчаються помічати деталі, які у своєму взаємозв'язку створюють певне сприйняття художніх образів. Вміння виділити головні акценти в естетичному задумі, співвіднести частини і ціле у мистецькому творі, підкреслити кольорову гаму або формостворюючі елементи, сприяє виявленню глибокого диференційованого естетичного сприйняття учнів початкової школи.

Виготовлення виробів молодшими школярами позитивно відбувається на формуванні їх тактильної чутливості. Сприймаючи на дотик різноманітні матеріали, вони навчаються знаходити їм естетичне втілення. Так, зокрема, працюючи з різновидами паперу, учні усвідомлюють доцільність їх використання в конкретних техніках, а саме: аплікація, мозаїка, оригамі, паперопластика тощо.

Сприйняття творів декоративно-ужиткового мистецтва розвиває зорову пам'ять молодших школярів. Відбувається накопичення в пам'яті художніх образів, які в подальшому створюють основу вияву художньої уяви учнів молодшого шкільного віку. Переживання естетичного ставлення до образної сфери художніх творів сприяє поглибленню естетичних почуттів і фіксації їх в естетичному досвіді дітей. Завдяки засобам виразності, експозиції окремих елементів, наявності внутрішніх суперечностей, логіки та динаміки розгортання сюжетних ліній твори мистецтва утворюють ситуацію, в яку залучається особистість молодшого школяра зі своїми почуттями, переживаннями, роздумами, пошуками.

Отже, психофізичний розвиток молодших школярів виступає запорукою формування естетичних почуттів і значно прискорює цей процес.

Використання можливостей трудового навчання в початковій школі для формування естетичної активності учнів молодшого шкільного віку – це четверта умова формування естетичних почуттів молодших школярів у трудовому навчанні.

Важливого значення у такому разі набуває оволодіння учнями початкової школи способами естетичної активності. У трудовому навчанні виявляється прагнення до пошукової, художньо-творчої діяльності. Це дає підстави вважати, що для забезпечення самоорганізації естетичних почуттів молодших школярів доцільною є педагогічна підтримка та стимулювання відповідних способів їх естетичної активності.

Слід зауважити, що самоорганізація естетичних почуттів має суб'єктивно-об'єктивний характер. Суб'єктивна зумовленість передбачає саморегуляцію духовно-практичного зв'язку з прекрасним, а об'єктивна – пов'язана з розвитком емоційної складової естетичних почуттів. Кожен аспект має важливе значення, оскільки з одного боку розкриваються основи процесу формування естетичних почуттів, з іншого – визначаються індивідуальні можливості даного процесу.

Для забезпечення самоорганізації естетичних почуттів учням молодшого шкільного віку важливо оволодівати способами їх виявлення. До таких способів відноситься: врахування власних емоційно-естетичних уподобань, прийняття ціннісно-орієнтаційних рішень, виявлення художньо-творчої активності. Трудове навчання дає змогу ефективно оволодівати визначеними способами, оскільки створює можливості глибоко переживати естетичні враження, виявляти емоційний стан, зважувати на те, що подобається, приносить задоволення, викликає радість, інтерес.

Виявлення естетичної активності молодших школярів відбувається не лише в емоційний чи інтелектуальний спосіб, але й беручи безпосередню участь у різноманітних видах трудової діяльності, яка пов'язана з мистецтвом. У своїй праці учні засвідчують не тільки свій естетичний вибір, але вміння свідомо визначати мету, завдання, форми, методи власної естетичної діяльності. У такому разі естетичні почуття регулюються параметрами художньо-творчої трудової діяльності. При цьому важливо, щоб учні не лише опановували способи створення художніх виробів, а й спиралися на свій естетичний досвід та естетичні почуття.

Отже, завдання початкової школи полягає у тому, щоб поступово привчати учнів молодшого шкільного віку до здійснення самоорганізації естетичних почуттів, використовуючи можливості трудового навчання. Самоорганізація естетичних почуттів дає змогу школярам регулювати власне ставлення до прекрасного.

Таким чином, виділення описаних педагогічних умов формування естетичних почуттів молодших школярів у трудовому навчанні пов'язане з необхідністю підвищення ефективності даного процесу, потребою врахування не лише логіки навчальних занять з праці, але й особливості постановки і вирішення естетично-виховних завдань. Естетичні почуття як системні духовно-функціональні утворення особистості мають знайти в умовах здійснення трудової діяльності свою апробацію та перевірку з погляду спроможності школярів вирішувати визначені завдання та функції. Досягти

цього можна за умови сприймання, оцінювання, інтерпретації та виготовлення художніх виробів молодшими школярами.

3.2. Комплексна програма формування естетичних почуттів учнів початкових класів загальноосвітньої школи у трудовому навчанні.

Результати констатувального етапу педагогічного експерименту показали необхідність підвищення ефективності формування естетичних почуттів учнів молодшого шкільного віку в трудовому навчанні. На наш погляд, даний процес має відбуватися на теоретичному та практичному рівнях. На теоретичному рівні молодші школярі мають оволодіти понятійно-категоріальним апаратом в естетичній сфері, набувати досвід спілкування з мистецькими творами, формувати розуміння законів краси та засобів перетворення навколишнього середовища за законами краси. На практичному рівні в учнів необхідно формувати вміння створювати красу власними руками, оцінювати вироби на основі ціннісно-естетичних орієнтацій та власних естетичних уподобань.

Нової актуальності сьогодні набуває відома фраза «Красота рятує світ», оскільки естетичні переживання формують особистість за принципами гуманізму, гармонійності життєвих цінностей, досконалості оточуючого середовища та довершеності людських відносин.

Саме тому ми розробили комплексну програму формування естетичних почуттів молодших школярів у трудовому навчанні.

Комплексний характер програми полягає у поєднанні різних аспектів процесу формування естетичних почуттів молодших школярів у трудовому навчанні, її лінійно-концентричній дії, взаємовпливі компонентів, що і забезпечує її ефективність та результативність.

Програма передбачає єдність цілей, завдань, змісту, форм та методів у процесі формування естетичних почуттів учнів початкової школи у трудовому навчанні. У програмі органічно врівноважується вплив на свідомість, почуття

та поведінку молодшого школяра, координуються зусилля соціальних інститутів: сім'ї, школи, мистецтва, колективів та груп (мал.6.).

Мал. 6. Комплексна програма формування естетичних почуттів молодших школярів у трудовому навчанні

У Програмі реалізується системний підхід як послідовність та супідрядність всіх компонентів процесу формування естетичних почуттів учнів початкових класів загальноосвітньої школи, урахування зовнішніх та внутрішніх факторів, які сприяють або перешкоджають ефективному здійсненню даного процесу.

Саме системний підхід в контексті нашої проблеми набуває сьогодні вагомого значення, оскільки системна методологія є найбільш упорядкованою надійною основою для вирішення задач формування естетичних почуттів молодших школярів у трудовому навчанні, дозволяючи розкривати й аналізувати складові компоненти даного процесу й послідовно поєднувати їх один із одним, підпорядковувати елементи системи меті виникнення та розвитку нової інтегральної якості – естетичних почуттів.

Програма містить чотири основних блоки: концептуальний, змістовий, діяльнісний та творчо-результативний.

Розглянемо системні компоненти даного процесу в контексті їх ефективного взаємовпливу та взаємодії.

У Концептуальному блоці представлені базові компоненти процесу формування естетичних почуттів молодших школярів у трудовому навчанні: мета, завдання, напрями та етапи даного процесу.

Метою програми є підвищення ефективності процесу формування естетичних почуттів молодших школярів у трудовому навчанні.

Дана мета конкретизується у завданнях:

- залучення учнів початкової школи до світу прекрасного у трудовому навчанні;
- формування в молодших школярів естетико-теоретичної основи розвитку почуття краси у трудовому навчанні;
- формування в учнів молодшого шкільного віку художній світогляд на основі декоративно-ужиткового мистецтва у трудовому навчанні в початковій школі;

- стимулювання естетичної активності молодших школярів у трудовому навчанні;
- використання в процесі формування естетичних почуттів учнів молодшого шкільного віку традиційних та інноваційних форм та методів роботи.

У процесі формування естетичних почуттів молодших школярів у трудовому навчанні необхідно виділити основні напрями роботи:

- визначення проблеми формування естетичних почуттів учнів молодшого шкільного віку в трудовому навчанні пріоритетним напрямком навчально-виховної діяльності початкової школи;
- координація естетико-виховного впливу школи, сім'ї, позашкільних закладів в процесі формування естетичних почуттів учнів початкових класів;
- ознайомлення учнів молодшого шкільного віку з ціннісним змістом українського декоративно-ужиткового мистецтва в трудовому навчанні як засобу формування естетичних почуттів;
- забезпечення молодшим школярам у трудовому навчанні простору здійснення естетичної діяльності у класній та позакласній роботі;
- формування досвіду естетичних переживань учнів початкової школи у трудовому навчанні.

Формування естетичних почуттів молодших школярів у трудовому навчанні має здійснюватися за певними етапами.

Перший етап – формування естетичних вражень у трудовому навчанні в початковій школі – характеризується виявленням молодшими школярами первинних реакцій від зустрічі з творами декоративно-ужиткового мистецтва у трудовому навчанні, ознайомлення з засобами створення краси, усвідомлення можливості змінювати навколишній світ за законами краси.

Другий етап – формування естетичних переживань молодших школярів у трудовому навчанні – пов'язаний з формуванням досвіду спілкування з

художніми творами, переживанням естетичного змісту оточуючого світу, мистецтва, засвоєнням законів краси та засобів створення естетичного задуму та його втілення у трудовій діяльності.

Третій етап – формування естетичних почуттів у трудовому навчанні в початковій школі – передбачає формування потреби змінювати світ за законами краси, виявляти естетичні почуття у трудовій діяльності, усвідомлення саморозвитку естетичних почуттів у праці та інших сферах особистісної життєдіяльності.

Змістовий блок розробленої програми характеризується процесами проникнення учнями молодшого шкільного віку в соціальну, художню та естетичну сутність творів декоративно-ужиткового мистецтва у трудовому навчанні в початковій школі та перенесенням її у зміст власних продуктів трудової діяльності.

Діяльнісний блок програми пов'язаний з оволодінням учнями молодшого шкільного віку способами здійснення естетичної діяльності у трудовому навчанні для формування естетичних почуттів. У даному компоненті передбачається, що естетична діяльність молодших школярів у трудовому навчанні має здійснюватися на основі врахування емоційно-естетичних уподобань учнів, розробка естетичного образу має відбуватися на основі прийняття ціннісно-орієнтаційних рішень. При цьому оволодіння способами здійснення естетичної діяльності має спонукати учнів початкових класів загальноосвітньої школи до вияву творчої активності у трудовому навчанні.

І останній блок програми – Творчо-результативний. Він передбачає використання учнями молодшого шкільного віку естетичних почуттів у трудовому навчанні в початковій школі. Сформованість естетичних почуттів молодших школярів, у такому разі, має стати підґрунтям створення власного творчого задуму та виготовлення власноруч виробів у трудовому навчанні. Крім того, сформованість теоретичного досвіду учнів в естетичній сфері дасть змогу оволодіти оцінкою та самооцінкою результатів творчо-естетичної діяльності у трудовому навчанні в початковій школі.

Отже, розроблена комплексна програма, на нашу думку, спрямована на підвищення ефективності формування естетичних почуттів молодших школярів у трудовому навчанні в початкових класах загальноосвітньої школи, оскільки передбачає внесення змін у навчально-виховний процес. Відповідно розроблена програма потребувала апробації в умовах шкільної практики.

У формувальному етапі педагогічного експерименту ми виділили три періоди: підготовчий, основний та підсумковий.

Під час підготовчого періоду визначено рівень сформованості естетичних почуттів молодших школярів у трудовому навчанні, які склали контрольну та експериментальну групи, розроблено зміст та методику формування естетичних почуттів учнів молодшого шкільного віку в процесі опанування предмету «Трудове навчання».

Під час основного періоду формувального етапу педагогічного експерименту було реалізовано основні положення програми забезпечення ефективного формування естетичних почуттів учнів початкової школи у трудовому навчанні. Впроваджено методику формування естетичних почуттів молодших школярів у трудовому навчанні, апробовано на практиці системний підхід як основу результативності даного процесу. Методика розвитку естетичних почуттів учнів початкових класів загальноосвітньої школи у трудовому навчанні розроблялася на матеріалі соціального, художнього та естетичного змісту декоративно-ужиткового мистецтва України.

Підсумковий період формувального етапу педагогічного експерименту характеризувався визначенням рівня сформованості естетичних почуттів молодших школярів у трудовому навчанні контрольної та експериментальної груп, здійсненням аналізу ефективності обраних методик та визначенням доцільності їх упровадження в систему трудового навчання в початковій школі.

Під час здійснення формувального етапу педагогічного експерименту нами було визначено два четвертих класи учнів в паралелі: контрольна та експериментальна групи. Результати діагностики рівнів сформованості

естетичних почуттів учнів обраних класів на початку формувального експерименту були майже однакові (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Рівні сформованості естетичних почуттів молодших школярів на початку формувального експерименту

Класи	Високий рівень (%)	Середній рівень (%)	Низький рівень (%)
Експериментальна група	25	63	12
Контрольна група	26	61	13

Під час формувального етапу педагогічного експерименту в контрольній групі заняття з трудового навчання проходили за традиційною системою. В експериментальній групі проводилися уроки прекрасного, на яких молодші школярі мали змогу познайомитися з мистецькими творами, витворами декоративно-ужиткового мистецтва України; влаштовувалися екскурсії до художніх музеїв та виставок дитячої творчості; організовувалися зустрічі з майстрами народної творчості; готувалися уроки-подорожі до творчих майстерень, уроки-презентації, на яких учні знайомилися з засобами художньої виразності, уроки-виставки розкривали школярам закони краси навколишнього світу у творах українського прикладного мистецтва. Особливий інтерес учнів викликав проект «Стежинами українського декоративно-ужиткового мистецтва». Під час виконання проекту школярі не тільки дізналися про види прикладного мистецтва нашого народу, але й зібрали виставку речей декоративно-прикладного мистецтва, які знайшли в родинях (рушники, вишиванки, глечики, дерев'яні ложки, макітри, ляльки-мотанки тощо). Вони із задоволенням збирали історії про ці речі, які їм розповідали дідусі та бабусі, батьки, родичі й знайомі. Учні активно розшукували інформацію про техніки декоративно-ужиткового мистецтва і звісно намагалися опанувати їх на уроках трудового навчання. Так народжувалися творчі задуми і здійснювалися художні

мрії молодших школярів. Презентація проекту перетворилася у справжнє свято краси думки, краси дії, краси спогадів та краси почуттів.

На уроках трудового навчання естетичним переживанням надавалося особливе значення. Обговорення зразків виробів, розробка власних образів були пов'язані з бажанням створити красу власними руками і вивчення технік та засвоєння технологій давало змогу якомога краще втілити свій задум у композиційних матеріалах.

Особливі враження в учнів залишилися після екскурсії в осінній парк та зоопарк. Там діти відчули не тільки задоволення від спілкування з природою, але й розкрили для себе нові палітри фарб, нові образи, нові відчуття, нові форми, які потім розкривали у трудовій діяльності в школі.

Отже, в експериментальній групі заняття з трудового навчання перетворилися у плідний діалог з прекрасним у дійсності та мистецтві. Формування естетичних почуттів відбувалося в емоційній, інтелектуальній та діяльнісній сферах. Це відкрило перед учнями можливості для глибокого сприймання, оцінки, творчого осмислення та примноження естетичних цінностей у повсякденному житті та мистецтві.

Важливу роль у формуванні естетичних почуттів учнів експериментальної групи зіграло відвідування ними гурткових занять, на яких відбувалося оволодіння найважливішими формами естетичної свідомості (почуттів, мислення, уяви, фантазії, ідеалів, смаків, потреб та інтересів) завдяки ціннісно-орієнтаційним, комунікативно-психологічним, інформаційно-пізнавальним, організаційно-діяльнісним можливостям трудового навчання.

Отримані дані формувального експерименту узагальнено з урахуванням основних критеріїв та показників сформованості естетичних почуттів учнів молодшого шкільного віку. Це дало можливість отримати кінцеві результати естетичного впливу на учнів початкової школи, а також схарактеризувати динаміку рівнів сформованості у них естетичних почуттів.

Формувальний етап педагогічного експерименту дав позитивні результати розвитку естетичних почуттів молодших школярів у трудовому навчанні (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

**Динаміка рівнів сформованості естетичних почуттів
учнів молодшого шкільного віку в трудовому навчанні
(за даними формувального етапу педагогічного експерименту)**

№	Рівні сформованості	На початку експерименту		Після завершення експерименту	
		Контрольна група (%)	Експериментальна група (%)	Контрольна група (%)	Експериментальна група (%)
1.	Низький	13	12	12,5	8,9
2.	Середній	61	63	61,3	64
3.	Високий	26	25	26,2	27,1

Таким чином, можна констатувати, що в результаті педагогічного експерименту відбулися якісні зміни, які характеризують динаміку рівнів сформованості естетичних почуттів молодших школярів у трудовому навчанні, збільшенні кількості тих, хто спроможній переживати духовно-практичні зв'язки з мистецтвом та працею, сприймати та оцінювати предмети та явища як прекрасні, сповнені естетичного смислу, виразності та почуттів. Якщо в контрольній групі наприкінці формувального етапу педагогічного експерименту ми побачили незначні позитивні зрушення: високий рівень змінився з 26% до 26,2%; середній рівень – з 61% до 61,3%, а низький знизився з 13% до 12,5%. Таку динаміку можна визначити як позитивну, але зовсім незначну. У той же час в експериментальній групі високий рівень зріс з 25% до 27,1%, середній рівень також мав позитивну динаміку – 63%-64%. Найбільш суттєвими виявилися зміни кількісних показників низького рівня - 12% - 8,9 % (мал. 7).

Мал. 7. Рівні сформованості естетичних почуттів молодших школярів у трудовому навчанні наприкінці формувального етапу педагогічного експерименту.

Отримані аналітичні дані засвідчують правильність обраної нами стратегії і тактики педагогічного забезпечення процесу формування естетичних почуттів учнів молодшого шкільного віку у трудовому навчанні. Формувальний експеримент повністю підтвердив ефективність обґрунтованих на теоретичному рівні педагогічних умов формування естетичних почуттів молодших школярів у трудовому навчанні. Це дало змогу зробити висновок про те, що, реалізуюючи зазначені педагогічні умови, сучасна початкова школа може ефективно впливати на процес естетичного розвитку особистості.

Висновки до третього розділу

1. Для ефективного здійснення процесу формування естетичних почуттів молодших школярів у трудовому навчанні та задоволення потреби врахування не лише логіки навчальних занять з праці, але й особливості постановки і вирішення естетично-виховних завдань, було охарактеризовано педагогічні умови. Ми вважаємо, що результативність даного процесу залежить від створення у трудовому навчанні естетичного середовища формування

естетичних почуттів учнів початкових класів; створення інтелектуального простору поглиблення та систематизації естетичних знань та уявлень у трудовому навчанні; розвитку психофізіологічної чутливості молодших школярів у трудовому навчанні в початковій школі; використання можливостей трудового навчання в початковій школі для формування естетичної активності учнів молодшого шкільного віку. Визначені педагогічні умови у своєму діалектичному взаємозв'язку забезпечують ефективне формування естетичних почуттів учнів молодшого шкільного віку в трудовій діяльності й порушення навіть однієї з них, при дотримуванні інших, негативно впливатиме на весь процес. Лише комплексне забезпечення виділених умов може стати підґрунтям результативності даного процесу.

2. Для підвищення результативності процесу формування естетичних почуттів учнів молодшого шкільного віку в трудовому навчанні нами було розроблено комплексну програму, яка забезпечуватиме ефективність даного процесу. Комплексна програма складається з наступних елементів: концептуальний блок «Реалізація системного підходу до формування естетичних почуттів учнів молодшого шкільного віку в трудовому навчанні» розкриває мету, завдання, напрями, етапи процесу формування естетичних почуттів учнів початкової школи; змістовий блок «Ознайомлення молодших школярів з ціннісним змістом трудового навчання як засобу формування естетичних почуттів», який містить такі складові: ознайомлення соціальним, художнім та естетичним змістом трудового навчання; діяльнісний блок «Оволодіння учнями початкової школи способами здійснення естетичної діяльності для формування естетичних почуттів» пов'язаний з врахуванням емоційно-ціннісних уподобань молодших школярів, прийняттям ціннісно-орієнтаційних рішень, виявом художньо-творчої активності учнів початкових класів загальноосвітньої школи; і творчо-результативний блок «Використання учнями молодшого шкільного віку естетичних почуттів у трудовому навчанні в початковій школі». Використання естетичних почуттів молодшими школярами

передбачається у процесі створення творчого задуму, у процесі оцінювання результатів трудової діяльності, у процесі виготовлення виробів.

3. Елементи розробленої комплексної програми було використано у формувальному етапі педагогічного експерименту. Формувальний етап педагогічного експерименту дав позитивні результати розвитку естетичних почуттів молодших школярів у трудовому навчанні. В експериментальній групі високий рівень зріс з 25 % до 27,1 %, середній рівень також мав позитивну динаміку – 63 %-64 %. Найбільш суттєвими виявилися зміни кількісних показників низького рівня – 12 % - 8,9 %. Отримані аналітичні дані засвідчують правильність обраної нами стратегії і тактики педагогічного забезпечення процесу формування естетичних почуттів учнів молодшого шкільного віку у трудовому навчанні. Це дало змогу зробити висновок про те, що, реалізуючи зазначені педагогічні умови, сучасна початкова школа може ефективно впливати на процес естетичного розвитку особистості.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Результати проведеного дослідження дають підстави зробити наступні висновки:

1. У ході виконання магістерської роботи нами було здійснено теоретичний аналіз проблеми формування естетичних почуттів молодших школярів у трудовому навчанні. Опрацювання науково-методичної літератури дало можливість *встановити*, що метою сучасної освіти є формування всебічно розвиненої творчої активної особистості, коли оволодіння ключовими компетентностями поєднано з розвитком духовності учнів (і молодших школярів у тому числі); *окреслити* передумови та характерологічні особливості естетичного почуття; *проаналізувати* та *узагальнити* погляди науковців на сутність понять «почуття», «естетика», «естетичні почуття», «педагогічна умова»; *визначити* термін «формування естетичних почуттів» як процес цілеспрямованого розвитку здатності особистості до повноцінного сприйняття і правильного розуміння прекрасного у мистецтві та дійсності; *розкрити*, що формування естетичних почуттів молодших школярів сьогодні обумовлене потребою підвищення рівня духовності суспільства і трудове навчання грає у цьому процесі важливу роль, що підтверджено діючими законодавчо-правовими документами; *показати*, що у трудовому навчанні в учнів молодшого шкільного віку виникає переживання краси результатів праці; *дослідити* виховну роль декоративно-ужиткового мистецтва у формуванні естетичних почуттів молодших школярів; *обґрунтувати*, що формування естетичних почуттів учнів молодшого шкільного віку у трудовому навчанні може здійснюватися різними шляхами: 1) у шкільному навчанні на уроках праці; 2) у позакласному навчанні; 3) у родинному колі.
2. Для проведення педагогічного експерименту нами було *розроблено* критерії діагностики процесу формування естетичних почуттів молодших школярів у трудовому навчанні: сформованість ціннісно-естетичного

ставлення до об'єктів та явищ оточуючого світу; вияв естетичних переживань творів мистецтва та об'єктів навколишньої дійсності; здатність адекватно відображати естетичні знання, почуття у власній трудовій діяльності та поведінці; здійснення аналітично-оцінювальної діяльності предметів та явищ в естетичному аспекті; *охарактеризовано* рівні сформованості естетичних почуттів учнів початкової школи у трудовому навчанні: рівень елементарної сформованості (низький); рівень базової сформованості (середній); рівень досконалої сформованості (високий).

3. Враховуючи компонентну структуру процесу формування естетичних почуттів учнів початкових класів загальноосвітньої школи, було *вивчено* сучасний стан визначеної проблеми. За результатами констатувального етапу нами було *виявлено*, що сформованість естетичних почуттів учнів молодшого шкільного віку в трудовому навчанні на низькому рівні становить 14 %, на середньому рівні – 60 % і на високому рівні – 26 %. Такий показник високого рівня трудової компетентності вимагає покращення.
4. Для підвищення ефективності процесу формування естетичних почуттів молодших школярів у трудовому навчанні було *визначено* та *охарактеризовано* педагогічні умови: створення у трудовому навчанні естетичного середовища формування естетичних почуттів учнів початкових класів; створення інтелектуального простору поглиблення та систематизації естетичних знань та уявлень у трудовому навчанні; розвитку психофізіологічної чутливості молодших школярів у трудовому навчанні в початковій школі; використання можливостей трудового навчання в початковій школі для формування естетичної активності учнів молодшого шкільного віку.
5. З метою підвищення результативності процесу формування естетичних почуттів учнів молодшого шкільного віку в трудовому навчанні нами було розроблено комплексну програму, яка забезпечуватиме

ефективність даного процесу. Комплексна програма складається з наступних елементів: *концептуальний блок* «Реалізація системного підходу до формування естетичних почуттів учнів молодшого шкільного віку в трудовому навчанні» розкриває мету, завдання, напрями, етапи процесу формування естетичних почуттів учнів початкової школи; *змістовий блок* «Ознайомлення молодших школярів з ціннісним змістом трудового навчання як засобу формування естетичних почуттів», який містить такі складові: ознайомлення соціальним, художнім та естетичним змістом трудового навчання; *діяльнісний блок* «Оволодіння учнями початкової школи способами здійснення естетичної діяльності для формування естетичних почуттів» пов'язаний з врахуванням емоційно-ціннісних уподобань молодших школярів, прийняттям ціннісно-орієнтаційних рішень, виявом художньо-творчої активності учнів початкових класів загальноосвітньої школи; і *творчо-результативний блок* «Використання учнями молодшого шкільного віку естетичних почуттів у трудовому навчанні в початковій школі». Використання естетичних почуттів молодшими школярами передбачається у процесі створення творчого задуму, оцінювання результатів трудової діяльності та виготовлення виробів. Суттєвою перевагою розробленої комплексної програми, на нашу думку, є спрямованість на здобуття молодшими школярами необхідного естетичного досвіду та виявлення відповідної активності під час встановлення духовно-практичних зв'язків з прекрасним у дійсності та мистецтві.

6. Елементи розробленої комплексної програми було використано у формувальному етапі педагогічного експерименту. Аналіз результатів експерименту свідчить про позитивну динаміку процесу формування естетичних почуттів учнів молодшого шкільного віку в трудовому навчанні. В експериментальній групі високий рівень зріс з 25% до 27,1%, середній рівень також мав позитивну динаміку – 63%-64%. Найбільш суттєвими виявилися зміни кількісних показників низького рівня - 12% -

8,9%. Отримані аналітичні дані засвідчують правильність обраної нами стратегії і тактики педагогічного забезпечення процесу формування естетичних почуттів учнів молодшого шкільного віку у трудовому навчанні.

7. Дослідження підтверджує багатоаспектність означеної проблеми і передбачає подальший науково-педагогічний пошук, пов'язаний із взаємодією початкової школи та сім'ї у формуванні естетичних почуттів учнів початкових класів у трудовій діяльності.

Список використаних джерел

1. Вилюнас В. К. Психология эмоций. СПб.: Питер, 2006. 496 с.
2. Выготский Л. С. Психология искусства. Анализ эстетической реакции. М.: Лабиринт, 1997. 416 с.
3. Гук О. Ф. Теоретичні передумови формування естетичної культури
URL:<http://www.soc.univ.kiev.ua/sites/default/files/library/elopen/aktprob.18.193.pdf>.
4. Державний стандарт початкової загальної освіти від 21 лютого 2018 року № 87 URL:<https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti>.
5. Довідник з екології. URL:<https://school.home-task.com>
6. Ермолаева-Томина Л. Б. Психология художественного творчества. М.: Академический проект, Культура, 2005. 304 с.
7. Эстетика. Навчальний посібник / За ред. Л. В. Анучиної, О.В. Уманець. Харків: Право, 2010 URL:<http://uristinfo.net/uchebnye-materialy/279-estetika-za-red-lv-anuchinoyi-ov-umanets-.html>.
8. Эстетичний розвиток та естетичне виховання
URL:<http://studentam.net.ua/content/view/3582/97/>.
9. Загальна психологія / за заг. ред. С.Д. Максименка. Підручник. – 2-ге вид. переробл. і доп. Вінниця: Нова Книга, 2004. 704 с.
10. Загальна психологія: підруч. для студентів вищ. навч. закладів / за заг. ред. акад. С. Д. Максименка К.: Форум, 2004. 702 с.
11. Ильин Е. П. Эмоции и чувства. СПб.: Питер, 2001. 752 с.
12. Іванова С. В. Критерії та показники розвитку професійної компетентності вчителів біології в закладах післядипломної педагогічної освіти. *Вісник Житомирського державного університету*. Житомир, 2010. Вип. 52. С. 152-156.
13. Камінський А. Г. Эстетика: властивості, явища і процеси: монографія. Т.: Економічна думка. 2003. 197 с.

14. Крупник Е.П. Психологическое воздействие искусства на личность. М.: Институт психологи РАН, 1999. 240 с.
15. Камінський А. Г. Естетика: властивості, явища і процеси: монографія. Т.: Економічна думка, 2003. 197 с.
16. Кармазіна Л. Управління проектами: стан та перспективи *Управління проектами: стан та перспективи*: матеріали VII міжнародна науково-практична конференція. 2016.
17. Краткий словарь по эстетике / Под ред. М.Ф. Овсянникова М.: Просвещение, 1983. 223 с.
18. Кротов В. Г. Государство чувств: ориентирование во внутреннем мире. М.: Новая школа, 1997. 278 с.
19. Крупник Е. П. Психологическое воздействие искусства на личность. М.: Институт психологи РАН, 1999. 240 с.
20. Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка у запитаннях і відповідях : навч. посіб. К.: Знання, 2006. 311 с.
21. Левчук Т. В., Панченко В. І., Оніщенко О. І., Кучерюк Л.Ю. Естетика. Підручник / За заг. ред. Л.Т. Левчук. 3-тє вид., доповн. і переробл. К.: Центр учбової літератури, 2010. 520 с.
22. Личковах В. А. Світ людини в мистецтві (світоглядно-антропологічні засади теорії естетичного виховання): монографія. Чернігів, 2005. 152 с.
23. Маценко Ж. М. Духовність: феномен психології та об'єкт виховання. К.: Освіта України, 2010. 100 с.
24. Национальная психологическая энциклопедия. URL: <https://vocabulary.ru/termin/uslovija.html> .
25. Національна стратегія розвитку освіти України на період до 2021 року від 25 червня 2013 року URL: <https://pon.org.ua/novyny/2446-nacionalna-strategiya-rozvitku-osviti-v-ukrayini.html>.
26. Платонов К.К. Структура и развитие личности. М.: Наука, 1986. 254 с.
27. Психічний і фізіологічний розвиток учня та норми навантаження / за ред. В.В. Клименко. К.: Главник, 2005. 224 с.

28. Выготский Л.С. Психология искусства. Анализ эстетической реакции. М., 1997.-416 с.
29. Психология. Словарь / под ред. А. Петровского, М. Ярошевского. – 2-ге изд. – М.: Политиздат, 1990. 494 с.
30. Радянський енциклопедичний словник / гол. Ред. А. Прохоров. – М.: Рад. енциклопедія, 1985. 1600 с.
31. Романчиков В. Основи наукових досліджень : навчальний посібник; Українська академія бізнесу та підприємництва. К.: Центр учбової літератури, 2007. 254 с.
32. Сучасний тлумачний словник української мови / за заг. ред. В.В. Дубічинського. Харків : ВД ШКОЛА, 2006. 1008 с.
33. Тверезовська Н., Філіппова Л. Суть та зміст поняття «педагогічні умови»
Н. Тверезовська, Л. Філіппова. URL:
<http://www.stattionline.org.ua/pedagog/106/19146-sutnist-ta-zmist-ponyattya-pedagogichni-umovi.html>.
34. Типова освітня програма початкової освіти розроблена під керівництвом Р. Б. Шияна. URL: <https://nus.org.ua/news/opublikuvaly-typovi-osvitni-programy-dlya-1-2-klasiv-nush-dokumenty>.
35. Типова освітня програма розроблена під керівництвом О.Я. Савченко. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli>.
36. Федорова М. А. Особливості формування естетичних почуттів у дітей молодшого шкільного віку. *Нові технології навчання*. Науково-методичний збірник / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки. Київ-Вінниця, 2011. Вип. 67. Частина I. С. 158-162.
37. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. 5-е изд. Москва: Политиздат, 1987. 590 с.

38. Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. 2-ге вид. Київ : Головна редакція української радянської енциклопедії, 1986. 798 с.
39. Шевченко Г. П. Эстетическое воспитание в школе. К.: Радянська школа, 1985. 148 с.
40. Шевчук М. О. Технології в початкових класах загальноосвітньої школи: навчальний посібник. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2019. 319 с.
41. Юцевич Ю. Є. Музыка. Словник-довідник. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2003. – 352 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

ОСІННЄ ДИВО – ПАРК

(екскурсія в парк)

Мета: Підсумувати знання учнів про зміни, що відбуваються з деревами восени: листя змінює колір, опадає. Вправляти у розрізненні листя і плодів дерев за зовнішніми ознаками (колір, форма, величина, поверхня). Продовжувати вчити розпізнавати дерева (клен, горобина, береза). Виховувати естетичне почуття, дбайливе ставлення до природи.

Попередня робота: Школярі ознайомилися з деревами, вивчали вірші, пісеньки, розглядали альбом «Дерева парку».

Обладнання: М'яч, листочки з берези, клена, горобини.

Перебіг екскурсії.

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

У парку кленовім,
 У садку вишневім
 Хто рясні обнови
 Роздає деревам?
 – Одягай, кленочку,
 Золоту сорочку!
 – Бери плаття, вишне,
 Кольорове, пишне!
 – Ти горобинко, не плач
 На тобі червоний плащ!

- Хто це такий щедрий? (Осінь).
- Так, красуня – осінь.
- Діти, на осінню прогулянку нас запрошує парк.
- Осінь – дуже приваблива пора року. Вона щедро дарує нам дарунки, а у неї їх безліч. Які характерні ознаки осені ви знаєте?

III. Повідомлення теми та завдань уроку.

Із приходом осені коротшають дні й стають довшими ночі. Небо часто вкривається дощовими хмарами ,і йде рясний дощ. Сонечко світить не так яскраво, його проміння обігриває усе довкола. Відлітають у вирій птахи. Ось таку осінь ми побачимо сьогодні на екскурсії, де заготуємо природній матеріал для уроків трудового навчання, та поспостерігаємо за природою осіннього лісу. Але перш ніж іти до парку, давайте пригадаємо правила поведження в парку і по дорозі до нього.

1. По дорозі до парку слід іти парами ,узавшись за руки .
2. Не слід поспішати, відставати або звертати убік.
3. Не можна ламати гілля дерев та кущів.
4. Не слід збирати те, що лежить на землі .
5. Не можна псувати кору дерев.
6. Не можна бігати та не галасувати.

(Діти підходять до парку)

IV. Проведення екскурсії

Діти, ми прийшли до парку, щоб ближче познайомитися із золотою володаркою, яка панує зараз у царстві природи. Також зібрати природній матеріал. Погляньте, дерева відповідають нам. Вітають нас, шелестять листочками. Діти, подивіться довкола, що змінилось від останньої нашої подорожі в парк (Листочки ще більше пожовтіли). Давайте станемо під деревом і глянемо, як гарно облітають листочки.

Знов золоті листочки клена

Летять на землю і на мене,

Такі тендітні та сумні.

Летять, кружляючи крилато,

І мов сліди качиних лапок,

Лягають тихо на землі...

- Біля якого дерева ми з вами стоїмо (Біля клена).

- Давайте послухаємо про, що шепоче нам кленовий листочок. Кленни дуже раді, що ми прийшли до них. Адже вони охороняють нас від брудних газів та пилу з машин. Як вони це роблять? Листя дерев вбирає погане повітря, а натомість дає нам чисте, свіже. Так, клен є добрим фільтром для забрудненого повітря. А нашу школу від проїжджої частини відділяє багато кленів. Тому ми можемо сказати, що наша школа розміщена в екологічно чистій зоні. Ми збиратимемо листя дерев і кущів, а також спостерігатимемо за природою та жителями в лісі. Листя відрізняється за формою (овальне, кругле, дивовижне) забарвленням (червоне, жовте, зелене, бордове, фіолетове) цупкістю (жорстке або м'яке). Для роботи нам також знадобиться трава та осінні квіти, волоті горобини та насіння дерев (липи, ясена, клена), а також які об'ємні природні матеріали ви збиратимете дізнаєтесь відгадавши загадки.

Впав колючим боком -

Глянув карим оком.

(Каштан)

Для роботи нам потрібні будуть не лише плоди, а й шкаралупа.

Маю шапочку і ніжку,

Та коли я обережно

Та я не грибочок.

Упаду додолу,

Заховався я на дубі

То дубочки проростуть

За тонким листочком

У весняну пору.

(жолудь)

Вони нам знадобляться для виготовлення фігурок людей, тварин, звірів тощо. А ще нам потрібні будуть шапочки жолудів.

Навесні- зелена,

Восени-брунатна,

На колючих гілках,

Наче квітка гарна.

Повну її білка весело зриває,

А порожню швидко

На землю кидає.

(Шишка)

А на яких деревах ростуть шишки? Так, вони ростуть на ялинах і соснах. Ці дерева завжди залишають зеленими: і взимку і влітку.

Крім об'ємних природніх матеріалів, на уроках трудового навчання ми будемо використовувати й сухі тоненькі гілочки сосни, ялини, бузку. Гілочки цих дерев гнучкі й міцні.

Діти, кожен із вас має паперовий кульок або папку для збирання природнього матеріалу. Тож до праці. (Розподіляємо учнів на групи, кожна з яких збирає певний вид матеріалу.)

Дидактична гра «Мій листочок красивий тому, що...» (Діти збирають листочки і виражають свою думку про красу їхнього листочка)

- Час нам вирушати далі. Цікава в нас вийшла подорож.

V. Практична робота

Повернувшись до школи, учні займаються сортуванням матеріалу для його зберігання: розкладають жолуді, каштани, горіхи та шишки в коробку для просушування. В окрему коробку складають насіння клена та ясена.

Листя дерев та кущів складають для просушування в «книжку» з газетного паперу. Для цього аркуші складають у двоє, а між ними розміщують листя.

«Книжки» із листям рослин складають одна на одну, зверху кладуть лист фанери і будь – який важкий предмет. У такому положенні листя має сохнути декілька днів.

VI. Підбиття підсумків

- Де ви сьогодні побували?
- Чи сподобалося вам у осінньому парку?
- Які природні матеріали ви збирали?
- Обговорюємо все побачене у парку.

Додаток Б

УРОК-ВІРТУАЛЬНА ПОДОРОЖ

Тема: Експедиція до зоопарку.

Мета: сформувати уявлення учнів про зоопарк; сформувати поняття «зоопарк»; познайомити учнів з тваринами зоопарку, розвивати пам'ять, спостережливість, тренувати вміння розрізняти групи тварин, виховувати любов учнів до братів наших менших, формувати основні правила в зоопарку.

Попередня робота: Підготувати презентацію для розповіді про цілі організації зоопарків, найцікавіших тварин, правила поведінки в зоопарку;

Форма проведення уроку: заочна експедиція.

Обладнання: мультимедійна презентація «Експедиція до зоопарку. Правила утримання та догляд за дикими тваринами», загадки, фотозображення диких тварин, картки із завданнями для кожного учня, відеоролик.

План віртуальної експедиції:

1. Організаційна хвилинка
2. Нова тема
 - 2.1 Віртуальна експедиція до зоопарку;
 - 2.2 Фізкультхвилинка;
3. Закріплення вивченого матеріалу
4. Підсумок уроку

Перебіг заняття

1. Організаційна хвилинка

Добрий день юннати, сьогодні ми з Вами відправимося в віртуальну подорож в зоопарк! І щоб у нас все вийшло ми зараз підніmemo собі емоційний настрій і прагнення працювати всім гуртком.

Емоційний настрій:

- Діти, встаньте за бажанням парами, а потім всі разом станьте у коло. Візьміться за руки. Що нас усіх об'єднує? (дружба)

Нехай наш урок пройде в теплій дружній обстановці. Посміхніться один одному і мені. Бажаю успішної роботи.

2. Нова тема

- Де можуть жити тварини? (Відповіді: у парку, на лузі, в лісі - на волі)
- У нас в країні живе багато диких тварин, але не всі. В Україні не живуть слони, мавпи, страуси, жирафи, леви, кенгуру, пінгвіни. Як і де ми можемо їх побачити? (Відповідь: в книгах, в кіно в телепередачах).
- Чи існує таке місце, де можна побачити диких тварин, що живуть в різних країнах, підійти до них і розглянути?
- Як це місце називається? (Зоопарк) (Слайд)
- А що означає це слово? (Зоопарк - місце, де містяться дикі тварини, що живуть в різних країнах, а відвідувачі можуть за ними поспостерігати)
- Скажіть мені хто з Вас був в зоопарку? (Відповідають діти)
- Яких тварин Ви там зустрічали? (Відповідають діти)
- А хочете там побувати ще раз?

Добре діти, а зараз кожному з Вас я дам листочки на яких зображені тварини які відрізняються місцем проживання: одні домашні тварини, а інші знаходяться в зоопарку. Подумайте, які з них зайві і обведіть (зафарбуйте) їх.

Доведіть свій вибір. (Додаток 1)

Вправа «Оціни друга»

Вчитель: Поміняйтеся листочками та оцініть роботу свого товариша.

_____ - все вийшло

_____ - є недоліки, але старався.

_____ - вийшло погано, не задоволений роботою.

_____ - не можу оцінити.

2.1 Віртуальна екскурсія до зоопарку

Запрошую Вас мої дорогі діти на віртуальну екскурсію до зоопарку, але Ви повинні розшифрувати та згадати: «Що означає слово зоопарк?», та знайти невірне висловлювання.

Правила гри: Діти діляться на пари, яким видаються картки з текстом. Їх завдання розкласти в правильній послідовності текст та знайти невірне висловлювання.

Зоопарк - де містяться дикі тварини, місце, а відвідувачі можуть за ними поспостерігати. Відвідувачі можуть з ними гратися в вольєрах, що живуть в різних країнах, де містяться домашні тварини.

(Зоопарк - місце, де містяться дикі тварини, що живуть в різних країнах, а відвідувачі можуть за ними поспостерігати)

Молодці діти! Правильно, в зоопарку живуть дикі тварини з різних континентів світу. Вони знаходяться в спеціальних вольєрах та клітках. (Слайд)/

- Скажіть мені будь ласка що можна, а чого не можна робити відвідувачам зоопарку? (Не можна шуміти, бігати, годувати їх, перелазити через огорожу, дражнити тварин, просовувати руки в решітки.) (Слайд)

- До зоопарку не можна заходити в вольєр до диких тваринан, тому що вони можуть зашкодити вашому здоров'ю. Тепер ми точно можемо відправитися до віртуального зоопарку. Путівником по віртуальному зоопарку буде служити нам: мультимедійна презентація «Екскурсія до зоопарку», а екскурсоводом буду я. Приємної прогулянки по зоопарку!

- Що ви зараз бачите на екрані? (відповіді дітей: зоопарк) (Слайд)

- А скажіть, як називаються у диких тварин їх хатки в зоопарку?(відповіді дітей)

- Так, дійсно в зоопарку тварини живуть у клітках або вольєрах, на кожному з яких знаходиться табличка з назвою тварини. (Слайд).

- Розгляньте фотографії. Чи знаєте ви, які з цих тварин живуть в нашій країні?

- А які живуть в інших куточках Землі? (Слайд)

- Зараз ми більш докладно познайомимося з тваринами, зображеними на фотографіях: спочатку з тими, які живуть в нашій країні, а потім з мешканцями інших куточків Землі.

- Давайте докладніше дізнаємося про тварин, які мешкають в нашій країні:

Лебідь – шипун (Слайд)

Зовнішній вигляд

У дорослих птахів біле оперення, дуже довга шия, витягнуте тіло і середнього розміру голова з оранжево-червоним дзьобом, в основі якого знаходиться характерний чорний наріст. Шипуном цей вид названий завдяки звуку, який він видає, коли роздратований. У довжину може досягати 180 см, маса самок 5,5-6 кг, самців 8-13 кг.

Спосіб життя

Лебідь-шипун гніздиться біля води в очеретах на дрібних озерах або на заплавах великих річок далеко від людського житла. Пташенята, щойно вилупившись, усюди прямують за своєю матір'ю, часто сидячи в неї на спині.

Пелікан рожевий (Слайд)

Зовнішній вигляд

Пелікан рожевий — великий птах масою 10 - 12 кілограм. Пір'я дорослого птаха біле з рожевим відтінком. Махові пера крил чорні з білими стрижнями, при цьому другорядні махові світліші за першорядні. Навколо ока є неоперене кільце жовтого або сірого кольору, що змикається з неопереною вуздечкою. На прольоті та влітку зустрічається в дельті Дунаю та на придунайських водоймах (лиман Сасик, придунайські прісноводні озера, та ін.), на лиманах у межиріччі Дністра і Дніпра, в районі Чорноморського Біосферного заповідника.

Спосіб життя

Гніздиться на великих слабопроточних та стоячих прісних порослих очеретом водоймах, багатих на рибу; зрідка на солоних акваторіях без рослинності, з низькими острівцями. В період сезонних міграцій і літування використовує багаті на рибу відносно невеликі водойми та морські мілководдя.

Розмноження у неволі

Є випадки одержання потомства в зоопарках України (Київ, м. Мена Чернігівської обл.). Розмножується в багатьох зоопарках світу.

Лис корсак, або лис степовий (Слайд)

Зовнішній вигляд

Корсак менший за звичайну лисицю, в основному має сіро-жовте забарвлення. Дуже соціальні тварини. Незважаючи на свій розмір, можуть набирати таку ж швидкість як і вовки, але швидше втомлюються.

Поширення

В Україні цей вид відмічений у кількох східних областях, проте достовірні знахідки останніх 20 років стосуються тільки східних і північно-східних районів Луганщини.

Спосіб життя

Корсаки живуть в норах. Частіше схованками їм служать покинуті нори бабаків, борсуків, інших лисиць. Можуть також розширювати покинуті домівки ховрахів. Власні нори риють доволі рідко, але часто перероблюють чужі під свій лад. Довжина нір в основному від 2,5 до 4,5 м. Виходів може налічуватися до 4, іноді 6. Часто можуть робити групові нори, хоча мешкати лише в одній із них. У своїх схованках відсиджуються у сильні морози та в спеку.

Тушкан великий (Слайд)

Тушкан великий - єдиний вид цього роду у фауні Європи загалом та фауні України зокрема. Занесений до Червоного списку МСОП та Червоної книги України. Охороняється у заповідниках Асканія-Нова та Чорноморському — біосферних заповідниках Луганському, Карадазькому й Українському степовому — природних заповідниках, та Азово-Сиваському національному природному парку.

Поширення

Головним чином у південних, центральних, і східних регіонах — Миколаївській, Херсонській, Запорізькій, Київській, Дніпропетровській, Черкаській, Чернігівській, Луганській, Харківській, Сумській та Донецькій областях, Криму.

Місця перебування

Степові та сухостепові ландшафти, перелогові землі, солончакові приморські ділянки з твердим ґрунтом і розрідженим травостоєм, а також балки

і береги річок. Останніми десятиліттями відбувається розселення виду в лісостепову зону (Чернігівська обл.)

Косуля (Слайд)

Зовнішній вигляд

Косуля - парнокопитна тварина сімейства. Дрібний витончений олень з порівняно коротким тулубом. Маса тіла у самців - 22-32 кг, довжина тіла - 108-126 см, висота в холці - 66-81 см. Ноги довгі, тонкі, передні кілька коротше задніх. Забарвлення дорослих особин одноколірна, влітку руда, а взимку сіра або сірувато-бура.

Місце проживання

Європейська косуля населяє змішані і листяні ліси різноманітного типу лісостеп. У чисто хвойному лісі зустрічається лише при наявності листяного підліска. У зоні справжніх степів, напівпустель і пустель відсутня. Віддає перевагу ділянкам світлого розрідженого лісу, з багатим чагарниковим підліском і оточені луками і полями, або (влітку) високотравні луки, порослі чагарником.

А зараз я пропоную послухати розповіді про тварин з інших куточків землі:

Білий ведмідь (Слайд)

Білий ведмідь - важковаговики серед хижаків. Деякі з них досягають у висоту трьох метрів, а важать 700 кілограмів. Але довжина білого ведмедя буває більше 3 метрів, а важить такий гігант цілу тонну. Від холоду його рятує товстий шар жиру і шкура з густою теплою шерстю. Навіть підошви лап захищені хутром. Цей звір здатний пропливати в крижаній воді десятки кілометрів. Він відмінно пірнає. При цьому очі його відкриті, а отвори ніздрів і вух білий ведмідь вміє закривати. Звір цей володіє чудовим слухом і зором. Він чує здобич за 5-7 кілометрів і здатний вловити ледве помітний запах через товстий шар снігу.

Пінгвіни (Слайд)

Пінгвіни - птах, але не літає. Ці незвичайні пернаті живуть тільки в Південній півкулі, в основному в Антарктиці. Для чого їм крила? Пінгвіни махають ними у воді також, як і інші птахи в повітрі. Завдяки такому способу гребли вони швидко плавають. Самка відкладає одне яйце в сезон і віддає його самцеві. Той тримає яйце на лапах, накривши зверху складкою шкіри, - зігріває. Так турботливий татусь і коштує два місяці, майже не рухаючись. Весь цей час він голодує, так як самка від'їдається в море і накопичує в зобу рибу, щоб відразу почати годувати вилупилося пташеня.

Слон (Слайд)

Зовнішній вигляд

Слони — великі тварини: висота тіла в плечах. Довжина до 4—4,5 м, маса до 5 (зрідка до 7,5) т. Органом дотику, нюху (добре розвинутий) і хапання служить рухливий хобот. Щічні зуби в міру стирання замінюються новими (зуби змінюються протягом життя 6 разів). Сильно розвинені другі верхні різці (бивні) постійно ростуть.

Місце проживання

Сучасні слони мешкають у Африці південніше Сахари та на півдні Азії. Ця група тварин має величезне значення в історії багатьох народів світу і культур. Ареал і чисельність африканських слонів скорочуються через руйнування місцеперебувань і браконьєрського полювання заради бивнів (слонової кістки), у результаті чого, за даними МСОП, щорічно знищується близько 70 тис. тварин. За останні 100 років чисельність скоротилася майже на 2 млн.

Жираф (Слайд)

Цей звір зустрічається майже по всій Африці. Зовнішність жирафа настільки своєрідна, що його не сплутати ні з яким іншим тваринам: відносно невелика голова на непропорційно довгій шиї, похила спина, довгі ноги. Жираф - найвища з нині живих ссавців: висота його від землі до чола досягає 4-5 м. Маса дорослого самця близько 750 кг, самки дещо легше. Жирафи - тварини миролюбні. Жирафи вміють і стрибати. Такі здібності вони проявляють,

перескакуючи через паркани з колючого дроту, огороджувальні плантації і овечі пасовища в Африці.

Розповідь вчителя:

- Зоопарк цікавий своєю колекцією тварин, в кожному є щось особливе якісь тварини нам відомі, а деякі в перший раз ви побачите. Наприклад: слон, або, тюлень, пінгвін, морж, або крокодил, пелікан і т. д. Мета будь-якого зоопарку - не лише збирати рідкісних тварин, щоб на них подивилися люди, а й рятувати їх. Майже кожна тварина має свою сумну історію: на них полюють, вони стають рідкісними, а деякі й зовсім зникаючими видами стають. У зоопарку про них піклуються багато фахівців: ветеринарні лікарі, зоологи, прибиральники. Зооінженери створюють вольєри і клітини, в яких тваринам комфортно, зручно і затишно. Нажаль зоопарки не можуть вмістити всіх тварин, які страждають від людей. Люди повинні берегти і зберігати, а не знищувати диких тварин.

2.2 Фізкультхвилинка

Мадагаскар (відеоролик) (Слайд)

Гра «Загадки про тварин»

Вчитель: Ви повинні відгадати цих тварин які зашифровані в загадках.

1. Прийшла кума із довгим віником

На бесіду з нашим півником,
Схопила півня на обід,
Та й замела мітлою слід.

(Лисиця)

2. Живу я там, де вічний лід,

Люблю я рибу на обід.
В кожусі білому завжди
Виходжу часто я з води,
Умію плавати й пірнати...
А як мене, малята, звати?

(Білий ведмідь)

3. Ходить хмуρο між дубами,

Хижо клацає зубами.

Весь, як є, жорстока лють,

Очі так її і ллють.

Зачаївся і примовк.

Грізний звір цей звісно...

(Вовк)

4. В ріках Африки пірнав Злий,

зелений пароплав.

Хто б на зустріч не поплив,

Всіх ковтне. Хто це?

(Крокодил)

5. Дуже товсті ноги маю,

Ледве їх переставляю.

Сам високий я на зріст,

Замість рота в мене хвіст.

(Слон)

6. Тварина, що має довгу шию,

живе в теплих країнах.

(Жираф)

7. Що за звір, що на носі має він

великий ріг?

Звісно, діти, ...

(Носоріг)

8. Пазуристий він, гривастий,

Як збирається напасти,

Гиркне — ох і лютий рев...

Відгадали? Так, це...

(Лев)

9. Люблю в воді купатися,

На сонечку валятися.

Маю я великий рот,

А звуть мене...

(Бегемот)

10. Вік свій ходить з горбами

Та ще й сідають на нього з мішками.

(Верблюд)

11. Скочила в мішок до мами, як

скінчила жваву гру,

Понесе в мішку додому мама доню -...

(Кенгуру)

12. На дереві все грається, угору піднімається,

Кривляється, чіпляється, на хвостик у гойдається,

А зветься це малятко — веселе...

(Мавпенятко)

3. Закріплення вивченого матеріалу

- Де ми з вами сьогодні побували? (відповіді дітей)

- Що таке «зоопарк»? (Зоопарк - місце, де містяться дикі тварини, що живуть в різних країнах, а відвідувачі можуть за ними поспостерігати)

- Для чого він існує? (Мета будь-якого зоопарку - не лише збирати рідкісних тварин, щоб на них подивилися люди, а й рятувати їх)

Завдання: «Чудовий зоопарк»

Кожній дитині дається пластилін і працюємо на виготовленням побачених тварин на слайдах, які сподобались.

4. Підсумок уроку

Всі тварини потребують нашої любові, турботи і дбайливого відношення до них. Зоопарки допомагають зберегти рідкісних і зникаючих тварин і показати їх людям. Нажаль наш з Вами урок добігає кінця і наша екскурсія також, прощаємося з гостинним зоопарком. Дякую за урок!

Додаток В

Гурток «Майстерня умілих рук»

Програма гуртка «Майстерня умілих рук охоплює різні види творчості декоративно-прикладного мистецтва.

Рекомендовано вчителям трудового навчання.

Пояснювальна записка

Творча праця – один з методів залучення дітей до мистецтва і виховання любові до прекрасного, стимулювання нахилів та здібностей.

Гурткова робота необхідна кожній дитині для того, щоб вона мала можливість задовольнити свою схильність до улюбленого виду діяльності – аплікації, бісероплетіння, оздоблення, ліплення, малювання, тощо. Випробувати різні прийоми і способи зображення оточуючого світу.

Програма гуртка «Майстерня умілих рук» вирішує актуальне завдання – виховання через народну творчість, культуру уяву, можливості побачити світ по-новому, формування активної творчої особи.

Мета даної програми:

- * морально-естетичне виховання дітей;
- * активізація пізнавальної і творчої діяльності;
- * підготовка до самостійного життя у сучасному світі, і подальшому професійному самовизначенню.

Завдання:

Освітні: поглиблення і розширення знань про історію і розвиток ремесел на Україні, формування знань з основ композиції, освоєння техніки ремесла. повідомляються відомості про матеріали та інструменти.

Виховні: розвиток інтересу до культури своєї малої Батьківщини, до витоків народної творчості, виховання естетичного відношення до дійсності, працьовитості, акуратності, посидючості, терпіння, уміння довести розпочату справу до кінця, взаємодопомоги при виконанні роботи, економічного відношення до використовуваних матеріалів, розвиток основ культури.

Розвиток відчуття колективізму, відповідальності і гордості за свою працю, пошана до праці інших.

Розвиваючі: розвиток моторних навиків образного мислення, уваги, фантазії, творчих здібностей, формування естетичного і художнього смаку, розумових здібностей, а також конструкторського мислення дітей.

У програмі просліджуються міжпредметні зв'язки з іншими навчальними предметами. Роботу в гуртку планую так, щоб позакласні заняття розширювали і поглиблювали, удосконалювали навики і уміння, що отримуються дітьми на уроках.

Основний дидактичний принцип - навчання в предметно-практичній діяльності. В процесі реалізації програми використовуються всілякі методи навчання: пояснювально-ілюстративний, розповідь, бесіди, демонстрація, вправи, практичні роботи репродуктивного і творчого характеру, методи мотивації і стимулювання, навчального контролю, взаємоконтролю і самоконтролю, пізнавальна гра, проблемно-пошуковий, ситуативний, екскурсії.

Можливість індивідуального підходу до творчо обдарованих дітей помітно позначається на ефективності і результативності навчання.

Важливу роль відіграє дослідницька та пошукова робота: створення власних композицій, пошук матеріалів, зустрічі з майстрами, відвідування виставок та інше.

Програма гуртка «Майстерня умілих рук для учнів 8-12 років розрахована на два роки навчання, 144 години на рік, чотири години на тиждень.

Заняття проводжу в класній кімнаті, в якій є наочні посібники, великий роздатковий матеріал, зразки виробів. Кімната провітрюється, має нормативне освітлення, відповідає санітарно-гігієнічним вимогам. За кожним учнем закріплюється індивідуальне робоче місце та інструменти. На заняттях використовую засоби ІКТ.

Головну увагу у роботі гуртка «Майстерня умілих рук» слід зосередити на ознайомленні дітей з технологіями виготовлення виробів, використовуючи найпростіші матеріали, які не потребують додаткової підготовки і обробки. Для

виготовлення виробів можна використовувати дуже багато природних і штучних матеріалів: шишки, горіхи, насіння, зерна, листя, гілочки, коріння дерев, пелюстки квітів, соломку, глину, папір, картон, тканину, клаптики шкіри, камінці, черепашки, бісер та підручні матеріали такі як пластикові пляшки, CD диски, використані лампочки та інші. Вибір залежить від місцевих і природних умов та творчих можливостей керівника гуртка.

Молодші школярі не люблять одноманітної монотонної праці, вона їх швидко стомлює, внаслідок цього у дітей може зникнути зацікавленість до роботи, тому на кожному занятті види роботи необхідно змінювати. Важливо, щоб діти могли проявити вигадку, творчість, фантазію, що сприятиме підвищенню ефективності праці.

Потрібно познайомити батьків з планом роботи гуртка, вони допоможуть заздалегідь придбати матеріали, що потрібні для роботи. Тісний зв'язок сім'ї і школи сприятиме вихованню школярів.

Учні з радістю йдуть на гурток, із захопленням працюють. Беруть участь в конкурсах, виставках. Неодноразово гуртківці мали призові місця в районних та обласних конкурсах.

Вони бачать результати своєї праці, обговорюють вироби, виділяють найбільш цікаві роботи, порівнюють їх, знаходять достоїнства і недоліки, критично відносяться до своєї роботи. Особливо важливо, що діти пізнають значущість своєї праці, його корисність для оточуючих.

До змісту навчальної програми можуть бути внесені зміни – скорочено або збільшено кількість годин на вивчення окремих тем і проведення занять в залежності від запитів учнів чи рівня оволодіння програмним матеріалом керівника гуртка.

Навчально-тематичний план

Початковий рівень

№ п/п	Назва теми	Кількість годин		
		Всього	Теорія	Практика
1.	Вступне заняття	2	2	

2.	Історія розвитку різних видів декоративно-ужиткового мистецтва. Аплікація з паперу	16	1	15
3.	Знайомство з технікою «Скрапбукінг»	8	1	7
4.	Знайомство з технікою «Орігамі»	6	1	5
5.	Знайомство з декоративним вирізуванням «Витинанки»	4	1	3
6.	Майстерня Діда Мороза. Виготовлення ялинкових прикрас	8	1	7
7.	Робота з натуральними та синтетичними нитками	8	1	7
8.	Знайомство з технікою та прийомами бісероплетіння	16	1	15
9.	Об'ємні іграшки та сувеніри з природного матеріалу	10	1	9
10.	Вироби з солоного тіста	10	2	8
11.	Сувеніри з підручного матеріалу	12	1	11
12.	Знайомство з технікою декоративного розпису	16	2	14
13.	Робота з гіпсом. Виготовлення та розпис магнітів, статуєток, панно	12	1	11
14.	Екскурсії, конкурси, свята, виставки	12		12
15.	Підсумкове заняття	4	4	
Разом		144	20	124

Зміст програми

1. Вступне заняття (2 год)

Організаційні питання. Знайомство з групою. Програма роботи гуртка. Правила техніки безпеки. Інструменти та матеріали.

2. Історія розвитку різних видів декоративно-ужиткового мистецтва.

Аплікація з паперу (16 год)

Бесіда про народне декоративно-прикладне мистецтво. Види аплікації. Знайомство з технікою «Веселкова круговерть». Трудові операції при роботі з аплікаційними матеріалами.

Практична робота. Аплікація з паперу. Створення сюжетної композиції. Виготовлення аплікація «Веселкова круговерть». Виконання творчої роботи.

3. Знайомство з технікою «Скрапбукінг» (8 год)

Знайомство з властивостями паперу. Техніки оздоблення листівок. Інструменти для виготовлення листівок та закладок. Послідовність і техніка виконання робіт.

Практична робота. Виготовлення та оздоблення вітальних листівок у техніці Панч-Арт. Виготовлення листівки у техніці Поп-ап. Виготовлення листівки у техніці Айріс-декорування. Виготовлення закладок для книг з паперу та скетчу. Творча робота.

4. Знайомство з технікою «Орігамі» (6 год)

Досліди та пізнання властивостей паперу. Знайомство з технікою «орігамі» – складання з паперу фігурок.

Практична робота. Тренувальні вправи з папером для надання їм геометричних форм. Послідовність виконання жабки. Виготовлення конверта, квітки, пташки.

5. Знайомство з декоративним вирізуванням «Витинанка» (4 год)

Поняття про традиційний вид народного мистецтва – витинанку. Робота з шаблоном.

Практична робота. Декоративне вирізування витинанки «Сніжинка». Виконання рельєфів із смужок паперу. Виконання композиції за власним бажанням.

6. Майстерня Діда Мороза. Виготовлення ялинкових прикрас (8 год)

Новорічна символіка. Матеріали для виготовлення новорічних прикрас.

Практична робота. Ялинкові прикраси з паперу та картону. Ялинкові іграшки з яєць. Виготовлення прикраси з пластикових пляшок.

7. Робота з натуральними та синтетичними нитками (8 год)

Властивості нитки, техніка намотування нитки, закріплення та оформлення. Історія і розвиток технології «Ізонитки». Ознайомлення з технікою «Генутель». Інструменти, матеріали.

Практична робота. Виконання іграшок-сувенірів. виготовлення композиції у техніці «Ізонитки». виготовлення квітів у техніці «Генутель». Творча робота за власним бажанням.

8. Знайомство з технікою та прийомами бісероплетіння (16 год)

Загальні відомості про інструменти та матеріали. Знайомство з технікою та прийомами бісероплетіння . Правила безпечної праці. Прикраси із бісеру. Інструменти і матеріали. Прийоми бісероплетіння. Робота із схемами. Гармонійне поєднання кольорів.

Практична робота. виготовлення ланцюжків за схемою способом низання «хрестик», «драбинка», «квіточка». Освоєння схеми плетіння ланцюжка «колечка». Робота з однією і двома нитками. Творча робота.

9. Об'ємні іграшки та сувеніри з природного матеріалу (10 год)

Матеріали та інструменти для виготовлення виробів з природного матеріалу. виготовлення об'ємних виробів з черепашок. Поняття про площинну аплікацію.

Практична робота. Робота з черепашками. Іграшки-сувеніри. виготовлення виробів із шишок.

10. Вироби з солоного тіста (10 год)

Історичне коріння іграшки з тіста як виду декоративно-прикладного мистецтва. Робота з солоним тістом. Добір складових та приготування тіста. Кольорове оформлення як засіб посилення естетичної функції іграшки з тіста та осучаснення технології її виготовлення. Глазування та фарбування виробів. Сушіння та оздоблення виробів.

Практична робота. виготовлення фігур кулеподібної форми. Вирізання за шаблонами. Відбитки на тісті. виготовлення пташки. Плетіння вінка. виготовлення квітів та листя. Створення композицій за власним задумом.

11. Сувеніри з підручного матеріалу (12 год)

Властивості штучних матеріалів. Ідеї застосування непотрібних речей. Інструменти та послідовність роботи. Техніка безпеки при роботі.

Практична робота. Виготовлення квітів та метелика з пластикової пляшки. Робота з шаблонами. Сувеніри із використаних CD дисків. Виконання підставки для голок із пластика.

12. Знайомство з технікою декоративного розпису (16 год)

Історія виникнення декоративного розпису. Петриківський розпис – як вид декоративного розпису. Ознайомлення з технікою мазків у петриківському розписі. Елементи розпису. Мазок «зернятко». Мазок «кривеньке зернятко». Створення «бігунця» та «пуп'янка». Грона калини та винограду. Перехідний мазок.

Практична робота. Виконання елементів петриківського розпису. Поєднання різних елементів. Розробка ескізів та створення власної композиції з елементами розпису. Оздоблення предметів побуту розписом. Послідовність виконання

13. Робота з гіпсом (12 год)

Знайомство з властивостями гіпсу. Прийоми роботи з матеріалом. Послідовність і техніка виконання іграшок. Використання фабричних форм для заливання.

Практична робота. Заливання та розфарбовування об'ємних виробів з гіпсу. Виготовлення магнітів на холодильник. Розмальовування та лакування.

14. Екскурсії, конкурси, свята, виставки (12 год)

Практична робота:

- пізнавально-ігрові програми, конкурси;
- екскурсії для ознайомлення з природою;
- відвідування краєзнавчих, історичних музеїв;
- зустрічі з народними майстрами;
- участь у виставках

15. Підсумкове заняття(4 год)

Підведення підсумків роботи за рік. Виставка робіт вихованців.
Відзначення кращих гуртківців. Завдання на літо.

Прогнозований результат

Засвоївши програмовий матеріал, **учні повинні знати:**

- основні види образотворчого, декоративно-прикладного мистецтва;
- особливості роботи з природними матеріалами;
- правила безпеки при роботі з інструментами;
- знати послідовність роботи в різних техніках;
- виготовляти та оздоблювати вироби з різноманітних матеріалів;
- знати типи мазків у петриківському розписі;
- розрізняти та сприймати різноманітність форм і забарвлення предметів.

Учні повинні **вміти:**

- працювати пензлем і фарбами, клеєм, ножицями, дираколом, стиплером;
- виконувати шаблони і користуватися ними;
- виготовляти з різних матеріалів аплікації, іграшки, сувеніри;
- володіти технікою петриківського розпису;
- робити орнаментальні та об'ємні композиції;
- відшукувати потрібну інформацію;
- аналізувати та порівнювати свою роботу.

Використана література

1. Артамонова Е. Бисер, практическое руководство. М.: Ёсмо, 2005.
2. Бардина Р.А. Изделия народных художественных промыслов и сувениры. М.: Высшая школа, 1990.
3. Лукьянова Т.А. Програма гуртка «Умілі руки». Біла Церква: КОІПОПК, 2004. – Ч.ІІ. – 192 с.
4. Глухенька Н.О. Петриківські майстри декоративного розпису. К.: 1959. 178с.
5. Гукасова А.М. Рукоделие в начальных классах. М.: Просвещение, 1985. 190 с.
6. Гукасова А.М. Внеклассная работа по труду. М.: Просвещение, 1981. 174 с.
7. Гура Л.П. Прикрась свій дім. К.: Техніка, 1990. 220 с.
8. Гусакова М.О. Аплікація. М.: Освіта, 1987.

9. Гусарова Н.Н. Техника изонити для дошкольников. СПб.: «Детство-Прес», 2000. 215с.
10. Коньшева Н.М. Лепка в начальных классах. М.: Просвещение, 1985. 78 с.
11. Легенький Ю.Г. Від ремесла до творчості. К.: Час, 1990. 234 с.
12. Перевертень Г.И. Самоделки из бумаги. М.: Просвещение, 1983. 132 с.
13. Перевертень Г.И. Самоделки из разных материалов. М.: Просвещение, 1985. 110 с.
14. Пославський О. Природа, фантазія, творчість. К.: Веселка, 1976.
15. Федотов Ф. Сухі трави. Основи художнього ремесла. М.: АСТ-Прес, 1997. 186с.
16. Цейтлин Н.Є. Справочник по трудовому обучению. М.: Просвещение, 1983. 191с.
17. Яремків М. Композиція: творчі основи зображення. Навчальний посібник. Тернопіль, 2005.– 125с.

Додаток Д**УРОК-ВИСТАВКА З ПРЕЗЕНТАЦІЄЮ.**

Тема: Хліб та вироби з тіста в українській кухні.

Мета. Наголосити на значенні хліба у харчуванні людини, ознайомити учнів з обрядами та звичаями нашого народу, де вшановується хліб, з професіями, які пов'язані з виготовленням хліба, виховувати пошану до хліборобської праці, до хліба як святині.

Зміст роботи. Організувати виставку виробів хлібопекарської промисловості міста, а також виготовлених в домашніх умовах ученицями їх мамами та бабусями. Підготувати виступи учнів з повідомленнями про походження хлібних злаків, про обряди і звичаї нашого народу, в яких пошановується хліб, вивчити з учнями музичні і літературні твори, прислів'я і легенди, пов'язані з хлібом. Підготувати учнівські презентації.

Підготовка класу. Урок проводити в святково прибраній класній кімнаті, де на столі на вишитих рушниках виставлено хліб і різні вироби з тіста.

Обладнання. Комп'ютер, мультимедійний проектор, екран.

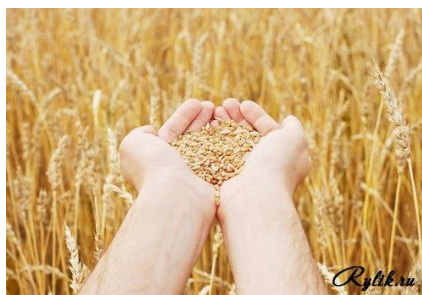
Перебіг уроку.

Звучить пісня про хліб , мелодія стихає. На екрані слайди пшеничного поля.

«Земля на зерняткові стоїть...» - так говорять у народі, бо саме на колосках звичайних і водночас дивовижних з віку у вік трималася людська доля. Сьогодні ми поговоримо про хліб. Значення хліба в житті сучасних українців так само велике як і колись і розширення асортименту страв та наїдків, що нині споживаються населенням, не в змозі його применшити. Ціна хліба і ціна на хліб – сьогодні складне коло питань – морально-етичних, політичних, геополітичних. Від цін на зерно залежать ціни на м'ясо та хліб і добробут населення.

Створивши землю, і все, що на ній, Господь дав можливість кожній людині заробляти собі на хліб насущний, радіти життю. Народна мораль застерігала від жадібності, навчаючи людину відповідати за власні вчинки, бути милосердною до ближнього, щедрою. І може найбільш повчальною у цьому плані є історія про «Стоколос», яку я хочу вам переповісти.

У ті часи, коли ще Господь ходив по землі, ріс на землі стоколос – на кожній стеблині жита чи пшениці, чи іншого збіжжя, до ста колосків росло. Люди мали вдосталь хліб і до хліба, та в багатстві серця їх зачерствіли. От якось Христос із святим Петром ішли по землі, зайшли в одне село і попросилися переночувати до однієї жінки. Вона впустила їх, та подивившись на старців, що були вбого одягнені, вирішила особливо не перейматися частуванням і сказала: «Хочете їсти, то візьміть собі кусок хліба, отам на лаві лежить». Шматком цим до цього гралася дитина і собака по долівці тягала, а в коморі у господині пироги, і в печі всяких смачних наїдків повно. Взяв Господь у руки цей шматок хліба і пройняв Його гнів праведний та нічого не сказав Він недобрій жінці, лише зітхнув скрушно. Рано вранці подякували старці господині за притулок і одразу пішли в поле. А кіт і собака з тієї оселі, пізнали свого Творця і побігли за ним. Прийшов Господь на поле і заходився колоски на стеблах обривати. Стали тут кіт та собака плакати і просити пожаліти їх, не лишати хліба зовсім. Зглянувся тоді Бог на творіння своє і залишив один єдиний колос на стеблі, відтоді так і росте на всьому збіжжі – по єдиному колоску, відтоді і їдять люди хліб, що лишився на котячу та собачу долю. Тому, найголовнішим, мабуть, і колись і тепер, було знати, що «не хлібом єдиним живе людина».

Дудик Ігор. Пшениця, ячмінь, жито, просо, кукурудза - все це хлібні злаки. Кожен з вас знає, що головний злак на землі - пшениця. Мабуть, звідси і пішло «хліб - усьому голова». Ніхто сьогодні не може назвати імені тієї великої людини, яка винайшла хлібопечіння, того, хто змолв зерно, виготовивши борошно, а потім спік із тіста в гарячій печі запашний хліб.

Андрієць Єва. Хліб для Українців не лише матеріальна річ, це – святиня, жертвна страва для Богів або й саме Божество чи втілення Божественної Сили, яка має духовну цінність. Хліб Українці називають «Святим», «Божим даром», «Батьком», «Годувальником», «Головою», «Розпорядником». Без Хліба в Україні не обходиться жодна важлива подія. В обрядах Хліб символізує Життя, а слова «жити» й «жито» в українській мові мають один корінь.

Про Хліб і його святість в Україні складено багато приказок і прислів'їв: «Хліб на столі – Бог у хаті», «Не ми Хліб носимо, а Хліб нас», «Хліб житній – батько рідний», «Хліб – батько, вода – мати», «З Хлібом і стіл – престол, і хата – багата», «Коли є Хліба край, то й під вербою – рай», «З Хлібом і пісня миліша, і хата тепліша», «Нема Хліба без роботи, а роботи без Хліба» та багато інших.

Клименко Назар. Шана до Хліба закріпилась у народних звичаях. На покуті під образами, що є в хаті священним місцем, колись завжди лежала на столі покрита рушником паляниця. Кожен шматочок Хліба з`їдали повністю, не залишаючи куснів, щоб силу не залишити. Хліб не можна викидати у сміття, навіть хлібні крихти слід зібрати у долоню і з`їсти, або ж віддати худобі чи птиці. Знайдений на дорозі окраєць Хліба потрібно обтрусити і покласти на високому місці для пташок. Коли випадково кусень Хліба упаде на підлогу, люди його піднімають і цілують – перепрошують, у Хліба ж бо ніжки короткі, впаде зі столу і може ніколи більше туди не повернутися. Про Хліб не можна казати, що він поганий, він може бути лише невипечений, глевкий, сирий, підгорілий, зачерствілий. Отже, Хліб – це найвища Святість. Хліб – це є символ Сонця, символ єдності Роду.

Про хліб

- Не кидайся хлібом, він святий! –

В суворості ласкавій,

Бувало, каже дід старий

Малечі кучерявій.

- Не грайся хлібом, то ж бо гріх!

- Іще до немовляти

Щасливий стримуючи сміх,

Бувало, каже мати.

Бо красен труд, хоч рясен піт,

Бо жита дух медовий,

Життя несе у людський світ,

І людські ріднить мови.

Максим Рильський

Ващик Дарина. Хліб здавна є символом добробуту та гостинності. У традиційному інтер'єрі селянської хати завжди на столі були хліб і сіль, накриті рушником. Запрошуючи до столу, господар казав: «Просимо до нашого хліба-солі, а після застілля гості дякували за хліб-сіль».

Розділити з кимось хліб-сіль — означало подружитися, побрататися. Зустрічати хлібом-сіллю дорогих гостей — цей звичай, що має глибоке коріння, дійшов до нашого часу.

Пекли хліб на тиждень, розраховуючи, щоб його вистачило до нової випічки. Улюбленим повсякденним, святковим та обрядовим хлібом на Україні був учинений, тобто виготовлений на розчині, заквасці. Розчину робили на хмелю, потім залишали шматок тіста від попередньої випічки. Виготовляли закваску, потім тісто, яке не раз перемішували. Пекли хліб у добре розпаленій печі на поду (черені), підкладаючи під хлібини сушене капустиане листя.

На Україні завжди віддавали перевагу житньому хлібу, а пшеничний випікали на великі свята - Різдво, Пасху, весілля.

Етюд про хліб

Яйце розіб'є, білком помаже.
 На дерев'яну лопату - та в піч,
 І тріскотітиме іскрами сажа -
 Мініатюрна зоряна ніч.
 На хмелі замішаний, видме груди.
 Зарум'янілий, круглий на вид.
 Скоринка засмалена жаром буде,
 Аж розіграється апетит.
 В підсохлому тісті кленова лопата
 Вийме з черені, де пікся в теплі, -
 І зачарується біла хата
 З сонця пахучого на столі.

Іван Драч.

Вчитель.

Отже хліб – живий, у нього є Душа. Тому призначення Хліба – творити Життя, наділяти всіх Живильною Силою Землі-Матінки. Важко назвати народ, серед якого у такому розмаїтті, як у українців, побутував би обрядовий хліб. Він є головним атрибутом усієї обрядовості й насамперед пов'язаний з життєвими циклами людини — від її народження до смерті. З'явиться на світ дитина – з Хлібом йдуть на родини. З Хлібом приходять і на хрестини, виряджають когось у дорогу – ув'язують у рушник житній окраєць або шматочок освяченої Баби, щоб оберігав подорожнього від біди. З Хлібом йдуть свататись, Хлібом благословляють на подружнє життя, з Хлібом йдуть на новосілля, з Хлібом проводжають покійника. Звичай приходити з Хлібом і вертатись не з порожніми руками, дуже характерний для України.

Календарні свята й обряди - складний фольклорний комплекс, в якому поєднуються раціональний досвід і релігійно-магічні вірування, традиції та звичаї. До складу річного аграрного кола входили зимові, весняні, літні та осінні свята, обряди і звичаї. Обов'язковими компонентами календарних свят українців були обрядовий стіл, господарська і сімейна магія, вшанування предків, передбачення майбутнього, ритуальні обходи і поздоровлення, рядження і маскування, драматичні сценки, розваги, спортивні змагання тощо. Завдання календарної обрядовості відповідали корінним прагненням хлібороба: забезпечити добробут і щастя родини, щасливий шлюб для молоді, високий урожай та плодючість худоби, відвести всіляке зло, передбачити майбутнє і вплинути на нього. Довгі століття через свята і обряди старші покоління передавали молодим свою любов до праці, волелюбність, гостинність, життєрадісність. Свята задовольняли духовні й естетичні потреби народу, в них проявлялися його почуття, таланти, здібності. Особливою була і українська кухня на кожне, окремо взяте свято. Розглянемо як використовували хліб і вироби з тіста протягом річного циклу календарних свят.

Данько Варвара. Найбільше хліб використовували у різдвяному обряді. По-перше, символ Різдва - це дідух, житній або пшеничний сніп, який стояв на покуті до Водохреща.

По-друге, це обрядова їжа - кутя, яку готували на всі святі вечори (6 січня - Святвечір, 13 січня - Щедрий вечір, 18 січня - Голодна кутя). Кутю готували із товченої пшениці, додавали мед, мак, горіхи. Ще одна обрядова страва - пироги, які обов'язково пекли на щедрий вечір 13-ого січня. Для святкування Різдва випікали декілька видів хліба. Це був і звичайний хліб, який споживали під час вечері, і обрядовий, що зберігався протягом всіх Різдвяних свят.

Найперший різдвяний хліб називають його «божеством», «різдвяником» або просто «різдвом».

Із дріжджового пшеничного тіста господиня ліпить два валики, скручує їх у джгут і згинає у формі підкови. А кінці накладає один на другий із запасом, щоб вийшли різьки. Спечене «божество» кладе на горщик із кутею, а потім вішає на гвіздок під образами.

Бережуть його, доки корова не отелиться. Тоді перше, що їй дають їсти — водичку із кусочками «божества». Щоб вона міцною була, щоб бистріше сил набралася.

Клименко Софія. На Поділлі була своя традиція - випікали три обрядові хліби, які на Свят-Вечір клали на столі один поверх іншого. Нижній, прісний хліб пекли з житнього борошна (його називали «Хазяїном» або «Святим Різдром»), другий — з пшеничного борошна, більший за розміром і гарно прикрашений (іменувався «Василь»), і верхній — менший за розміром — також з пшеничного борошна («Йордан»). «Хазяїна» розрізали і їли на перший день Різдва, «Василя» — на Новий рік (Новий рік за старим стилем – 14 січня є й днем Святого Василя), а «Йордан» — на Водохреща .

Ще одним обрядовим хлібом є святий калач. На Тернопільщині його клали поверх двох житніх хлібів. Калач був більш ніж особливим, бо складався з багатьох шишок, які скручувалися з пасочків тіста і щільно вкладалися у круглу форму. Випечений калач виглядав, як велика квітка. *Вважали, що сіно під обрусом символізує стаєнку, перший житній хліб — ясла, другий житній — колиску, калач — новонародженого Ісуса, свічка в калачі — зірку.* Всі хліби лежали недоторканими на столі три дні.

Обов'язково пекли калачики для дітей, які понесуть вечерю до дідусів та бабусь, хресним батькам.

Федоренко Марія. До свят-вечірнього столу пекли й так званих «голубків» (*символіка присутності Духа Святого*) — з прісного тіста. Ними обдаровували дітей та колядників.

Книші.

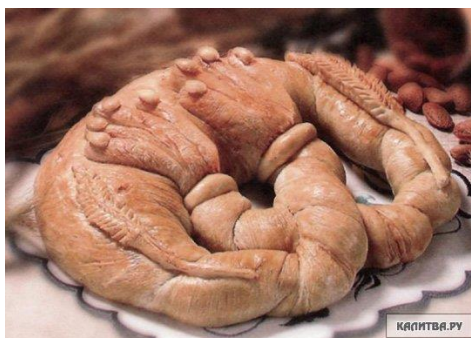
Обов'язково на святчному родинному столі мав бути спеціальний обрядово-поминальний і одночасно свято-різдвяний хліб — книш. Це була кругла паляниця з малесеньким хлібенятком зверху – «для душ померлих родичів» (які, в Різдвяне надвечір'я знаходяться поряд з членами роду і зустрічають Першу Зорю). Цей хліб мали право споживати тільки члени даної

родини, сторонніх до книша не підпускали. Інколи перед випіканням книш прикрашали голівкою маку (макові зернятка – символ продовження роду й достатку) або позначали «родовою печаткою» - відтиском склянки зі змоченими в олії краями. На Поділлі такий знак називали «*душею*». Книш подекуди начиняли спеціальним способом звареною гречаною кашею (*гречка – поминальне зерно*). В Підгір'ї такі хліби-книші ще називали «*настільниками*», «*василіниками*», «*васильками*», «*щедраками*». Книш символізували єдність поколінь роду і заступництво-опіку предків. Саме книшами накривали горщик з обрядовою кутею, який несли на покуття до ікон, саме з цим хлібом ходили на наступний день до батьків. Цей хліб - символ вічної пам'яті та пошуку єдиновірного шляху до коренів свого родоводу. І саме з дотику до книша в тиші різдвяного надвечір'я починалась спільна родинна молитва.

Отче наш, що єси на небесах!

...
Хліб наш насущний дай нам сьогодні

Корочун — обрядове солодке печиво у вигляді закрученої качалочки або спіралі. Корочунами (кречунами) обдаровували колядників. Назва походить від календарного періоду, що означає найкоротші дні в році. Крачун - символ Різдва. Печуть хліб на дріжджах з борошна й води. Прикрашають бобами, колосками за кількістю членів сім'ї і бережуть до наступного Різдва.

Вчитель. Святкова обрядовість Великодня, як і інших православних свят, пов'язана з давніми народними традиціями.

Андрієць Єва. Великодні вироби з тіста: паска, баба.

На Великдень пекли із здобного тіста обрядовий хліб - паску, прикрашали фарбованим пшоном, маком, цукровою пудрою. Звичай випікати паски має дохристиянське походження. Поява свячених пасок пов'язана з особливим шануванням нашими далекими пращурами хлібного короваю як одного з наважливіших магічних засобів заклинання родючості. Коровай використовують разом з крашанками та писанками. На короваях, як правило, зображують колоски, зірки, вербу, як прадерево життя, голубочки. У Чистий четвер, коли закінчували писати писанки, розпочинали пекти баби – так здавна називали паски. Баба мала також назви коровай і калач. Високий і пишний Великодній коровай мав стати запорукою кращого урожаю, більшого приплоду худоби, родovitості та плодючості.

Влащик Дарина. Калач (колач) – обрядовий хліб.

Калач – хліб з пшеничного борошна. Він символізує достаток та благополуччя. У давнину калачі пекли до свят весняного та осіннього рівнодення, зимового та літнього сонцестояння. Ними пошановували видатних людей, на обжинках, святі Коляди, весільних урочистостях, у Купайлівські ночі. Їх печуть на Великдень, народини дітей, до хлібного Спасу, Різдва.

Виготовляли калач із вчиненого тіста, як правило, плетеним з трьох-чотирьох качалочок. Калачі були завернуті у великий овал, нерідко з діркою посередині. Робили й маленькі колачі розміром з кулак. На півдні Поділля, Буковині, у Карпатах калачі виконували функцію короваю, і їх там випікали багато — для обдарування на застіллі, для почесних батьків, для обміну між родами, для даровизни, маленькими колачами запрошували на весілля; великі дарували на перезві. Аналогічні функції на Півдні виконував дивень, на Поліссі — верч, на Полтавщині та Слобожанщині — лежень. Калачі пекли й на хрестини, на Пасху й на Різдво, їх несли як гостинець, давали на одвідинах породіллі - молодій матері.

Клименко Софія.Криж. У середу четвертого тижня Великого посту селяни пекли печиво (з прісного чи заквашеного тіста) у вигляді хреста — «хрестяники», «крижики», «хрести». У поліських селах їх наповнювали сушеною чорницею, маком або квасолею. їх їли усі члени сім'ї, а також давали худобі. «Хрести» тримали в засіках з зерном; з ними починали сівбу зернових та садіння картоплі. З «хрестом» виганяли перший раз худобу на пасовище.

Жайворонки (сороки). На Сорок святих, або Сорок мучеників (22 березня), у давнину кожна господиня мала пекти пироги, пампушки чи інше печиво. На Сорок Святих - сорока іменинниця», - казали наші прадіди. Вважалося що в день Сорока Святих сорока кладе в своє гніздо 40 прутиків, а з вирію повертаються пернаті - сорок різних видів. Готуючись до цього дня господині пекли печиво у формі пташечок із дзьобиками та крильцями, гребінчиками та хвостиками. Нерідко їх садовили на бублик, неначе на гніздечко. Очі таких пташечок робили із родзинок або ж калинових ягід. Печиво обливали медом чи цуровою поливою. А ще господині нанизували «пташечок» на вишневі прутики і так запікали, щоб потім роздати сусідським дітлахам. В різних областях України це печиво іменували по-різному, здебільшого це були назви птахів – «жайворонки», «буслики», «сороки», «птички», «пташки». Хлопчаки та дівчатка тримаючи в руках нанизані на

палички «буслики» та «жайворонки» весело гасали по козацьким слободам та селам. На розталих від снігу вигонах жартівливо танцювали та закликали весну:

**«Ой чом ти, буслю, не вилітаєш,
Чом дітям весни не даєш?»**

Вважалося, що обрядове печиво у вигляді «пташечок», котре з'їдають дітлахи є помічним у господарських справах. А відтак добре плодитимуться кури, гуси, качки. Божа благодать від умилювання птахів, що повертаються із вирію мала перейти й на домашню птицю.

Данько Варвара. Корж на Купайла. Коржі присвячували у давні часи Богу Сонця та Місяця. Їх вживали на свято Купайла. Частували ними працівників на жнивварських, косовицьких та гребницьких обрядах. Дякували хліборобам за відповідальну, тяжку, але найпотрібнішу плідну працю. Готували коржі з маком і до багатих Спасівських свят.

Мандрики (мандриги) — обрядове печиво, що готували на Петра (12 липня).

Сир змішували з мукою, додавали трохи масла, солі, яйця, замішували тісто й виробляли невеличкі пампушки. Пекли їх у кожній хаті й роздавали пастухам, які наймалися пасти громадську худобу. Пастухи (здебільшого підлітки) влаштовували у цей день свято на паші, не забуваючи при цьому добре напасти худобу. Після Петра переставала кувати зозуля, що й породило приказку: Зозуля мандрикою вдавилася. Працьовиті українці вважають Петра й Павла захисниками свійських тварин. Це свято здавна вважається святом пастухів. Оскільки ж худобу часто випасали діти, це було ще й дитячим святом. Цього дня пастухи брали з собою тільки мандрики, обідали всі разом, частуючи один одного. Підлітки плели віночки й прилаштовували їх коровам на роги. Юних пастухів з пасовиська зустрічали всім селом. Цей звичай зберігся й дотепер у багатьох селах Прикарпаття та Карпат.

Влащик Дарина. Шулики на Спаса. Спаса — християнське свято. Обрядовою їжею на цей день є шулики: замішують пісного коржа на соді й випікають його в печі. Готовий корж ламають на шматки та вимішують в макітрі з перетертим маком і свіжовикачаним медом. Традиційною стравою на Спаса є паляниці з маком. Готують пироги й штруделі з яблучною начинкою.

Солодько Ангеліна. Калита на Андрія. 13 грудня відзначається свято Андрія Первозванного. Калита (калата, маламай) — обрядовий хліб, який готували на Андрія (13 грудня).

У цей день відбувалися великі молодіжні гуляння, дівочі ворожіння на пампушках тощо. Але найбільш поширеною була гра “в калиту”. Дівчата випікали великого круглого коржа з діркою посередині, на якому витискали нехитрий орнамент, і підвішували його до сволока. Іноді місили тісто на відварі любистка: щоб хлопці любили. Сторожив калиту так званий “Пан Калитинський”, тримаючи в руці квача, обмащеного в сажі. Інший учасник гри, осідлавши коцюбу (“Пан Коцюбинський”), скакав до нього, і між ними відбувався жартівливий діалог. В цей вечір та ніч хлопці мають найбільше права – єдиний раз у році, коли парубкам за бешкети люди вибачають.

Це свято припадає на найбільш темний період року, коли як кажуть, день до обіду. При допомозі магічних ритуалів люди намагалися допомогти сонцю розгорітися. Обрядовий хліб — калита також нагадує сонце, він обов'язково круглий, як сонце, в середині з діркою, до того ж вимазаний медом. Золотий мед, принесений бджолами (божими мухами) також символізував сонце і широко використовувався в цей день. Ним намащували калиту, іноді жартуючи, хлопці вмочали пальці в мед і мазали дівчатам вуста, щоб солодкі були. З меду готували і напої на калиту.

Миколайчики

В ніч на 19 грудня, до кожної дитинки приходять Святий Миколай і кладе під подушку подарунки. До подарунків прив'язують символічну посріблену різочку - на згадку про те, що колись неслухняних дітей карали нею.

Традиційним печивом на цей день є тістечка-медівнички "миколайчики", якими обдаровують дорослих і дітей.

Вчителька. Весільний хліб був тим елементом, який об'єднував цілу систему весільних обрядових дій. В Україні, випікалося багато весільного хліба: коровай, гільце, теремок, дивень, ріжки, калач, лежень, батько, покраса, пара, полюбовники, двійки, шишки, весільні гуски, вари, качки, сова, борона, калачики тощо, кожен з яких виконував свою обрядову функцію у цілісній весільній драмі. За функціональною спрямованістю весільний хліб розподілявся на такі види: хліб як символ згоди на шлюб; символічне запрошення хлібом гостей на весілля; благословіння молодих хлібом; хліб як символ поєднання двох родів; символічне шанування хлібом батьків молодих; хліб як символ освячення шлюбного ложа молодих; символічне вшанування молодими батьків та прилучення до святинь батьківського роду.

Клименко Софія. Коровай — обрядовий хліб, поширений серед багатьох слов'янських народів. Але для української обрядової традиції коровай як символ має особливе значення, використовується у численних обрядових діях і вирізняється багатоманітністю варіантів. Особливе значення коровай має в українському весіллі. Відсутність короваю означала неповноцінність обряду, а людина, яка з бідності, сирітства чи якихось інших причин була позбавлена весільного короваю, одержувала прізвисько (а то й прізвище) Безкоровайний. Недарма про людей, наділених особливим почуттям власної гідності, казали:

Сидить, мов коровай на весіллі.

Приготування короваю - один із найпоширеніших весільних обрядів, який символізував освячення громадою новоствореної родини. Коровай був окрасою весільного столу як символ достатку й щастя, а наприкінці весілля його розподіляли між усіма присутніми

Весільний коровай і зараз випікають із кращих сортів муки, із розчинного тіста на маслі, яйцях. Зверху його оздоблюють виробами з тіста: шишками, голубками, жайворонками, качечками, квіточками, колосками тощо. Крім того, коровай прикрашають зеленню барвінка, ягодами або цвітом калини, червоними стрічками, подекуди — гілками плодівих дерев, оплетеними тістом.

Андрієць Єва. Дивень. Дивний коровай. Став випікатися, як додатковий до короваю хліб, що символізує весільне кільце (обручку). Дивень -обрядовий хліб, аналогічний за своїм ритуальним призначенням колачеві. Його виробляли найчастіше з плетінки втрое чи вчетверо, а потім її краї з'єднували, щоб утворилося замкнене коло. Дивень прикрашали очеретинками чи плодовими гілочками, обплетеними тістом, а зверху чіпляли квітку з жита, калини, квітів (живих або штучних).

Через дивень молода дивилася на молодого, звідки, очевидно, й походить його назва. Коли печуть дивень, загадують, яке буде у молодих майбутнє подружнє життя. Якщо дивень удається, то й життя має бути щасливим. Садячи його у піч, примовляють: Світи, жар, у печі ясно, печись, дивень, красно: гостям — на велике диво, молодим — на щастя, на долю, на свою родину. Печись, дивень, не схились, не пригори, молодім серця та й не зсуши!

Влащик Дарина. Лежень. Це також обрядовий весільний хліб, але значно більший за звичайного калача. Його готували тотожно і шанували молодят, сватів, весільних гостей. Ці калачі, як обереги, лежали на урочистих столах впродовж свята Коляди. До них молилися, ними пошановували працю хліборобів.

Збереглися у народній пам'яті і пісні такого змісту:

В п'ятницю до діла
 Лежні замісила,
 Шишки й перепійці
 В пічку посадила...
 Горобчик у вікні: цвірінь-цвірінь:
 – Печи короваї, черінь.

Верч — весільний обрядовий хліб, різновид колача, лежня. Готували його на Поліссі. Слугував здебільшого для обміну між весільними родинами:

молодий привозив В. для тещі, а молода — для свекрухи. Форма його була овальною, як і в лежня, однак прикрасами зверху він оздоблювався рідко

Шишки.

Шишки – поширені весільні борошняні вироби. готують їх з того ж тіста, що і короваї. За формою вони нагадують і символізують небесні зірки. Шишки — невеличкі хлібинки, якими обдаровують всіх гостей, символізують плодючість майбутнього подружжя. Шишки виготовляють у такий спосіб: розкачують смужку тіста в «качалочку», з одного боку надрізують «зубцями», тобто роблять надсічки ножом, далі таку стрічку згортають за сонцем (подібно до спіралі), випікають зубцями догори, потім шишку підперізують «пояском» з тіста. Іноді шишки роблять у вигляді пташок чи маленьких верчунів і наліплюють на коровай. У поширених піснях урочисто наспівують:

Та печи, мати, калачі,
 Та печи, матінко, на меду,
 Я ж тобі дружечок наведу.
 Та печи, матінко, з шишками,
 Не сама я йду – з дружками.

Вчителька. Хлібом могутня наша Україна. Хліборобський рік безперервний. Один хліб у коморі, в засіках, а наступний вже стелиться зеленими нивами, вже чекає сонця, вологи, людського догляду. Від жнивварської осені хлібороб очікує весни, від засівної весни живе до наступної осені. Силу своїх рук, натхнення душі хлібороб віддає землі. Він не знає відпочинку в думках про хліб. Без хліба люди - сироти, а земля - страдниця. А в бережливих,

добрих руках господаря земля — годувальниця, бо хліб святий на ній зрощений.

Люди і хліб. Професія хлібороба завжди була й залишається в центрі уваги людей. З давніх-давен людей об'єднували спільні турботи і думи про хліб насущний. У нас в гостях людина яка вирощує зерно в полі.

Хлібороб розповідає про свою професію.

Від жнив і до жнив живе селянин. Від урожаю і до урожаю. І коли земля віддячує хліборобам сторицею, то, вважайте, аграрний рік удався, і дев'ять місяців праці людей не стали марними,

Пам'ятайте:

1. Скільки б не мали люди хліба про нього завжди говорять зі щирою повагою, беруть його до рук трепетно і урочисто.

2. З дитинства навчайся бачити в хлібі живу душу рідної землі, рідного сонця і неба, навчайся бачити в ньому працю всіх, хто віддає хлібові все своє життя.

3. Твоє ставлення до хліба виховує інших.

4. Якщо людина попросила в тебе хліба – переламай свій шматочок надвоє, навіть якщо він в тебе останній.

Вчителька. Багато смачних виробів випікає наша хлібопекарська промисловість. Всього не перелічити. Попросимо розказати про ці вироби нашу гостю.

Виступає пекар-кондитер і розповідає про види хлібо-булочних виробів.

Берегти хліб – святий обов'язок кожного.

- А як зберігається хліб у вас вдома? Щоб він не зачерствів і не пішов у відходи, слід дотримуватись деяких найпростіших правил:

1. Купуйте хліб з урахуванням потреб вашої сім'ї.

2. Тримайте окремо житній і пшеничний хліб – так краще зберігаються їх смакові якості.

3. Хліб краще і довше зберігається у закритому посуді, якщо поруч покласти яблуко або трошки солі.

Вчителька. Хліб на столі. Зайшовши доїхати, возрадуймося його присутністю, освятімося його терпким запахом, віддаймо пошанівку тим, хто зростив, виколосив і розмолот у семи млинах мучицю, руками, котрі подарували духм'яні, схожі на сонце, паляниці. Хай завтра він - совість наша - буде в хаті, як дивень лежатиме, прикритий вишитим рушником, свіжий та святий. І найпершою молитвою нашої духовності воздається хвала хлібові. Уклонімося, аби одвічно він був на нашому столі, щоб не глевкотів і не черствів, бо коли черствіє хліб, то і душі черствіють, а відтак, якщо черствіють душі - неодмінно зачерствіє хліб - наша совість.

Співоча група співає пісню «Ой зелене жито, зелене...».

Додаток Е

УРОК-ПРЕЗЕНТАЦІЯ

Декоративно-ужиткове мистецтво –

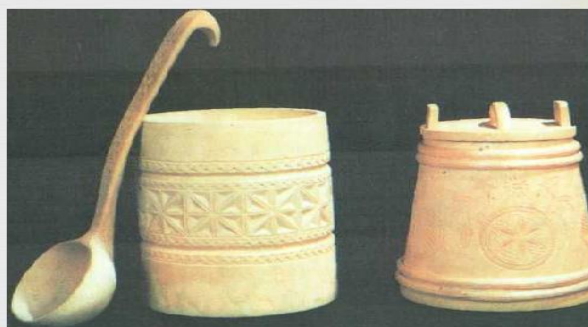
один із видів художньої діяльності, твори якого поєднують естетичні та практичні якості.

Декоративне означає «прикрашувальне».

Ужиткове ж означає, що речі мають практичний вжиток, а не лише є предметом естетичної насолоди.

Художнє різьблення

- **Художнє різьблення** – прикрашання дерев'яних побутових речей шляхом різьблення чи випилювання на них певних узорів, надання їм певних форм (напр. ручка ложки у формі голови звіра). «Канавки», які утворюються на предметах могли заповнюватися фарбою.

Ткацтво

- Ткацтво – сукупність виробничих процесів виготовлення тканини на ткацькому верстаті шляхом переплетення ниток. Нитки використовують із льону, конопель, вовни. З тканини виготовляють серветки, одяг, килими, рушники та ін.

Декоративний розпис

- Декоративний розпис – давній український розпис дерев'яних побутових предметів: скринь, мисок, ложок, мисників, саней, упряжі, іграшок. Декоративний розпис бере початок із розпису стін дерев'яних церков в часи Київської Русі.
- Частиною декоративного розпису є розпис стін мазанки, печі, візерунки на вікнах.

Вишивка

Гончарство

- Гончарство – виготовлення з опаленої глини різноманітних виробів, зокрема посуду, кахлів, іграшок. Глина є дуже м'яким та еластичним матеріалом під час роботи і достатньо міцним після випалювання. Це мистецтво нараховує близько 8 тис. років.

Народна іграшка

- Українські народні іграшки надзвичайно різноманітні. Є вони дерев'яні, глиняні, сирні, солом'яні та з інших природних матеріалів, щоправда, відрізняються кольором, формою, візерунком, оздобленням і технікою виготовлення.

Художнє литво

- Художнє литво – виготовлення різноманітних виробів із скла. Майстрів цієї справи називали “гутниками”.

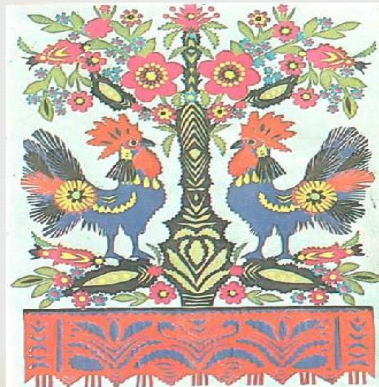
Лозоплетіння

- **Лозоплетіння** – виготовлення з лози кошиків, стільців та інших меблів і предметів побуту.

Витинанка

- **Витинанка** – художнє оформлення стін хати візерунком, вирізаним з кольорового паперу або тканини. Найпопулярнішим зображенням був «вазон».

Писанкарство

- **Писанкарство** – прикрашання візерунками та орнаментом яєць. Орнамент може бути геометричним, рослинним чи тваринним. Найпоширенішою технікою розпису є воскова, хоча часто застосовують дряпанку і шкрябанку.

